

VETENSKAP BILDNING TRADITION

AXESS

AXESS MAGASIN NR 1 JANUARI 2014 PRIS: 89:-

När ljusen släcktes

Peter Englund återvänder till första världskriget

Böckerna som uppmärksammar 100-årsminnet: BRONWEN MADDOX guidar

TEMA: FRÅN IDYLL TILL IDÉER

Valrörelsen blir het, men idédebatten är ljum.

MAGNUS HENREKSON, MARIKA FORMGREN, MARIA ERIKSSON, PETER SANTESSON och WIDAR ANDERSSON lyfter fram tankarna som borde få prägla politiken.

[illegible]

j o

Alla pratar om jobben. Men hur får vi fler jobb?
Jobb uppstår inte ur tomma intet - de skapas av
företagsamma människor. Om nu jobben är den
viktigaste frågan måste vi börja ställa den rätt:

**Hur gör vi det enklare och tryggare
för företagare att anställa fler?**

SVENSKT NÄRINGSLIV

www.svensktnaringsliv.se

**PJ Anders
Linder**

Politik i väntan på nästa tanke

Nu är det 1966. En gång till. Det står förstås ett annat årtal i kalendarern, men som den legendariske basebollspelaren Yogi Berra sade: "It's déjà-vu all over again."

Då gav Herbert Tingsten ut *Från idéer till idyll*, där han förklarade att ideologiernas tid var förbi. De stolta parollerna och principerna skulle läggas åt sidan och politiken rikta in sig på successiv anpassning och praktisk problemlösning.

Nu tycks skillnaderna mellan de stora partier bara bli mindre och mindre, och opinionsmätningarna spelar en mycket viktigare roll än teserna och traditionen när ställningstaganden och strategier ska läggas fast. Tonläget är högre än under det välfriserade 1960-talets idyll, men mitt i striden lurar friden. Partierna utkämpar ett bittert nollsummespel där det bara finns 100 procent att fördela och den enes vinst alltid är den andres förlust, men man måste ha ett vältränat öga för att uppfatta nyanserna i de båda lägrens drömmar om vad en valvinst ska användas till. Där en gång Plan stod mot Marknad gäller vägvalen numera procentenheter.

Vad ska man säga om denna bild?

För det första att den har mycket som talar för sig. Fredrik Reinfeldts moderater och Stefan Löfvens socialdemokrater förkunnar ivrigt att de är olika som natt och dag, men man måste nog vara professionell partifunktionär för att hålla med. M och S ligger inte på exakt samma plats på gråskalan, men skillnaden handlar om nyans snarare än bjärt kontrast. Vad gäller sakpolitiken kan skillnaderna ha varit små även vid tidigare tillfällen, men inför valåret 2014 är inte bara förslagen utan även honnörorden och beskedet om färdriktningen förvillande lika.

För det andra: Skenet kan bedra. Tingsten såg växande konsensus på värderingsfronten och drog slutsatsen att friden skulle bestå. Men bara två år efter att han kom ut med sin bok var det dags för 1968 och en skarp ideologisering först av socialdemokratin och så småningom även av delar av borgerligheten. Det är ingen naturlag att vindstilla i dag betyder stiltje i morgon.

För det tredje: Frånvaron av ideologisk konflikt är inte detsamma som frånvaro av idéer. Politiker och byråkrater kan vara helt eniga om att man bara ska ta hänsyn till det praktiska, rimliga och förnuftiga i sitt beslutsfattande, men i sina prioriteringar utgår de obönhörligen från föreställningar om vad som är rätt och fel, förståndigt och stolt, modernt och förlegat. Övertygelser och värderingar blir inte mindre verkliga därför att de är utsagda eller därför att de för tillfället upplevs

som okontroversiella. Den ena stundens självklarerheter kan bli den andra stundens pinsamhet: tänk bara på skoldebatten.

Läget har ändrats rätt fort. Den förra mandatperioden hade betydligt mer av idéinnehåll än den nuvarande. Alliansens seger 2006 handlade om att de borgerliga var sams och om att en grupp väljare i mitten hade tröttnat på Göran Perssons fögderi, men borgerligheten hade också försett sig med en bärande idé: det skulle löna sig bättre att arbeta. Jobbskatteavdraget var en teknik, vars utformning många fortfarande inte har fått kläm på. Men det viktiga var att det hängde ihop med en moralisk föreställning om arbetets värde och betydelse. De borgerliga politikerna föreslog väljarna en överenskommelse: Alla medborgare som kan försörja sig själva ska göra allt vad de kan för att hitta och behålla ett jobb. Politikerna, å sin sida, ska skapa bästa möjliga förutsättningar för att få arbete och se till att den som jobbar får mer kvar av lönen.

Det tyckte många lät rätt och rimligt.

När budskapet omsattes i praktisk politik blev bilden mer sammansatt: Den sänkta inkomstskatten var förstås populär. Förändringarna i akassa och sjukförsäkring rönste, om man så säger, mindre uppskattning. Och redan till valet 2010 hade arbetslinjen bytt karaktär med tonvikten flyttad från arbetets ära till mer pengar i plånboken. Idédimensionen hade tunnats ut och i sina sämsta stunder lät budskapet om arbetslinjen som ett budskap om nya penninggåvor från regeringen. Att valet ledde till minoritetsregering förstärkte tendensen: Hos regeringen märks inte mycket av den idémässiga energin från 2006. Hos S ligger fokus på att inte göra bort sig. Politiken har hittat ett nytt balansläge, och valrörelsen – från bäge sidor – ser ut att handla mycket mer om vem som ska ha makten än vad man ska göra med den.

I temablocket "Från idyll till idéer" i det här numret av Axess kommer fem skribenter med några modesta förslag till vad man kan göra men framför allt vilka idéer man kan låta sig inspireras av. Tyvärr kan det också bli betydligt sämre övertygelser som fångar människors fantasi och får sätta sin prägel på politiken. Historien ger inga garantier, och den tar inte slut.

PJ Anders Linder

Tonläget är högre än under det välfriserade 1960-talets idyll, men mitt i striden lurar friden.

"Listen, everyone is entitled to my opinion."

Madonna

Behåll skärpan - läs Fokus varje vecka.

Behåll FOKUS och skärpta åsikter 2014 med en helårsprenumeration på Årets smartaste tidskrift. Vi går på djupet. Med ett nyanserat perspektiv förklarar, analyserar och sammanfattar vi veckans viktigaste händelser. Tecknar du nu, får du ett nytt vasst nummer varje fredag. Plus en digital Fokusprenumeration helt gratis.

Passa på!

Teckna en helårsprenumeration på Fokus med 41 nr/år för endast 1 095 kr (värde 2 009 kr) och få vår digitala prenumeration på köpet (värde 1 558 kr).

Du sparar hela 2 472 kr! Eller beställ 12 nr för bara 325 kr så sparar du 363 kr jämfört med lösnummerpriset (588 kr).

Teckna din prenumeration på Fokus hemsida:

För helårsprenumeration gå in på: www.fokus.se/prenumerera och fyll i **AXESS41**.

För 12 nummer gå in på www.fokus.se/prenumerera och fyll i **AXESS12**.

Erbjudandet gäller endast prenumerationer inom Sverige och t o m 140630. Prenumerationsservice tel 0770-45 71 15.

Årets tidskrift!

"Fokus är en tidning som brinner för en enda sak, att göra sin läsare smartare utan att de märker det."

JURYNS MOTIVERING

10 SAMHÄLLE

- Vårdpolitik* Anne Brynolf om behovet av uppriktiga samtal mellan patient och läkare **10**
Baltikum Pål Ruin rapporterar om ryska provokationer **12**
Intergitet PJ Anders Linder läser Dave Eggers dystopiska roman *The Circle* **14**
Utbildning Svante Nycander konstaterar att pojkars dåliga betyg beror mer på biologiska än kulturella skillnader **16**
Krönika Annika Borg bekymras över Svenska kyrkans ensidiga syn på konflikten Israel–Palestina **17**

18 FRIZON

- Peter Englund följer Robert Musil i den österrikiska landstormen 1914–1918 **18**
 Bronwen Maddox botaniserar i bokfloran om första världskriget **30**

TEMA: FRÅN IDYLL TILL IDÉER

38 Utbilda för arbete

Utanförskapet kommer att öka om inte politikens bärande idé är att förhindra det. För att detta ska ske krävs insatser över hela linjen. **Av Magnus Henrekson**

43 Sluta med propagandan

Det galna kvartsseklets radikaler misslyckades med att avskaffa personligt ägande och förstatliga företagen. Men i den kulturella sfären står deras idéer ännu starka. **Av Marika Formgren**

47 Vi kan själva

Välfärdsstaten riktar sig idag till den breda och välmående medelklassen. Men möjligheterna att själv använda sig av välfärdstjänsternas ekonomiska medel är små. **Av Maria Eriksson**

50 Mer självständiga människor

Individualism uppskattas som en längtan efter att vara unik och förverkliga sig själv. Men det som behöver stärkas är det personliga oberoendet. **Av Peter Santesson**

54 Ge slumpen en chans

Fixeringen vid styrbarhet och kontroll har blivit en tvångströja i svensk politik. Vi behöver organisera oss på ett sätt som tillåter variation och mångfald. **Av Widar Andersson**

”

Autonomins värde talas det inte så mycket om. Individualitet som personligt uttryck är däremot högaktuellt.

Peter Santesson, sid 53

58 TRADITION

Carl Rudbeck hyllar Roland Barthes

62 CIVILISATION

<i>Litteratur</i>	Torsten Rönnerstrand läser Lars Gustafsson	62
<i>Musik</i>	Camilla Lundberg minns Jan Ling	64
<i>Film</i>	Erik Hedling om dvd-skivans historia	66
<i>Historia</i>	Lars Lönnroth om germanerna	68
<i>Krönika</i>	Charlotta Levay om riddare	70
<i>Notiser</i>	Filosofi, beläsenhet och Dante	71

72 RECENSIONER

Bengt E Y Svensson smittas av naturvetenskaplig arbetsglädje	73
Carl Rudbeck begrundar striden mellan lejon och vargar	77
Nils Lundgren avvisar Alan Greenspans försvarstal	79
Thomas Gür ser mänskligheten riskera sin egen förintelse	81
Mats Fält hämtar lärdomar från en bekant junkerfamilj	83
Emil Uddhammar synar somaliskt kaos	85
Ivar Arpi uppdagar politisk korrekthet i vårt nervsystem	87
Ninna Rösiö grips av kärlek till det franska	88
Carl Johan Gardell tänker med terrorister	90
Jonas Elvander ansluter till en skogspromenad	92
Anders Rönmark bortser från politikens innehåll	94
Jan Söderqvist begråter en västvärld fast i lyxfällan	96

98 VÄRLDENS GÅNG

Johan Hakelius funderar över tecken i tiden.

AXESS

Chefredaktör och vd:

PJ Anders Linder

Redaktörer: David Andersson,
Jan Söderqvist och Mats Wiklund

Redaktionsråd: Niklas Ekdal,
Peter Elmlund, Thomas Gür,
Peter Luthersson, Nathan Shachar
och Isabella Thomas

Korrektur: Catharina Lewenhaupt

Axess Magasin är en tidskrift inom humaniora och samhällsvetenskap och utges av Axess Publishing AB.

Redigering: J Losciale/P Carnhagen

Bildredaktör: Ellinor Carlsson

Ansvarig utgivare: Peter Elmlund

Nästa nummer: 4 mars 2014

Annonser: redaktionen@axess.se

Material: Redaktionen tar inte ansvar
för insänt obeställt material. Den som
skickar material till Axess anses medge
elektronisk lagring och publicering.

Ekonomiansvarig: Linda Bengtsson

Postadress: Jakobsbergsgatan 2, 5 tr.
111 44 Stockholm

E-post: redaktionen@axess.se

Telefon: 08-788 50 50

Omslagsbild: Bundesarchiv,
Bild 183-R05148

Prenumerationsärenden:

Helår 9 nummer: 674 kr.

Kontakta Pressdata: tfn 08-799 63 31,
e-post: axess@pressdata.se

Typsnitt: Freight (Display,
Sans, Text & Big), Archer

ISSN: 1651-0941

Repro och tryck: Allduplo

David Andersson
Författare och redaktör
i *Axess*

Widar Andersson
Chefredaktör och vd,
Folkbladet

Ivar Arpi
Skribent

Annika Borg
Teol dr i tros- och
livsåskådningsvetenskap

Anne Brynolf
Leg läkare

Jonas Elvander
Fil mag i litteraturvetenskap
och kritiker

Patrik Engellau
Ordförande i stiftelsen
Den Nya Valfärden

Peter Englund
Historiker och ledamot av
Svenska Akademien och
dess ständige sekreterare

Maria Eriksson
Chefredaktör i
Svensk Tidskrift

Marika Formgren
Journalist och ledarskrubent

Mats Fält
Fri skribent inriktad på
internationell politik

Carl Johan Gardell
Historiker, kulturjournalist
och författare

Thomas Gür
Företagare och skribent,
ingår i *Axess* redaktionsråd

Erik Hedling
Professor i filmvetenskap
vid Lunds universitet

Magnus Henrekson
Vd, Institutet för
Näringslivsforskning

Charlotta Levay
Docent i företagsekonomi
vid Lunds universitet

PJ Anders Linder
Chefredaktör i *Axess*

Camilla Lundberg
Musikchef, SvT Kultur

Nils Lundgren
Nationalekonom, konsult
och frilansskribent. Tidigare
bl a EU-parlamentariker för
Junilistan.

Peter Luthersson
Docent i litteraturvetenskap,
ingår i *Axess* redaktionsråd.

Lars Lönnroth
Professor emeritus i
litteraturvetenskap

Bronwen Maddox
Chefredaktör i den brittiska
tidskriften *Prospect*

Svante Nycander
Författare och tidigare
chefredaktör
i *Dagens Nyheter*

Carl Rudbeck
Fil dr i litteraturvetenskap

Pål Ruin
Journalist i Vilnius

Anders Rönmark
Politisk redaktör i *Tidningen*
Ångermanland och
Örnsköldsviks Allehanda

Torsten Rönnerstrand
Docent i litteraturvetenskap

Ninna Rösiö
Fri skribent, tidigare
minister i UD

Peter Santesson
Analyschef, Demoskop

Bengt E Y Svensson
Professor emeritus i
teoretisk fysik

Jan Söderqvist
Författare och redaktör
i *Axess*

Emil Uddhammar
Professor i statsvetenskap
vid Linnéuniversitetet,
driver reseföretaget
Mitt Afrika

Fördomsfullt om Finland

Läkaren Erik W Larsson ("Nöden har ingen lag", Axess nr 9/13) har tillbringat en kort tid på en finländsk ort där "svenskarna" är lite finare, lite rikare, lite bättre än "finnarna". Därför förstår han mycket väl varför de finskspråkiga inte gillar att de svenskspråkiga "nu har börjat ta hit sina egna läkare".

Bäste Erik W Larsson: svenskspråkiga finländare är inte svenskar. De är finländare. De kan inte ta sina egna läkare till Finland eftersom Finland är deras hemland.

Ett flertal socioekonomiska undersökningar visar att finlandssvenskar inte skiljer sig från övriga finländare när det gäller inkomster. Däremot har de längre livslängd. Men det har ingenting med att vara rik och fin att göra. Slentrianmässiga fördomar är mycket tröttsamma att läsa.

Anna-Lena Laurén, journalist och författare

Brömsebro, inte Roskilde

När er tidning ger bort Jämtland och Härjedalen i freden i Roskilde tappar man förtroendet vad gäller övriga fakta i rubricerad artikel. Jämtland och Härjedalen vanns av Sverige i freden i Brömsebro 1645, Skånelandskapen, Bornholm, Bohuslän samt Trondheims län blev svenskt i Roskilde. Bornholm och Trondheim dock bara i två år.

Tack annars för en bra tidning.

Johan Bergman

Seleukider, inte seldjuker

Att seldjukerna var arvtagare till Alexander den store kan man läsa i en recension av Simon Schamas *The Story of The Jews* (Axess 9/2013, sid 92). Men där har det råkat bli en förväxling. Seldjukerna var en turkisk dynasti som dök upp i Mellanöstern först på 1000-talet e Kr då de erövrade en stor del av det östromerska riket. Därtill trakasserade de kristna pilgrimer på väg mot Det heliga landet, något som föranledde påven Urban II att utlysa det första korståget.

Alexander den store levde 1 400 år tidigare. När han dog 323 f Kr slogs hans generaler, de så kallade diadokerna, om bytet. Det judiska området hamnade under Ptolemeus I av Egypten. Den egyptiska överhögheten varade drygt ett århundrade, men 198 f Kr besegrades den egyptiske Ptolemeus V av Antiokus III. Denne var kung av det seleukidiska riket (inte seldjukiska), uppkallat efter Seleukos som var en av Alexanders rivaler.

Det seleukidiska väldet blev dock inte långvarigt. Under det judiska upproret på 160-talet f Kr trängdes seleukiderna tillbaka. De besegrades slutligt 147 f Kr. En period av suveränitet följde till dess att generalen Pompejus 63 f Kr gjorde den

NSA gör rätt

Janne Flyghed finner min inställning i debatten kring NSA:s övervakning av den globala internettrafiken "häpnadsväckande". Att jag inte känner någon större oro inför uppgifterna om den elektroniska övervakningen har Flyghed förstått. Men inte varför. Han verkar tro att det handlar om att NSA bara har möjlighet att granska en bråkdel av den totala informationsmängden på internet. Men även om NSA hade haft möjlighet att fånga in och granska varenda surfning och vartenda e-brev som förekommer på internet, så hade det inte förändrat min bedömning. Grunden för min bedömning är istället ett antagande att internetspaningen faktiskt leder till att terrorbrott och samhällsfarlig aktivitet förhindras eller kan beivras. Om ett enda oskyldigt tilltänkt offer för en terroristattacker kan räddas, eller om en enda tilltänkt eller faktisk terrorist kan oskadliggöras genom NSA:s eller andra säkerhetstjänsters övervakning av den globala internettrafiken, så skulle jag säga att det mer än väl uppväger det blygsamma intrång i min, Janne Flygheds, och andra internetanvändares personliga sfär som spaningen innebär. Alla övervakningssystem kan givetvis missbrukas, men då är det missbruket som ska bekämpas, inte övervakningen i sig, om den fyller en vettig funktion. Här spelar oberoende domstolar en avgörande roll. Och tvärt emot Janne Flyghed menar jag att de svenska domstolarna under andra världskriget faktiskt uppvisade ett oberoende, när de friade merparten av de personer som gripits och åtalats i samband med krigsårens spaning på säkerhetsrisker.

Per Bauhn, professor i praktisk filosofi vid Linnéuniversitetet

Kung Seleukos.

FOTO: WIKIPEDIA

judiska staten till ett vasallrike under Rom. I recensionen i Axess står visserligen att den judiska staten var autonom till 63 e Kr, men vid det laget pågick redan uppladdningen för judarnas uppror mot romarna.

Anders Brogren

Att säga som det är

I takt med att vården blir mer avancerad och valmöjligheterna fler blir behovet av uppriktiga samtal mellan läkare och patienter allt större. Men tidsanda och politik går i motsatt riktning, skriver **Anne Brynolf**.

”DU KOMMER ATT DÖ i din cancersjukdom. Du har veckor, kanske månader kvar. Det är något du måste börja planera för”, sa läkaren. Den 40-åriga kvinnan framför mig grät. Över hennes rundade kinder och hårsvall fanns inget som röjde att hon var döende.

Mötet ägde rum under min första kliniska placering på läkarprogrammet, inom den avancerade hemsjukvården. Hennes fyllighet hade sitt ursprung i maffiga doser kortison och lockarna fäste i en peruk. Jag – oerfaren och tyst – överväldigades av läkarens franka sätt. Att tala så till en döende människa, är det verkligen rätt?

Jag minns mötet vid läsningen av en studie i den vetenskapliga tidskriften *New England Journal of Medicine*. Forskare hade studerat 1 198 patienter som diagnostiserats med obotlig cancer i lunga eller tjocktarm och som valt att låta sig behandlas med cellgifter. Specifikt undersöktes patienternas förväntningar på behandlingen. Cellgifter vid spridd cancer av nämnda slag är varken någon sinekur eller bot. Snarare handlar det om palliation, krasst uttryckt: ytterligare några veckor, kanske månader. Studien visade att 69 procent av patienterna med lungcancer och 81 procent av patienterna med tjocktarmscancer hyste orimliga förhoppningar, trodde att cellgifterna skulle göra dem friska. Utbildning, funktionsnivå eller grad av medbestämmande spelade i sammanhanget ingen roll. Etnicitet och cancertyp hade betydelse, men det som fick mig att haka till – och minnas mina erfarenheter som student – var ett tredje samband. Nämligen det att patienter som skattade relationen

med behandlande onkolog som ”mycket god” var mer benägna att hysa en övertro till behandlingen, än de som tyckte relationen var mindre bra.

Så patienter som upplevde sig ha en god relation med läkaren hade i högre utsträckning felaktig föreställning om vad behandlingen syftade till. Hur går det ihop? Studiens författare dristade sig till följande slutsats: läkare som ger hoppingivande besked upplevs måhända som bättre kommunikatörer. Människor, även döende, är utrustade med en optimistisk bias, en fäbless för förtröstan. ”Andra kanske dör i lungcancer, men jag är undantaget som bekräftar regeln”, tänker hon som påbörjar cellgiftsbehandling. Behandlande doktorn hummade måhända instämmande?

Studien sätter fingret på en öm punkt. Ärligt samspråk mellan läkare och patient görs inte i en handvändning. Det är en delikat uppgift i att balansera hopp mot förtvivlan, att uppmuntra till liv även när döden raskt närmar sig. Men att samma sak också gäller för mer banala åkommor, är av mindre betydelse. Att sätta sig ned i samspråk med patienten och göra klart vad som verkligen gäller, det är en grannlag uppgift. Det tar tid och kräver mycket av alla parter. Alla besked faller inte heller i god jord.

I takt med att valmöjligheterna blir fler och vården alltmer avancerad, blir behovet av uppriktiga samtal bara större. Samtidigt som tidsanda och landstingspolitiker går i nära nog motsatt riktning. Ersättningsystemen premierar i regel korta besök. Vid förtrytelse kan läkaren bytas mot någon annan. Enkäter vill säkerställa att patienter

Rysk press på Baltikum

12 Påhl Ruin om ryska provokationer mot de baltiska staterna

När privatliv blir stöld

14 PJ Anders Linder läser Dave Eggers dystopiska roman *The Circle*

Diskriminerade pojkar

16 Svante Nycander anser att skolan måste anpassa sig efter pojkarna

Krönika

17 Annika Borg tar sig an Svenska kyrkans syn på konflikten Israel – Palestina

Att ge hopp i den svåra stunden.

FOTO: IBL BILDBYRÅ/ÅKE ERICSON

är "nöjda" med besöket, oavsett vårdens innehåll. I USA går man än längre: sjukhus inom sjukförsäkringssystemet Medicare får enligt ett nytt ersättningssystem – *Value Based Purchasing* – en del av ersättningen baserad på hur nöjda patienterna är. I New York har vissa sjukhus gått ännu längre, där är doktorernas lön kopplad till patienttillfredsställelse.

FINNS DET ANLEDNING ATT TRO att patienter skulle välja annorlunda med annan kunskap? Det finns i alla fall fog för att tro att insikt om och erfarenheter från vården påverkar inställningen till insatser i livets slut. Häromåret skrev den amerikanske läkaren och biträdande professorn Ken Murray essän "How Doctors Die". Murray skriver om ortopediden Charlie, vän och mentor, som drabbades av cancer i bukspottskörteln. Få typer av tumörer är lika elakartade, har lika dyster prognos. Inte sällan ger cancer inledningsvis enbart beskedliga symtom, för att ge sig till känna först

när den redan är spridd bortom hopp. Har den väl slagit rot är det mindre än 1 procent som lever fem år efter diagnos. Charlie, berättar Murray, valde att avstå från all potentiellt livsförlängande behandling, kirurgisk såväl som läkemedelsmässig. Det trots att han hade tillgång till de skickligaste kirur-

Människor, även döende, är utrustade med en optimistisk bias, en fäbless för förtröstan.

gerna och den mest utarbetade kringbehandling. Istället lade han sin karriär på hyllan, lämnade sjukhuset för att aldrig mer återvända. Han dog i sällskap av familjen ett antal månader efter diagnos.

Essän behandlar på ett finstämt och väl-

formulerat sätt det faktum att vårdpersonal själva inte sällan önskar slippa en del av den vård som patienter utsätts för. Historier om narkosläkare som tatuerat in NO CPR – "ingen HLR (hjärt-lungräddning)" – på bröstet har jag både hört och läst om. Huruvida det är en skröna eller inte ska vara osagt, men poängen är tydlig: den hjärt- och lungräddning läkare utsätter andra för är inget man nödvändigtvis önskar för sig själv. I en välkänd studie på en grupp om 1 000 läkare, som examinerats mellan åren 1946 och 1964 vid det amerikanska universitet Johns Hopkins, uppgav nio av tio att de hellre dog i hjärtstopp än erhöLL HLR. I studien, som är den del av den välbeskrivna kohorten som ligger till grund för Johns Hopkins *Precursors Study*, menade lika många läkare att de hellre ville dö än hamna i respirator. Ytterst få ville låta sig genomgå dialys. Än färre erhålla cellgifter. Fler än sju av tio ville till och med avstå från blodtransfusion. Nio av tio önskade däremot all tillgänglig smärtlindring.

>>

HUR SAMMA TYP AV studie skulle falla ut bland svenska läkare är det ingen som vet. Men läkare, mina kolleger, är generellt sett varken kallhamrade eller likgiltiga. I friska år fruktar alla döden. Men trots att känsloregistret oftast är intakt finns anledning att tro att läkare förhåller sig annorlunda till livets halmstrån än människor i allmänhet. Kanske är det så att erfarenheter av heroiska interventioner, kirurgi och intensivvård råder bot på viss optimistisk bias – ”andra kanske dör i lungcancer, och det gör nog jag med”.

Det vanligaste önskemålet är att få gå bort hemma med anhöriga nära och i stillhet. I verkligheten dör svensken ofta på annan plats. Enligt svenska dödsorsaksregistret från år 2010 dog 38 procent på sjukhus och 34 procent på särskilt boende. Är det ett gott döende? Förhoppningsvis. Men i det så kallade Palliativregistrets tolv indikationer för god vård i livets slut – bland annat ångestlindring, validerad smärtskattning, mänsklig närvaro i dödsögonblicket och så vidare – placerar sig sjukhusen sämre än andra institutioner. Varför? I ett reportage i *Läkartidningen* från 2012 ger Maj Rom, överläkare och projektchef på Sveriges Kommuner och landsting, följande förklaring: ”Man är väldigt fokuserad på att rädda liv när man jobbar på sjukhus. Det är det som ses som kärnuppgiften, inte att lotsa människor ut ur livet som en naturlig del av livsprocessen. När patienten avlider ses det ganska ofta som ett misslyckande.”

”NÄR DU DÖR, VAR VILL du vara då?” Min handledare önskade lämna beslutet om vad som ska göras, och vad som bör avstås, till den det i verkligheten berör. Med sina, i mina öron, omilda ord om döden ville hon ge patienten möjlighet att bestämma om sin egen bortgång. Till viss del ville hon ge samma chans om läkare skaffar sig genom sitt yrkesliv – att i tid få ta ställning, få välja bort behandlingar som inskränker möjligheten att få vara hemma när tiden är inne. Tänka efter vad som verkligen är viktigt, prioritera bland behoven.

Om patienten var ”nöjd” med vården, vet jag inte. Inte heller om hon skulle klassa relationen med sin läkare som mycket eller mindre god. Men ett vet jag säkert: hon fick större möjlighet att välja än många andra patienter jag mött genom åren, just för att rätt frågor ställdes medan tid ännu fanns.

Inom avancerad hemsjukvård finns tid för samtal med alla vårdens professioner. Viktiga samtal, sådana som visade sig avgörande för hur den sista tiden i livet gestaltade sig. Läkaren sa till mig: ”Var du än hamnar måste du, när så krävs, våga prata om döden med dina patienter.” Ett av de viktigaste råd jag har fått, skulle jag tro. För döden är inte alltid ett misslyckande. ✨

BALTIKUM

Rysk press på Baltikum

De baltiska staterna, nu senast Litauen, utsätts regelbundet för ryska påtryckningar. Men för många balter är Moskvas provokationer mer en bekräftelse på rysk svaghet än ett reellt hot, skriver **Påhl Ruin**.

NÄR KREML PRESSAR UKRAINA darrar regimen – men när Moskva ger sig på de baltiska länderna suckar de mest över grannens kvardröjande supermachtsreflexer.

När detta skrivs är det oklart vilken väg Ukraina ska gå. Men en sak står klar: Kreml kan alltjämt påverka centrala politiska beslut i detta grannland som varit självständigt i över 20 år.

Detsamma gäller inte för Litauen, Lettland och Estland. Till skillnad från Ukraina är de djupt inlemmade i EU:s och Natos strukturer vilket ger dem en säkerhet och en ekonomisk självständighet från Ryssland – som inte är förunnad någon annan av de tidigare Sovjetrepublikerna.

Men emellanåt vidtar Ryssland åtgärder även mot Baltikum av ett slag som man sällan ser i landets relationer med andra EU-stater. Ett par färskas exempel kom i höstas. Först började man, helt utan officiell förklaring, införa rigorösa kontroller av all fordonstrafik från Litauen in i Ryssland. Följden blev kilometerlånga köer och stora förluster för näringslivet. Någon månad senare infördes importförbud till Ryssland för litauiska mejeriprodukter. Motiveringen var att produkterna inte uppfyllde alla hälsokrav, men ryssarna lät bli att precisera vilka krav det skulle handla om.

Rysslands agerande bedöms i första hand vara ett slags straff för att Litauen som EU-ordförande hade ambitionen att lotsa Ukraina och andra tidigare Sovjetrepubliker närmare EU. Tidigare hade Moskva stoppat importen av choklad från Ukraina och vin från Georgien och Moldavien; nu var det dags att ge Litauen samma behandling.

Hur ser ledande litauiska politiker på

Rysslands agerande? Oppositionsledaren Andrius Kubilius, konservativ premiärminister 1999–2000 och 2008–2012, liknar det vid en sjukdom.

– Det är synd om ledningen i Moskva. Man verkar inte kunna bli av med sitt postimperialistiska syndrom. Det påminner om Frankrike som inte stod ut med att överge sina kolonier i Nordafrika på 1950-talet!

Gediminas Kirkilas, socialdemokratisk premiärminister 2006–2008, tror att Rysslands agerande kan förklaras med att landet helt enkelt saknar en genomtänkt politik gentemot Baltikum:

– De vet inte själva vad de vill. Därför kan de plötsligt agera på det här ogenomtänkta viset. Och det kommer att hända igen så länge landet inte slår in på en demokratisk väg.

Enligt den politiska kommentatorn och mångåriga Rysslandskännaren Kestutis Girnius var Kremels agerande helt poänglöst, Litauen skulle aldrig backa från att driva EU:s linje vad gäller det östra partnerskapet. Men ändå gör Kreml detta. Varför?

– Ryssland är lite som mobbaren på skolgården. Om han inte har slagit någon i skallen på ett tag så tycker han att det är dags igen. Och självfallet väljer han någon av de svagare.

Girnius ser några viktiga skäl till varför Litauen, Lettland och Estland utsätts för sådana behandlingar oftare än länderna i det tidigare östblocket: de baltiska länderna ligger geografiskt närmare Ryssland, de är små länder och de är mer beroende av handel med Ryssland. I Lettlands och Estlands fall beror det också på ländernas stora ryska minoriteter.

– Före 1991 hade de baltiska länder-

na, med undantag för ett par decennier, varit en del av Ryssland i 200 år. Rent mentalt har en sådan historia betydelse än idag, menar Girnius.

President Putins famösa yttrande från 2005, att Sovjetunionens upplösning var 1900-talets största geopolitiska katastrof, har fått många uttolkningar. Kestutis Girnius vill inte se det som ett tecken på att Putin skulle vilja återskapa unionen, snarare att han beklagar att den föll samman.

– Man ska komma ihåg att Putin faktiskt var president under de dramatiska åren innan de baltiska länderna blev medlemmar i EU och Nato 2004. Visst uttryckte han sitt missnöje över medlemskapen, men han insåg också att utvecklingen inte gick att stoppa.

Rysslands ”mjuka makt” har viss betydelse i de baltiska länderna bland folkgrupper som missgynnats av marknadsekonomi och som saknar Sovjettiden. Och bland yngre balter finns ett intresse för rysk musik och ryska tv-shower. Från Moskva drivs kampanjer för att öka kunskaperna i ryska, sprida rysk kultur och förmedla ett ryskt perspektiv på internationell politik.

– Men man ska inte överdriva Moskvas möjligheter att påverka tänkandet i Baltikum, säger Kestutis Girnius. Hur många unga människor väljer att studera i Ryssland? En bråkdel jämfört med dem som berger sig västerut.

Vissa ledande politiker i Baltikum är oroad av den ryska upprustningen i regionen. I enklaven Kaliningrad – inklämd mellan Litauen och Polen – moderniseras arsenalen, i synnerhet luftförsvaret. Där finns förmodligen också taktiska kärnvapen. Och i höstas genomförde Ryssland

och Vitryssland en av de största militärövningarna i regionen på många år. Rysslands militärbudget ökade med 26 procent 2013, medan Nato skar ner.

– Visst försöker Kreml spänna musklerna, men jag är inte oroad över utvecklingen, säger Gediminas Kirkilas. Jag följer dagligen ryska nyhetssändningar och hör vilka moderniseringsbehov försvaret har.

Det har skett något av en scenförändring i Rysslands förhållande till de baltiska länderna sedan de gick med i EU och Nato; före 2004 var relationerna mer ansträngda till Lettland och Estland, medan Litauen sågs som lite av mönstereleven från Moskvas perspektiv. Med en betydligt mindre rysk minoritet (6 procent idag) kunde Litauen snabbt besluta om medborgarskap för allihop. Och gränsfrågan med Ryssland löstes redan på 1990-talet. Lettland och Estland däremot hade återkommande hårda ordväxlingar om behandlingen av de stora grupperna etniska ryssar i sina respektive länder.

Frågan om ryssarnas ställning är förvisso alltjämt ett orosmoment; exempelvis anser lettiska bedömare att krafter i Moskva var närvarande när en kontroversiell folkomröstning om ryskans ställning anordnades häromåret. Men på senare tid har minst lika tuffa dispyter ägt rum mellan Ryssland och Litauen på grund av landets stora beroende av rysk gas – ett betydligt större beroende än vad Lettland och Estland har.

Till viss del är det just EU-medlemskapet som lett till sämre relationer mellan Litauen och Ryssland, eftersom EU tvingade litauerne att stänga kärnkraftverket Ignalina. Det ledde till att landet förlorade lejonparten av sin energiproduktion och börja-

En kampanj för att köpa litauisk ost rikad mot den ryska bojkotten av landets mejeriprodukter. FOTO: WWW.FREEDOMCHEESE.COM

de, nästan över en natt, mångdubbla sin import av rysk gas. Det brukar heta att Putin använder Gazprom som ersättning för det förlorade Sovjetväldet. Och Litauen tillhör ett av de drabbade länderna.

– Gazprom erkänner öppet att politiska skäl ligger bakom beslutet att tvinga Litauen att betala 25 procent mer än andra EU-länder för gasen, berättar den förre premiärministern Kubilius.

Under hans tid vid makten ökade Litauens motåtgärder mot Gazprom. Man har bland annat anmält företaget till EU:s konkurrensmyndighet, något som förargat ryssarna ytterligare. Men framför allt har Litauen dammsugit alla åtgärder som kan göra landet mindre beroende av den ryska gasen – vilket har gått sådär. En terminal för flytande gas ska byggas i Klaipeda och en elkabel ska gå från samma stad till Karlshamn (Nordbalt). Men bägge projekten har tagit längre tid än beräknat. Och det planerade kärnkraftverket som ska ersätta Ignalina har ännu inte börjat byggas; möjligen kommer det aldrig på plats. Beroendet av rysk gas kommer förvisso att minska, men utvecklingen går långsamt.

Samtidigt som Litauen och Ryssland har besvärliga mellanstatliga relationer – Putin har exempelvis aldrig besökt Litauen (eller någon av de andra baltiska staterna) – så växer både handeln och turistströmmarna. Litauens export till Ryssland ökade med 30 procent enbart mellan 2011 och 2012. Och antalet ryska turister som söker sig till Litauen har närapå tredubblats de senaste fyra åren. En liknande utveckling sker i Lettland och Estland.

Kontakterna mellan litauer och ryssar är både många och avspända. Därför är det betecknande att den förre premiärministern Kubilius, en kort stund in i min intervju, rättar sig själv: han är inte kritisk mot ”Ryssland”, han är kritisk mot ”Kreml”. Det är den ryska ledningen som är problemet, understryker han, inte nationen eller ryssar i allmänhet. ✨

Toppmöte mellan EU och länderna inom Östliga partnerskapet 2013.

FOTO: RAINER JENSEN

När privatliv blir stöld

Stat, marknad och vårt eget lättsinne i oskön förening ser till att privatlivet inte dör en stor död utan tusen små dödar. I romanen *The Circle* visar Dave Eggers hur en dystopi kan förpackas som utopi. **PJ Anders Linder** har läst.

GEORGE ORWELLS 1984 används flitigt i varningar för att övervakningen ökar och privatsfären blir alltmer kringskuren. Hotbilden är den totalitära staten, där Storebror bevakar medborgarna in i minsta detalj och slår ned på dem som uppför sig eller uttrycker sig på ett oönskat sätt.

Farorna med statlig övervakning ska allt annat än bagatelliseras. Det råder ingen brist på auktoritära länder, där åsikter utgör brott i statsmaktens ögon och enskilda kan råka riktigt illa ut om överheten lyckas registrera vad de tycker. Fast även i öppna samhällen är det riskabelt med statlig massövervakning: USA:s enorma nätfiske men också EU:s obligatoriska lagring av trafikdata syftar till att bekämpa terror och brott, men när man bygger upp den sortens väldiga databaser skapas problem hur goda avsikterna än må vara.

Dels finns risken för ändamålsglidning och att makthavare och byråkrater med mindre ädla syften kommer till dukat bord i form av fulltankade servrar. Har myndigheterna samlat på sig tillräckligt mycket information från tillräckligt många håll finns alltid något som kan kompromettera en misslaglig individ.

Dels finns risken för utpressning, medvetna läckor, slarv och intrång. Insamlat material kan missbrukas inte bara av ondsinta makthavare utan också av giriga, hämndlystna eller sensationssökande figurer långt ned i organisationen – eller utanför den. Tänk på de aktuella säkertheshaverierna hos Stockholms läns landsting och Kronofogden, och vad de kunnat ställa till med.

Ändå är det inte säkert att 1984 är symbolen som ger bäst känsla för vad det genomlysta samhället kan leda till. I alla fall inte enligt David J Solove. Han är professor i juridik vid George Washington-universitetet och i en ytterst läsvärd artikel i *Cronicle of Higher Education* förde han häromåret (15/5 2011) fram en alternativ bok med symbolisk kraft, nämligen Franz Kafkas *Processen*.

Den beskriver en annan sorts hot. Hos Orwell handlar det om *avslöjande*: att tvingas agera inför makten som på en scen och att förhållanden blir kända fastän de borde

fått fortsätta att vara personliga. Hos Kafka handlar det snarare om ett *skeende bortom den enskildes kontroll*: Huvudpersonen Josef K förstår att det pågår en kartläggning men inte vilka som samlar vilken information om honom till vilket syfte. Själv vagheten skapar en fruktansvärd osäkerhet.

SOLOVE SKRIVER: "Statsapparatusens informationsinsamlande verksamhet är problematisk även om ingen information som människor vill dölja avslöjas. Problemet i *Processen* är inte undertryckt beteende utan en kvävande maktlöshet och utsatthet, som skapas av hur rättssystemet använder personliga uppgifter och hur det vägrar att låta

Ska man klara sig undan får man flytta ut och bo som Unabombaren i ett skjul djupt inne i skogen.

huvudpersonen få veta något om eller delta i processen." På motsvarande sätt kan medborgaren i det moderna övervakningssamhället (även om det är demokratiskt) ana att alla olika uppgifter i de offentliga arkiven, sannolikt triviala var och en för sig, formerar sig till en bild av den enskilda människan som hon varken har full kännedom om eller kan påverka.

Och numera handlar det inte bara om staten. Solove skjuter in sig på den offentliga, obligatoriska inhämtningen och potentiella sammanställningen av data. Men gränslinjen mellan tvångsmässig och frivillig datainsamling, som är så klar i teorin, ter sig allt svårare att urskilja i praktiken. Rapporteringen om den amerikanska signalspaningen har tydligt visat att mängder av data kan hamna hos staten trots att det är till privata företag som användarna lämnat sina uppgifter. Dessutom är många privata verksamheter numera så konsekvent digitaliserade att det i realiteten har upphört att vara frivilligt att lämna elektroniska spår. Banker vill inte

ha med kontanter att göra, man måste lämna personnummer när man ska köpa tågbiljett, trafikdata loggas när man telefonerar och mejlar, det registreras vad för sökningar man gör och vilka hemsidor man besöker och när man går till doktorn förs ens uppgifter in i en elektronisk journal dit tusentals människor har om inte laglig så dock tillgång. Ska man klara sig undan får man flytta ut och bo som Unabombaren i ett skjul djupt inne i skogen. Att leva ett normalt liv blir en omöjlighet.

VAD VI ÄN GÖR NOTERAS och bokförs i sammanhang som vi inte har kontroll över. Den traditionella personliga integriteten – att ha exklusiv tillgång till information om sig själv och exklusiv rätt att bestämma vem man delar den med – tunnas ut. Motkrafterna har varit få och förströdda. Aningslöshet och bekvämlighet har fått råda. Stat, marknad och vårt eget lättsinne i oskön förening ser till att privatlivet inte dör en stor död utan tusen små dödar.

Processen-samhället ter sig djupt obehagligt i mina ögon, men det kan också säljas som utopi. Det gestaltas på ett tragikomiskt och tänkvärdt sätt i Dave Eggers färsk roman *The Circle* (2013). Vi rör oss i en nära framtid. *The Circle* är IT-företaget framför alla andra IT-företag, som har blåst konkurrenterna ur vattnet genom att lansera TruYou: "ett konto, en identitet, ett lösenord, ett betalningssystem per person [...] Du måste använda ditt riktiga namn och [...] varje gång du ville se något, använda något, kommentera något eller köpa något, var det en knapp, ett konto, alltsammans snyggt ihopsytt, spårbart och enkelt."

För huvudpersonen Mae är det som att komma till himlen när hon via en collegekamrat får chans att lämna gasverket och i stället börja arbeta på *The Circles* generösa, kaliforniska campus. Uppgifterna i kundsupporten är inte så oerhört tjusiga, och det förväntas att man tillbringar all spiltid på företagsnätet och all fritid på företagssponsrade aktiviteter, men alltsammans är ändå oemotståndligt välkött, vänligt och i framkant. Miljoner användare älskar att få veta alltmer om varandra och har inget emot att förse omvärlden i allmänhet och *The Circle*

Ständigt uppkopplad.

FOTO: TRONS/TT

i synnerhet med sin personliga information. Tvärtom. När alla kan veta vad alla gör och var alla är kommer okunskap, sjukdom och brottslighet att försvinna.

Kraven på transparens skaver en aning i början. Mae har en tillfällig affär med en kollega och blir inte helt nöjd när han på ett stormöte demonstrerar programvaran LuvLuv genom att visa hur mycket information om henne som man snabbt kan få fram inför en träff. En del måste väl ändå få vara privat?

NEJ DET TYCKER EN AV cheferna, tillika företagets filosof, är att stjäla. Det är att undandra andra vad man har skyldighet att bjuda på. Ju mer som blir känt, desto bättre. Att inte ta bilder av en vacker naturupplevelse, och inte dela dem med så många som möj-

ligt, är att kräva monopol på något som rätteligen tillhör alla. Varför ska du få behålla solnedgången för dig själv bara för att du var ensam på plats? Information vill vara fri! Efter att Mae gjort en tavla får hon en chans att komma tillbaka in i företagsgemenskapen genom att bli pionjär i ett projekt och bli fullt "transparent", vilket innebär att hon börjar bära en kamera med mikrofon som är på hela tiden och lägger ut allt hon är med om på nätet.

På mötet där detta offentliggörs lotsar chefen fram Mae till att förkunna bolagets tre nya trossatser:

HEMLIGHETER ÄR LÖGNER.
ATT DELA ÄR ATT HELA.
PRIVATLIV ÄR STÖLD.

Referensen är tydlig, om man så säger. Men den fungerar.

Mot slutet får företagsledningen drag av James Bond-skurkar med smak på världsherravälde. Det känns som ett stickspår. För det verkligt tankeväckande är inte vad The Circle gör med Amerika utan vad bolagets ideologi – "informationskommunism" kombinerad med hårdför vinstmaximering – gör med Mae. Hon går helhjärtat upp i idén att det finns en enda, nödvändig väg in i framtiden, som syftar till total transparens och allt allting ska bada i offentlighetens ljus. Hon blir övertygad om att det bara är så mänskligheten kan nå målet och se allting. Själv blir jag övertygad om att det är just så man försäkrar sig om att det inte finns någonting att se. ✨

Diskriminerade pojkar

Att pojkar har sämre betyg än flickor beror mer på biologiska än kulturella skillnader. Skolorna måste därför anpassa sin undervisning till pojkarnas förutsättningar, skriver

Svante Nycander.

FLICKORNAS ÖVERLÄGSENHET i skolan är ett internationellt fenomen. Vad få observerat i Pisaundersökningen är att könsskillnaden i Sverige är avsevärt större än i resten av OECD-området som helhet och att skillnaden av allt att döma växer.

I läsförmåga är poängskillnaden mellan pojkar och flickor i undersökningen 2012 densamma i OECD-området som den var i undersökningen 2006. I Sverige har könsskillnaden ökat från 40 till drygt 50 poäng under samma tid.

En annan jämförelse visar poängskillnader i Pisa 2012 mellan pojkar i Sverige och pojkar i OECD och mellan flickor i Sverige och flickor i OECD. Skillnaderna är följande:

	Pojkar	Flickor
Matematik	-22	-9
Läsförestående	-20	-6
Naturvetenskap	-21	-12

(Källa: Skolverket)

Skillnaden är dramatisk. Den svenska skolan har framförallt misslyckats med pojkarna.

Först på sextioalet fick vi en enhetlig skola som gjorde det möjligt att jämföra pojkar och flickor utan skevheter i urvalet. Flickorna har hela tiden fått högre medelbetyg, och skillnaden har ökat under senare år. Mönstret är detsamma bland högpresterande och lågpresterande, och könsskillnaden kan inte kopplas till vissa sociala miljöer. Det motsäger att det primärt är om en kulturskillnad – till exempel en inlärd anti-plugg-attityd hos pojkarna. Skillnaden är biologisk, flickorna mognar tidigare, pojkarna är mer utagerande, mindre följsamma, mer lättprovocerade. Pojkar störs antagligen mer än flickor av bristande ordning och struktur i skolarbetet.

En doktorsavhandling 1971 visade att pojkar får sämre terminsbetyg än som motsvarar deras resultat i standardprov och

Strukturellt diskriminerade.

FOTO: FREDRIK SANDBERG/TT

tester, vilket har bekräftats i bland annat i en undersökning 2006 vid Lärarhögskolan i Uppsala. Om en pojke och en flicka har samma poäng i kunskapsproven så är det sannolikt att flickan får högre terminsbetyg. Eftersom prov ger de mest objektiva beskederna om elevers kunskaper finns det skäl att misstänka att betygen påverkas av annat än kunskaper, som uppträdande i klassrummet. Det motsäger inte att flickor faktiskt lär sig mer i skolan. Både grundskolan och på gymnasiet har flickor ungefär 10 procent högre betygspoäng än pojkar. Det gäller också slutbetygen på högskoleinriktade gymnasieprogram, där betydligt fler pojkar än flickor fallit ifrån tidigare. Bland extremt lågpresterande elever är 80 procent pojkar, enligt en rapport från Skolverket 2004.

Inget tyder på att pojkar av naturen är mindre begåvade eller mindre vetgiriga än flickor. I DN:s Nutidsorientering märkte vi på 1970-talet att pojkarna var markant överlägsna flickorna, även sedan man försökt anpassa frågorna bättre till flickors intressen. Skillnaden ansågs pinsam och bidrog till att tävlingen lades ner under några år. Av 24 länsvinnare ifjol var 17 pojkar.

Könsskillnader i skolresultat behandlas i en omfattande internationell forskning. Professor Inga Wernersson framhåller i en forskningsöversikt att det finns "förvånansvärt litet studier om betydelsen av olika undervisningsformer och arbetssätt relaterade till kön på individnivå". Det betyder att forskarna undersökt barnens anpassning till skolan men inte skolans anpassning till barnen. Undervisningen är som den är, att pojkarna inte presterar i nivå med sin begåvning beror på dem själva.

Under läsåret 2011/12 avlades i Sveri-

ge nära 70 000 högskoleexamina, 64 procent av kvinnor. Inom områdena samhällsvetenskap, juridik, handel och administration var andelen kvinnor 61 procent. Männen är i majoritet bara inom teknik och delar av naturvetenskap.

Skolan saknar ett jämställhetsmål, utöver principen om lika chanser. Men vi har lärt oss att biologiska könsskillnader och sociala traditioner kan göra jämställdheten illusorisk, även om ingen könsdiskriminering på individnivå kan påvisas.

Jämställdhet borde innebära att pojkar som grupp och flickor som grupp lämnar skolan med lika goda kunskaper och färdigheter – inte i varje ämne men i det stora hela.

Sällan omtalas skolans bristande anpassning till pojkarna som ett problem. I stället betonar man motsatsen: att pojkarna pratar mer på lektionerna – pojkarna "tar för sig". Man suckar över pojkar som ser ner på plughästar – utan att fråga vad detta kan vara ett svar på.

På vilket sätt kan skolan bli mer jämställd? Ett första steg skulle vara om betygen mer än nu grundas på provresultat. Landets 158 professorer i pedagogik borde kunna bidra med idéer. Redan medvetenhet om problemet och en tro på att pojkar kan bättre skulle vara en stimulans. Om det hade varit flickorna som släpat efter med 10 procents lägre betyg hade luften varit full av idéer om åtgärder.

Jag gissar att tiotusentals föräldrar upprörs av skolans bristfälliga sätt att möta pojkarnas behov. Det är inte rimligt att skilda könskaraktärer i unga år medför ett livslångt handikapp ifråga om utbildning och kunskaper. 🌱

Kyrkan styrs av studentvänstern

Det är intressant att ta del av innehållet i den kristna studentrörelsen KRISS tidskrift *Kristet Forum* från 1970- och 80-talen. Revolutionsromantiken lyser från sidorna och graden av igenkänning vad gäller personer som finns med är hög. Man återfinner nämligen en stor del av Svenska kyrkans makthavare i denna kristna vänsterrörelse. Nuvarande och tidigare biskopar och ärkebiskopar, dagens ledamöter av Svenska kyrkans läro-nämnd, tongivande opinionsbildare och prästutbildare.

Det finns rapporter om kyrkan och DDR, och snart sagt varje revolutionär grupp runt jordklotet. Här uttrycks uppfattningar som att fler dödas i antikommunismens namn än i kommunismens och att det kinesiska samhället är mer kristet än det västerländska.

Myten om "sionisternas" världsherravälde är återkommande. När Radionämnden fällde ett tv-program om Palestina 1980 för en ensidigt negativ bild av Israel skrev KRISS protestbrev till nämnden. I *Kristet Forum* publicerades också ett uttalande av PLO som dömde ut nämndens beslut.

Man skulle kunna ta det för ungdomlig naivitet, om det inte vore för detta med makten. För det är i denna mylla som dagens kyrkliga makthavare vuxit – och vissa frågor driver man fortfarande.

När flera biskopar undertecknar debattartiklar till stöd för *Ship to Gaza* ska vi alltså komma ihåg att deras engagemang formades i en tid då PLO inte ens hade erkänt staten Israels rätt att existera.

Det är således ingen slump att Svenska kyrkan har en enögd syn på Israel-Palestinakonflikten och återkommande uppmanar till sanktioner och bojkotter av Israel, eller som man skriver: "varor från de ockuperade områdena". Red ut det vid en fruktdisk.

Skälet för enögdheten är att en tongivande åsiktsbildning har makt att föra just denna kamp och får många med sig. Tonläget har höjts sedan Svenska kyrkan 2012 gav det så kallade Kairosdokumentet, ett 20-sidigt upprop undertecknat av palestinska kyrkledare, ett slags officiell status genom beslut i kyrkomötet.

Dokumentet tar sin utgångspunkt i det lidande människor drabbas av genom konflikten. Men tittar man på vad som formuleras vid sidan av detta blir texten djupt problematisk. Israel beskrivs som en rasistisk stat, en apartheidstat. Omvärlden uppmanas införa bojkotter och sanktioner mot Israel vad gäller allt från värdepapper till varor. Palestinsk terrorism mot civila trivialiseras och kallas motstånd.

Samma aktivistiska eufemism gjorde KG Hammar när han medverkade i en kväll för Gaza 2010. Man kan förstå att "några bland Gazas befolkning i frustration skickar iväg några raketer", sade han. I själva verket sändes många tusentals raketer.

"Väst ville kompensera det man begått mot judarnas rätt i Europa", skriver kyrkoledarna. Det är Förintelsen som här omskrivs som ett brott mot "judarnas rätt". Man menar sig ha mött "rasistiskt åtskiljande (=apartheid) sedan mer än sex decennier", alltså sedan staten Israel bildades.

Konflikten i Mellanöstern är en av världens mest infekterade och svårlösta. Under sin julkampanj 2013 uppmanade Svenska kyrkan ånyo till sanktioner, i linje med Kairosdokumentet. Kyrkans utrikespolitiska utspel är bekymmersamma. Att man för två år sedan dessutom gav specialstatus till detta dokument, som innehåller retoriska figurer och formuleringar som faller in under FN:s definition av hur antisemitism kan uttryckas i modern tid, är inte bara bekymmersamt utan obehagligt. ❀

Annika Borg
är teologie
doktor, skribent
och präst

I korthet

PRESSGRANNAR

"Vissa av mina europeiska vänner dagdrömmer om att protektionism – eller till och med ett krig i Asien – skulle skicka tillbaka mer välbetalda jobb till väst. Men i verkligheten förefaller det osannolikt att globaliseringen skulle börja backa, givet de tekniska, ekonomiska och politiska krafter som driver den framåt. Det skulle sannerligen vara moraliskt tveksamt att stödja levnadsstandarden i väst genom att underminera en ekonomisk trend som har dragit hundratals miljoner människor ur fattigdom i utvecklingsländerna.

Och även om länderna i väst stängde sina marknader skulle anställda – inklusive tjänstemän – i allt högre utsträckning inse att många jobb kan utföras billigare av datorer och robotar. Faktum är att robotarnas frammarsch också snart kommer att hota arbetarna vid de löpande banden i Kina.

Om levnadsstandarden fortsätter att urholkas, hur kommer väljarna i väst att reagera?

Det finns redan tecken på en politisk radikalisering – med en populistisk höger som växer sig stark både i USA och i Europa. Men, än så länge, tyder ingenting på att Tea Party-rörelsen eller nationaliströrelser i Europa har en realistisk chans att vinna regeringsmakten i ett stort land. Konsensus om globaliseringen tycks hålla. Världshandelsorganisationen, WTO, åstadkom nyligen ett genombrott i strävan att upprätta ett globalt handelsavtal.

Men samtidigt som de nya politiska rörelserna ännu inte är redo att knäcka de etablerade partierna i väst tvingas vanliga politiker att förhålla sig till det nya ekonomiska klimatet. Med en ökande ojämlikhet växer kraven på mer omfördelade skatter och högre minimilöner på båda sidorna om Atlanten. Ytterligare ett decennium av ekonomisk nedgång – eller, Gud förbjude, ännu en finansiell kris – lär innebära att vi får se fler radikala lösningar och politiker."

Gideon Rachman, utrikespolitisk kolumnist i *Financial Times*.

Av Peter Englund

”Kriget drabbade mig som en sjukdom”

Peter Englund vann år 2008 stor framgång med en annorlunda historik över första världskriget. I *Stridens skönhet och sorg* följde han 19 enskilda öden, obemärkta men talande. Den som från början inspirerade honom till framställningssättet var Robert Musil, vid krigsutbrottet 1914 en 33-årig löjtnant i den österrikiska landstormen och efter kriget världsberömd som författare till romanen *Mannen utan egenskaper*. När Peter Englunds *Stridens skönhet och sorg* till sommaren utkommer i en kraftigt utökad version har Robert Musil själv flyttat in i persongalleriet. Axess läsare kan redan nu ta del av hans upplevelser.

1. En dag i början av augusti 1914 Robert Musil ser krigsfebern gripa Berlin

Han har noterat den snabbt förändrade atmosfären i staden: upphetsningen, uppslutningen, den ordrika retoriken, kvinnornas enklare klädsel. ”Folk kastar sig framför tåg för att de inte tillåts tjänstgöra i fält. På trappan till Gedächtniskirche började lekmän predika under försonings- och förbönsgudstjänsten.”

Hans namn är Robert Musil, en 33 år gammal österrikare, kort, lätt framåtlutad, tunnhårig, med aningen blodlöst utseende, kisande blick och tunga ögonlock. Till Berlin flyttade han för ett drygt halvår sedan med sin hustru Martha, i syfte att fullfölja en dröm. Musil är färdigutbildad ingenjör – som sin far –, med doktorstitel, begåvad och högt intelligent, men han har sagt nej till goda och lockande erbjudanden inom sin profession för att istället inleda en osäker bana som författare och fri skriftställare. Hans håg står till litteraturen och konsten, psykologin och filosofin. Den litterära karriären är det dock lite sådär med. Han har fått

ett par noveller publicerade och skriver, utan större framgång, på en pjäs. Till Berlin har han kommit för att arbeta som recensent på en litterär tidskrift, *Die Neue Rundschau*.¹ Han skriver dessutom en del i andra tidningar. Han och hans fru bor i Charlottenburg, på Mommsenstrasse 64. De har nyligen firat badsemester på Sylt.

Arbetet tillfredsställer ej, den litterära karriären visar tydliga tecken på att gå i stå, de egna texterna finner inte längre nåd inför hans skarpa, obarmhärtiga blick. Musil befinner sig i en kris. Kanske är det därför som kriget lockar? Som en flykt, en utväg?

Det som sker runtom honom både fascinerar och skrämmer. De patriotiska sångerna på caféerna finner han gräsliga. Och denna kväll ser han hur

en folksamling på gatan omringade någon som läste ur en extraupplaga av en tidning och en spårvagn försökte mycket långsamt köra förbi, den länge mannen, som är i sena tjugårsåldern, ropar: ”Stanna, stanna säger jag!” och viftar rasande med sin käpp. Hans ögon har en galnings uttryck. Psykopater befinner sig i sitt rätta element, lever livet fullt ut.

Peter Englund
är historiker och
Svenska Akademiens
ständiga sekreterare.

Robert Musil cirka 1918, befördrad till kapten, med sina dekorationer.

Ändå kommer Musil inom några veckor att resa hem till Österrike och anmäla sig för tjänstgöring i armén. Mot de känslostormar som har släppts lös hjälper i längden inte ens hans intelligens och kyligt, distanserade väsen: "Kriget drabbade mig som en sjukdom, egentligen mer än den åtföljande febern."

2. Lördagen den 26 september 1914

Vid denna tid publiceras en artikel av Robert Musil i *Die Neue Rundschau*. Det är den österrikiske skriftställarens eget bidrag till en av många intellektuella utövad genre, nämligen Hyllandet Av Kriget. Musil talar om dess skönhet och förbrödande kraft, dess förmåga att frampressa det bästa ur människan – "trohet, mod, underordning, pliktuppfyllelse, enkelhet". Krigets baksida skrämmer inte, tvärtom:

Dödens fälor finns inte mer, livsmålen har ingen betydelse. De som måste dö eller offra sin egendom har livet och är rika: detta är idag ingen överdrift, utan en upplevelse, oöverskådlig, men lika påtagligt kännbar som ett föremål, en urmakt för vilken kärleken på sin höjd var ett litet brottsstycke.

När texten trycks befinner sig Musil själv vid den fredliga gränsen mot Italien, där hans kompani vaktar ett fort uppe bland de höga bergen. Han har ännu inte hört ett skott avlossas.

3. Lördagen den 19 december 1914

Robert Musil åker skidor i Trafoi

Det är nu nästan exakt fyra månader sedan Robert Musil blev en del av den österrikisk-ungerska armén, som löjtnant och chef för 24:e landstormsbataljonens 1:a kompani.² Fortfarande har han inte hört ett enda skott avlossas i strid. Den 20 augusti: inryckning i Linz. Den 20 september: avmarsch mot Sydtyrolen och den italienska gränsen. Alla vet att det neutrala Italien rent formellt är en allierad, men alla vet också att det sedan länge går mycket högstämt tal i grannlandet om att "återföra" de – huvudsakligen italiensktalande – provinser i norr som nu lyder under kungen och kejsaren i Wien. Så sysslan som gränsvakt är ingalunda meningslös.

Men ingenting har hänt, lyckligtvis. Det mest dramatiska har nog varit ett både oväntat och ovälkommet beskedet från hans sju år äldre hustru Martha om att hon hade blivit gravid, efter att makarna mötts under en permission. Robert Musil har inte plats för några barn i sitt liv, så han uppmanade henne då, med eftertryck, att göra abort; Martha fick dock missfall innan frågan ställdes på sin spets.

En annan minnesvärd händelse: den 1 november befordrades han till överlöjtnant.

Annars inget.

Huvuddelen av tiden har han och hans man-
nar tillbringat i Gomagoi, ett gammalt fort från

>>

1830-talet försett med rundtorn, byggt för att spärra den väg som går genom en djup dal och för till den italienska gränsen. Landskapet är underkönt med sina höga bergstoppar, men tjänsten i den fuktiga labyrinten av gångar och kasematter har snart blivit monotont, särskilt sedan snön kom och började stänga dem inne.

Dessutom har det visat sig att Musil inte passar vidare väl vare sig i armén eller för sin roll som kompanichef.³ Därtill är han å ena sidan alldeles för individualistisk, kritisk och egensinnig, å den andra alltför fyrkantig, opraktisk och oengagerad. Hans kyla och distans förväxlas lätt med arrogans. Musil finner det också på gränsen till plågsamt att omges av människor som inte delar hans intellektuella intressen, människor som aldrig skulle kunna tänka sig att läsa en bok, än mindre att skriva en. Allt eftersom månaderna har gått har han blivit alltmer ointresserad, ja, nästan apatisk. Han röker mycket. Han åker skidor. Han skriver nästan ingenting.

Drömmen om krigets skönhet och förädlande kraft har redan gått i kras för honom, detta utan att han ens har fått skåda strid. Förvisso vill han fortfarande göra sin plikt,⁴ men kan han alls slippa fronten så är han nöjd. Från kriget i Galizien och i Serbien kommer få nyheter som kan kallas goda, och de till synes oändliga listorna över stupade – ”död ... död ... död ...” – finner han överväldigande. Om än på ett för honom typiskt abstrakt vis.⁵

För en kort tid sedan drog huvuddelen av hans bataljon iväg mot fronten i öster. Dit vill han inte. Han skriver denna dag ett brev till sin väninna Hedwig Fischer.

Er vänliga gåva fyllde mig med ljuvlig tacksamhet i min trolska björnidyll. Jag har fullt av snö omkring mig, fötterna har blivit skidor och min förutsägelse att en så stor bortavaro från världen – jag börjar nämligen märka att denna är identisk med min föreställning om lycka – inte kan bli långvarig tycks gå i uppfyllelse. I varje fall är min bataljon redan på krigsskådeplatsen och det är bara jag och mitt kompani som har fått en obestämd frist, gudvet av vilken anledning och hur länge.

4. Onsdagen den 26 maj 1915

Robert Musil befinner sig alltjämt i Sydtyrolen. Italien har förklarat krig, och italienska trupper har just överskridit gränsen. Musil skriver i sin dagbok:

Krig. På toppen av ett berg. Dalen lika fridfull som under en sommarresa. Bakom skyddskedjan med vakter kan man gå på promenader som en turist.

I fjärran, tungt artilleri i en duell; i intervaller om 20, 30 sekunder och mer; påminner om pojkar som kastar stenar på varandra från stort avstånd. Trots att det är långtifrån säkert att de kommer att träffa låter de sig alltid frestas att kasta en gång till.

Granater landar i ravinen bakom Vezzena; otäck svart rök, som ser ut som om den kom från en eldsvåda i ett hus, hänger kvar i minuter.

Känner för det stackars omringade bergslandskapet i Lavarone.

5. Fredagen den 11 juni 1915

Denna dag reser Robert Musil till Bolzano, för att än en gång träffa sin hustru Martha. I sin dagbok antecknar han:

Under turen till stationen tröttnar min häst; detta innebär en nattlig resa på en stegvagn till Trento. Åtföljd av en brandman som kommer från Lavarone och berättar om den positiva inställningen bland trupperna där! Det är bara gevärsskyttarna som skjuter på både vän och fiende, säger han.

Strålkastare: de kommer från bergens hårtäckta silhuetter – vilka själva ter sig som vilda fantasi-foster – som ögonen på sagolika sniglar på stjärklar. Framträder någonstans ur sidan på odjuret. Rör sig fram och tillbaka. Vilar länge på en plats. Stiger glatt och lyser upp molnen. På tåget verkar till och med andraklasskupéns anspråkslösa lyx överdådig. Kulturminnen vaknar.

Ankomst till ett kolsvart Bolzano. Hovmästaren från stationen vägleder mig till hotellet jag har blivit rekommenderad.

6. Söndagen den 4 juli 1915

Robert Musil följer bombardemanget av Monte Verena

Tidig sommarmorgon. Klockan är runt halv fyra, solen har ännu inte gått upp, men det är ändå ljus. Han ser boskap vakna upp på de intilliggande ängarna: ”Ligger i behagliga ställningar. Man får en klart definierad föreställning om denna gryende nötkreaturstillvaro.” Då och då hörs brak av artilleri.

Robert Musil befinner sig på den höga Asiagoplatån, någon mil från fronten. Han har en ny befattning: adjutant till befälhavaren för landstormsbataljon 169. I slutet av januari förlorade han sin post som kompanichef; hans befälhavare ansåg honom vara passiv, svårhanterlig och försumlig, ja, inkompetent. De flesta skulle finna en sådan degradering förnedrande – Musils högborgerliga föräldrar är skakade in i själen och fulla av skam – men själv verkar han ta den tämligen lätt. Det är uppenbart för alla att han inte klarade av sin tjänst; hans egen reaktion andas rentav lättnad. Han har nu mer tid över till sig själv.

Kriget har dessutom gett hans tidigare så tomt tuggande sinne något att dröja vid, då framförallt som estetisk sensation. För han befinner sig alltjämt på betryggande avstånd från alla strider. Han mår rätt så fint. Han har tagit sig en hålldam: en jämgammal, ogift bondkvinna vid namn Magdalena Lenzi, men han kallar henne, föga smickrande, Grigia, den grå – efter hennes ko.⁶ (Arrangemanget är ett ej ovanligt fenomen bland officerare i etappen, som Musil, ofta inkvarterade i privathem, långt bortom all äktenskaplig kontroll – och detta i en situation då många makar är bortkallade.) Samtidigt är han övertygad om att han älskar sin hustru. Hon är den upphöjda, den ädla, och kärleken till henne skänker han ett lätt extatiskt, kvasireligiöst uttryck. Men denna upphøjelse hindrar honom inte från att släppa fram sina ”skamliga lustar” med

”

I fjärran, tungt artilleri i en duell; i intervaller om 20, 30 sekunder och mer; påminner om pojkar som kastar stenar på varandra från stort avstånd.

den andra kvinnan.⁷ Dubbelmoralen stör honom inte. Det är snarare en av arrangemangets poänger.

Sedan några dagar pågår en stor italiensk offensiv. De värsta striderna rasar långt bort, vid Isonzo. Men även runt Asiagoplatån har det inletts anfall. Det Musil kan märka av allt detta från sin position är en artilleriduell:

Såg bombardemanget av befästningarna i Monte Verena från 30,5 cm granatkastare. Varhelst projektilerna landar stiger en plym av rök och damm vertikalt och breder ut sig högst upp som en pinje. Känslan är helt neutral. Som när man tittar på lerduveskytte. Exakt samma sak när man ser de italienska patrullerna nere i Val Sugana, eller deras >>

Österrikisk militär i Val Fersina i Sydtyrolen.

skyttegravar, eller tåget som för med sig proviant till Gobo varje dag.

Runt de österrikiska befästningarna är granatkratrarna från det senaste bombardemanget klara som mullvadshål.

Ett tungt italienskt artilleribatteri försöker lokalisera vår granatkastare med granatkartescher. Dammoln i luften, inget annat intryck. Ljust rök-moln.

Det vackra sommarvädret fortsätter. Senare på dagen hålls en gudstjänst ute i det fria: ”På en packlår, bilden av ett helgon och två stearinljus. Majoren⁸ tycker av någon anledning att detta evenemang är sentimentalt vackert och tar ett fotografi.”

Om fem dagar ska Musil åka på ännu en permission. Han och hustrun ska då mötas på Hotel Kaiserkrone i Bolzano.

7. En dag i slutet av juli 1915

Robert Musil lyssnar på grammofoonmusik i Palai

Musil är inkvarterad i prästgården i den lilla bergsbyn Palai. Skolhuset intill här förvandlats till militärt förråd. Hans älskarinna Magdalena Lenzi bor, med sin gråfärgade ko, i ett hus nära skolan. Någon riktig väg finns inte, ännu, men byns män har städslats för att bygga en. Och bondkvinnor som Magdalena hyrs in för att sköta mycket av underhållet i detta land av slingrande stigar: på deras ryggar bärs ammunition, mat, taggtråd och andra förnödenheter som de österrikiska trupperna uppe på bergstopparna behöver.⁹ Sådan energi och utbredning har det här kriget att det har förändrat livet i dess grundvalar även i undangömda små bergsbyar som denna.

De strider som tidigare pågick här på Asiagoplatån har planat ut och stannat av, utan någon nämnvärd rubbning av frontlinjen. Kanonmullret har klingat ut. Borta vid Isonzo har den italienska armén med en skrämmande brutal konsekvens dock fortsatt med sina attacker, men även där har det blivit få påtagliga resultat, utom tiotusentals döda.¹⁰ I några strider har Musil ännu inte varit inblandad.

Han fortsätter att leva sitt stillsamma liv bakom linjen i Palai, som adjutant till bataljonschefen. Han har gott om tid att rida runt på sin häst Pepi och bland annat studera bondkvinnorna med sina – i hans ögon – märkliga och exotiska vanor; den urbane överklassmannen Musil är förbryllad och lockad av det han ser.

Denna kväll har han uppenbarligen slagits av det lätt absurda i hela situationen. Han skriver i sin dagbok:

En flugas död: Världskrig. Grammofoonen har arbetat sig igenom många kvällstimmar. ”Rosa we’re going to Lodz, Lodz, Lodz” och ”Come into my bower of love”. Blandat med enstaka tjeckiska folksånger och Slezak eller Caruso. Huvuden i ett dis av dans och melankoli. Från ett av de många långa flugpapperen som hänger från taket har en fluga fallit. Den ligger på ryggen. I en ljuskäglä på vaxdu-

ken. Bredvid ett högt glas med små rosor. Den försöker komma upp på benen. Ibland är dess sex små ben ihopdragna och pekar uppåt. Den blir allt svagare. Dör helt ensam. En annan fluga springer fram till den, sedan bort igen.

8. Onsdagen den 22 september 1915

Robert Musil får sitt elddop vid Tenna

Höst: ”Kullarna låg som stora vissna kransar under oss; skyttegravarna gömdes av lövverket; heroiskt brun låg Valsuganadalen framför oss, skapad av Gud som en trombonstöt.” Sedan slutet av augusti har Robert Musil en ny adjutantbefattning, fortfarande i Sydtyrolen men nu något längre västerut. Den flyktiga affären med Magdalena Lenzi har avslutats, och till henne ska han aldrig mer återvända – annat än litterärt. Han ser lite mer av kriget nu, och tjänsten är mer krävande. Han har fått pröva på både rädsla och utmattning. Han får allt svårare att behålla sin kyliga distans till allt som sker: ”Skärmytslingarna, dödsfallen osv, som ägde rum framför dessa ställningar har inte, fram till nu, gjort några intryck på mig.”

Denna dag befinner sig Musil och en grupp soldater utanför Tenna vid Gardasjön, invid ett fort uppe på en höjdsträckning. Fronten är lugn. Plötsligt ser han något på himlen:

Ett flygplan gled med underbart utspända vingar genom luften. Undersidan av vingarna var målad med italienska röd-vit-gröna färger och solen lys-te igenom som ett glasfönster i en kyrka. ”Det har inte mycket med kultur att göra”, tänkte jag, ”att beundra detta, men vad vackert det är!” I samma stund som jag hänförd stirrade på himlen kom jag att tänka på att vi, en grupp soldater som stod tillsammans som besökare på en galoppbana, borde utgöra ett lockande mål för mannen i flygplanet. I nästa ögonblick hörde jag ett svagt sjungande ljud. Men det kan naturligtvis också ha förhållit sig på motsatt sätt. ”Han har kastat ut en pil”, tänkte jag, en av dessa luftpilar som i maskinvapnens tidsålder nästan framstår som rörande atavistiska, men som trots att de inte är tjockare än en snickarbibel slår igenom en man från hjässan till fotabjället.

Det han hör är ljudet från ett knippe luftpilar,¹¹ som den italienske piloten har kastat ned mot dem.

Ljudet från en tjutande eller brusande vind. Som blir allt starkare. Tiden verkar gå otroligt långsamt. Plötsligt trängde någonting ner i marken alldeles bredvid mig. Det var som om ljudet svaldes. Inget minne av någon luftvåg. Inget minne av någon plötslig allt större närhet. Men det måste jag ha känt eftersom jag instinktivt vred överkroppen åt ena sidan och, med fötterna fast förankrade, böjde mig djupt. Inte en antydning till rädsla då jag gjorde det, inte ens någon rent nervös reaktion, såsom hjärtklappning, som annars yttrar sig i samband med plötsliga chocker, också då man inte känner någon rädsla. Efteråt en mycket behaglig känsla. Tillfredsställelse

”

Han vill inte tillbaka. Istället längtar han åter till ett liv med rakspeglar och mjuka sängar och samlag och böcker och kristallglas och mustaschvax och konfekt och antimakasser.

”

Han som hoppats på ännu en period av lugn och ro uppe vid Caldonazzosjön, på tryggt avstånd från fronten. Men nu är det deras tur att kastas ned i den bubblande grytan.

Robert Musil på en bergsväg i Sydtyrolen, i sadeln på sin häst Pepi.

över att ha genomgått upplevelsen. Nästan stolthet; att bli upptagen i ett samfund, dop –

9. Lördagen den 20 november 1915 Robert Musil fraktas i tåg mot Isonzo

Kanske är det fantasimänniskan i honom som reagerar? Två korta order kommer. Först: "Bataljonslarm!" Sedan: "Förbered tågembarkering!" Men det räcker. "Nerverna, för närvarande inte vana vid sådana saker, darrar." Han blir blek och upprörd, "utan att känna någon orsak". Men orsak finns.

Ett sådant här plötsligt uppbrott kan egentligen bara betyda en sak: Isonzo, blodiga Isonzo.

Där pågår sedan ungefär tio dagar ännu en italiensk storoffensiv, den fjärde i ordningen det här året. Precis som tidigare har den italienska armén slängt in nästan allt vad den har i försöken att bryta igenom de österrikisk-ungerska linjerna vid floden, utan hänsyn till egna förluster eller moderna taktiska finesser. Särskilt kampen om staden Gorizia har utvecklats till en blind utnöttningsstrid av allra värsta slag, en strid som slukar kolossala mängder soldater och material. Detta vet alla. Detta vet Musil. Han som hoppats på ännu en period av lugn och ro uppe vid Caldonazzosjön, på tryggt avstånd från fronten. Men nu är det deras tur att »

kastas ned i den bubblande grytan. Ilastningen blir kaotisk:

Under den långa väntan går grupper av människor, ett par här, ett par där, oförmärkt iväg; på kvällen är många i gruppen onyktra, en del av dem är redlösa. Brigadgeneralen med käppen befinner sig på stationen; han håller ett tal. I vagnarna ett menageri av ljud. Människor som i annat fall är väluppföstrade uppför sig som djur. Hövlig övertalning och hot har ingen inverkan. Vi har skjutdörrarna stängda. Nävar hamrar mot dem inifrån. Vid några av dörrarna pågår dolt motstånd. Löjtnant v. Hoffingott som är ansvarig för att dörren stängs skriker "Bort med händerna!" och, i samma ögonblick, svingar mot de dolda händerna med sin jaktkniv. Den rörelsen, med jaktkniven, var obeskrivbar. Som en elektrisk laddning som utlöses i en ljungeld; men utan sken, utan blixst eller liknande – någonting vitt, beslutsamt ...

Tåget rullar långsamt mot öster och Isonzo. De åker i tredjeklassvagnar. Musil har bara en filt att sitta på, men bristen på bekvämlighet bekommer honom inte. Därtill är hans sinne alltför upptaget av annat. Och än värre blir det när tåget rullar genom Bolzano, för han vet att hans älskade Martha är där, just där, helt nära, men de kan varken mötas eller kommunicera med varandra. Hans förtvivlan växer till: "Ovärdig vanmakt. Gråter som en hund inombords."

Till slut når de stationen i Privacina, sydost om det rykande ruinvimmel som är Gorizia:

Redan under den senare delen av resan, ett stort antal flygplan. När vi hoppar ur vagnarna, artillerield runt omkring oss. Horisonten böljar. Långa rader av sårade i kärror och till fots. Vita bandage med röda fläckar. En virvel tar tag i en, ett tumult drar in en i den.

10. Måndagen den 20 mars 1916 Robert Musil förs sjuk till Innsbruck

"Det hävdas allmänt att när man står inför döden njuter man mer ohämmat, man dricker livet på ett mer intensivt sätt. Det är vad poeterna säger", skriver han och tillägger: "Det stämmer inte. Man är bara befriad från ett tvång, som ett stelt knä eller en tung ryggsäck. Från tvånget att vilja vara vid liv, från skräcken för döden. Man är inte längre invecklad. Man är fri. Det är det storslagna i att vara härskares."

Det har varit en svår vinter. Robert Musil klarade sig oskadd genom bataljonens tre veckor långa postering vid Isonzo, därtill hjälpt av att han inte hade en stridande befattning utan endast var adjutant åt bataljonschefen. Men upplevelsen av den tunga italienska artillerielden har varit illa nog. Han vill *inte* tillbaka. Istället längtar han åter till ett liv med rakspeglar och mjuka sängar och samlag och böcker och kristallglas och mustaschvax och konfekt och antimakasser, "bada i badkaret, körsbär, jordgubbar, gurksallad, marmelad, pilsner, vin som inte smakar säck; flickor med korsetter och bröst i skuggkontur genom fuktiga blusar". Därför

har han gjort bruk av alla sina kontakter för att få tillstånd en förflyttning till en tjänst bakom fronten.

Efter Isonzo blev bataljonen visserligen återförd till Sydtyrolen, men då väntade en annan svår uppgift: att under vintertid bygga ut och säkra kommunikationerna i Valsuganadalen. Där var fienden inte främst italienarna utan lavinerna. (Ibland smälte visserligen de två samman: så ofta man kunde utlöste båda sidor massiva snöskred med hjälp av artillerield.) För en knapp månad sedan deltog Musil i räddningsarbetet efter en stor lavin vid Arabba, detta med fara för eget liv. (Minne: även om bara fötterna sticker fram ur snön går det att se på kängorna, på kängornas sulor, om en man är död.) Denna den stelaste av saker, spiken i en känga, är på något sätt stelare, och detta chockar en.) På det här frontavsnittet har med andra ord fler dött i laviner och av förfrysning än av direkta stridshandlingar.

Musil blir dock offer varken för det ena eller det andra. Han blir helt enkelt sjuk, ordentligt sjuk. Han får feberfrossa, ögonkatarr och en svår infektion i munhålan som gör det besvärligt för honom att äta. Han förlorar mycket i vikt. Han blir deprimerad och kraftlös, och han befinner sig på ett tåg som ska ta honom till ett sjukhus i Innsbruck.

Så rullar de in på stationen. Han lyfts av tåget och bärs iväg. Av några kvinnors medlidsamma blickar förstår han hur illa därhan han är.

11. Lördagen den 8 april 1916¹² Robert Musil förs sjuk till Prag

Läkarna i Innsbruck har misslyckats med att häva Musils svåra muninfektion. (Det är till och med möjligt att de har förvärrat hans tillstånd, då de har fått reda på att han tidigare haft syfilis och därför för säkerhets skull gett honom en kvicksilverkur.) Därför är han per tåg på väg mot Prag och ett annat sjukhus. Han ligger på en väggfast säng strax under taket. Genom ett litet gallerförsatt fönster ser han himmel, moln. Tåget han åker med är fyllt av skadade från östfronten.

På väg från Polen, dagar, nätter, nätter, dag. En godsvagn med sängar transporterar de svårast sårade som inte förväntas överleva resan. En man med allvarlig skottskada i lungan och en annan vars höftled har krossats är inbegripna i hetsiga dialoger. Den ene är tyrolare, den andre wienare. Wienaren hävdar bestämt att tyrolarna inte dög någonting till i kriget, tyrolaren blir upprörd av det. Wienaren med skottskadan i lungan retas hela tiden med honom. Många gånger skrattar hela vagnen. På så sätt kan någon liten angelägenhet i förgrunden hålla själva döden stängd. Vid ankomsten är wienaren död. [...]

När tåget stannar börjar de flesta av dem böla som djur, känner outhärdlig smärta, och förrättar sina behov. Officerare och soldater.

Senare når han Prag och Karolinenthallasarettet. Där skrivs han in:¹³

Jag kommer oväntat fram till förbandsplatsen. Femtio människor i ett rum som inte är särskilt

”

Syfilis, urinprov, lavemang. De klär på och av en och är beredda att röra en var som helst. De verkar vara immuna mot den ansamlade sexualiteten.

”

Rent fysiskt är Musil återställd, men den depression han har lidit av under våren vill inte släppa.

stort. Läkare och sköterskor i vita rockar; nakna, halvnakna, påklädda patienter. Med frusna fötter, nakna rumpor, lårstumpar, amputerade armar. Bland de avklädda, utsträckta kropparna skyndar människor fram och tillbaka, fingrar sträcker sig efter instrument, kvinnohänder håller borstar, helt upptagna, verkar det, med någon sorts tålmodskrävande, urartad målning, andra haltar ut och bär in saker – ett virrvarr av nakna och påklädda.

Som så många gånger förr studerar han kvinnorna med särskild noggrannhet. Sjuksköterskorna

talkar med en om vad som helst. Syfilis, urinprov, lavemang. De klär på och av en och är beredda att röra en var som helst. De verkar vara immuna mot den ansamlade sexualiteten. Och ändå förblir de fullständigt kvinnliga.

12. Torsdagen den 8 juni 1916

Denna dag befinner sig Robert Musil åter i ett sommarvackert Bolzano, där han har fått en trygg skrivbordstjänst vid staben. (Förflyttningen ordnades av en högt uppsatt bekant.) Hans uppgift är att ta emot och bearbeta de förslag till olika militära utmärkelser som kommer in från fronten. Han bor tillsammans med sin hustru – bara det ett privilegium – i en stor och vacker villa i renässansstil, med tinnar, torn och portiker. (Villan har tillhört en italiensk industriman som flydde vid krigsutbrottet, varvid egendomen plundrades och vandaliserades av österrikisk-ungerska soldater; även boendet har arrangerats av den där vännen.) Rent fysiskt är Musil återställd, men den depression han har lidit av under våren vill inte släppa. Dagboken har han gett upp, men han för ett enkelt diarium där han söker mäta sitt tillstånd genom uppskattningar av två faktorer: å ena sidan sin arbetslust, å andra sidan sin sexualdrift. Sålunda lyder de senaste anteckningarna:

23/5-3/6: Ökad sexualitet. God arbetsförmåga. Man ser lätt alla förbindelser.

3/6: Avbrott.

5 och 6/6: Återhämtat mig igen.

Och så idag: ”8/6: En uttalad depression börjar på alla sätt bli märkbar.” Det är omöjligt att veta exakt vad som är grunden. Till dels måste det handla om besvikelse, besvikelse inte bara över vad kriget utan också över vad han själv har visat sig vara. Vart tog den där förädlade urkraften vägen?

13. Onsdagen den 26 juli 1916

Robert Musils första text i *Tiroler Soldaten-Zeitung* publiceras

Redaktionen består av fem man, alla är i uniform. De har sin arbetsplats på Hotel Laurin i centrala Bolzano. Åter gör de på ett annat hotell, Hotel Greif. Även tryckeriet ligger i Bolzano, på Museumstrasse. Musil har nu – än en gång via kontakter – fått en tjänst som inte bara är trygg utan ock-

så mer passande för hans begåvning, som redaktör på en soldattidning.

Även i Österrike-Ungern – eller rättare: inte minst i Österrike-Ungern – går det att förnimma en långsamt växande leda vid krigets alla prövningar. Och även här satsar staten på övertalning och propaganda. *Tiroler Soldaten-Zeitung* var tidigare just det, ett enkelt litet blad som mest bestod av material insänt av soldater vid fronten. Men den gamla redaktionen fick förra månaden sparken. Musil och fyra andra officerare togs in istället, och budgeten utökades. Bland annat kan man nu använda dyrt fyrfärgstryck. Rent organisatoriskt lyder man direkt under det lokala armégruppskommandot.

Uppdraget är uttalat propagandistiskt. Tidningen ska motverka allt ifrågasättande av det österrikisk-ungerska rikets enhet och dylikt. Motto för tidningen: ”För Gud, kung och fosterland!” Lösnummerpris: 20 heller.

I det nummer som går av trycket den här dagen finns en text av Musil för första gången med. Den är förvisso anonym. Den skildrar ett framgångsrikt anfall på en italiensk ställning och bygger *inte* på egen erfarenhet. Ett citat:

Artilleriet började att sondera terrängen med långa fingrar. Klockan 10 på förmiddagen inleds en samfällad attack och verkanseld. De första infanteristerna dyker fram ur snårskogen och stenhögarna och försvinner igen. Terrängen börjar myllra av deras närvaro och fylls av något obestämt och oroande.

Och fienden till att svara. Tungt artilleri från flankerna. Ursinnig beskjutning från batterier som fram till detta ögonblick hållit sig tysta. Omöjligt att söka skydd, man skulle inte veta i vilken riktning. Alla försök upphör snabbt och snart tänker man inte mer på det. Den avskyvärda orimligheten i att bli beskuten från långt håll, som upplevs av alla, tyngs på sinnena. Fukten från nattens regn dunstar bort från de uppvärmda kläderna. Inga tunga förluster. Tunga som bly tycks däremot fötterna vara som var och en släpar efter sig när han avancerar. Men inte för ett ögonblick kan någon hejda framryckningens lugna rörelse.

Sedan blir bestigningen besvärligare, när terrängen täcks av grus och klippblock. Männan tar sig uppåt efter att med viss svårighet ha funnit en trång passage genom ungslogen. Och plötsligt – när patrullerna avancerar mot stridslinjen 20–30 steg från varandra och det första ledet är knappt 300 steg från fiendens ställning som är väl skyddad av taggtråd – bryter en dödsbringande infanterield ut. Det har en befriande verkan, som skynten av ett badkar efter en dammig marsch. Männan kan inte längre behärska sig. I flygande fläng kastar de av sig ränselarna på marken och en häftig framryckning inleds. Från träd till träd, från kulle till kulle, officerarna i spetsen.

På ett ögonblick är de framme vid det djupa taggtrådshindret och frivilliga trängs för att få utföra operationen som kräver den mest sublima offervilja: att helt nära fiendens eldgivning med en tång göra en öppning i taggtråden.

Den första truppavdelningen mejas ner av kulsprutorna, andra strömmar omedelbart till. En soldat som träffats i bröstet faller på knä och

>>

fortsätter att arbeta tills han träffas av en dödan-
de kula i huvudet. En annan gör en öppning med
sin gevärskolv, en tredje med en fältspade. De övriga
gör allt de kan för att neutralisera fienden. Under
tiden har även våra kulsprutor kommit fram och
trätt i aktion. Kampen varar någon minut. Fienden
skjuter vildsint och gör blodiga öppningar i massan.
Man sätter in det första ledets reservtrupper. En oe-
motståndlig kraft kastar den första vågen av män
ur deras positioner.

”Den mest sublimes offervilja”? Har Musil, åter-
berördad till skrivbordets trygghetszon, återvunnit
sin tro från augusti 1914? Knappast. Därtill har han
sett för mycket, inte minst av den känslolösa, inru-
tade och imbecilla byråkrati som styr Österrike-
Ungerns krigsansträngning.¹⁴ Snarare verkar han
ha inrättat ett slags parallelexistens åt sig själv: i
sitt privata liv fryser Musil åt de idéer och insti-
tutioner som han i sitt officiella liv har till uppgift
att stötta upp.

14. Söndagen den 15 oktober 1916

Denna dag kommer det ut ett nytt nummer av *Ti-
roler Soldaten-Zeitung*, och i det går det att läsa än-
nu en text av Robert Musil, ”Sonderbare Patrio-
ten”. (Sedan några dagar är han för övrigt chefre-
daktör.) I hans bidrag för dagen står bland annat
följande att finna:

*Kriget hade medfört en annan inställning. Nu sade
man: Och ändå, sådana var vi. Vi insåg aldrig hur
stora, enade och organiserade vi var. De lyckades in-
te ens att svälta ut oss. Trots att vi var ett av länder-
na med de största naturresurserna var vi helt omed-
vetna om detta. Men betänk hur fulla av energi vi är,
och vi visste det inte. Nu tycks österrikarna inte vara
stolta över något annat än att ha varit ovetande. På
invändningen att detta inte är något skäl att hysa nå-
gon särskild framtidstro, att till och med det kaotis-
ka Rysslands många olika folkslag är enade, att även
Frankrike – så moraliskt förödmjukat det än anses
vara – är fullt av energi... att i allmänhet alla till slut
kraftsamlade och att överlägsenheten följaktligen be-
står i att ha gjort detta först, att ha förberett sig, att
ha skaffat sig övertaget och nu utnyttja det, då svarar
man: Skyttegravan!*

15. En dag i april 1917

Under denna period skriver Robert Musil sitt allra
sista bidrag till *Tiroler Soldaten-Zeitung*. Det hand-
lar om motsättningarna i det mångnationella Öst-
errike-Ungern och är ovanligt rakt på sak. Trots
allt det arbete han har lagt ned och det beröm han
har fått ska tidningen avvecklas. Han är besviken,
också över att tvingas lämna det vackra och idyl-
liska Bolzano. Kanske är det på grund av besvikel-
sen han unnar sig att vara extra öppen hjärtig. Ett
utdrag:

*Skulle någon, som ställde sig frågan på rätt sätt,
kanske inbilla sig att ett sakernas tillstånd som varat
i trettio, fyrtio, sextio år eller mer och som bestått i
en kamp mellan ungefär jämnstarka nationalistiska*

*partier, som tidvis lett till ett tillstånd av impotens,
en impotens som emellertid krävt enorm ansträng-
ning, offervilja och entusiasm av alla parter, skulle
någon verkligen kunna inbilla sig att ett sådant sa-
kernas tillstånd kunde upphöra om motståndarna
övertygade sig om värdet av samförstånd? Medan
alla orsakerna till konflikten levde kvar och knapp-
t ens hade berörts? Det skulle innebära att tillämpa
sagans minst sagt enkla moral på inrikespolitikens
vilda kamp, och det skulle medföra en oerhörd be-
svikelse. Men vad annars var det som hördes då när
kriget började, i den flerspråkiga allmänna opinio-
nen, om inte det evinnerliga ”jag vill” och ”jag före-
drar”, eller den naiva försäkran att efter kriget, trots
allt, allting skulle ordnas av sig självt?*

16. Tisdagen den 29 maj 1917

Robert Musil är nu posterad vid högkvarteret för
sydvästra fronten i Postonja, där han tjänstgör
vid kansliet. Han har nyligen fått en vacker deko-
ration, Ritterkreuz des Franz-Josef-Ordens. Till-
erkännandet är dock snarare ett uttryck för den
medaljinflation som har börjat härja än belöning
för en verklig prestation ”inför fienden”, vilket
formellt krävs. Det vet Musil. (Han har ju arbetat
med militära utmärkelser och känner hantering-
en inifrån.) Hans drabbande klarsyn gäller även
den egna personen, och han har haft svårt att med
uppriktighet tacka alla dem som har gratulerat ho-
nom till upphöjelsen, en upphöjelse som faktiskt
har gjort honom mer indignerad än glad. Han hyr
ett möblerat rum av några syskon, där han – än en
gång – bor tillsammans med Martha. Hustrun är
van vid mer ständsmässigt boende och klagar, men
han känner en märklig ro där:

*Mitt rum var egendomligt, pompejiskt rött med tur-
kiska gardiner; möblerna var fulla av sprickor och
skarvar som drog till sig dammet som rännor och
band av småsten. Det var fint damm, en överklig
förminskning av småsten; men det fanns helt enkel
där och var inte sammanlänkat med något skeende,
vilket erinrade om den stora ensamheten i Alperna,
som bara omgavs av det flödande ljusets och mörk-
rets stigande och sjunkande.*

Några mil bort pågår sedan drygt två veckor det ti-
onde slaget vid Isonzo. Än en gång söker den ita-
lienska armén nå ett genombrott,¹⁵ än en gång är
förlusterna lika höga på båda sidor som vinster-
na är små för någondera parten. Det går att höra
det oupphörliga kanonmullret i fjärran. Tusen-
tals människor dör varje dag. Om detta skriver
han ingenting.

17. Söndagen den 11 november 1917

Den här dagen har Robert Musil just anlänt till Udi-
ne. Han har nyligen befordrats till kapten. Nu när
det stora genombrottet vid Caporetto har fullbor-
dats har hela staben för sydvästra fronten flyttats
dit, och Musil har motvilligt följt med. Efter de ita-
lienska styrkornas brådstörtade reträtt härskar
kaos, oreda och förvirring i staden. Värdet är trist,
och han har inte funnit någon vettig inkvartering.

”

Den parallelexis-
tens som Musil nu
har levt länge har
vid det här laget
börjat uppvisa
smått schizofrena
drag.

Österrikiska soldater rör sig i tröstlöshet.

Musils uppdrag är aningen speciellt. Han ska värdera, säkra och förteckna de många konstverk av olika slag som man har kommit över under framryckningen. Det finns mycket att göra i Udine, men Musil trivs inte alls på platsen och har planer på att så fort som möjligt ta sig till Wien, antingen genom att söka långledigt eller genom att hitta en nytjänst vid det resursrika Kriegspressequartier i huvudstaden. Han tänker börja skriva på pjäsen igen, den där pjäsen han lade åt sidan 1914.

18. Torsdagen den 30 maj 1918

Denna dag publiceras en text av Robert Musil i den nystartade *Heimat*. Än en gång har kontakter fört honom dit han vill vara: till Wien (och Martha) samt en ny tjänst där han får göra det han kan allra bäst: skriva. *Heimat* är, precis som *Tiroler Soldaten-Zeitung* var, ett propagandabladd utgivet av armén. Och det verkar behövas. Början på året var orolig i Österrike-Ungern i allmänhet och i Wien i synnerhet: strejker, protester och demonstrationer avlöste då varandra. Matbristen lättar ej. (I stället visar den tecken på att spridas även till krigsmakten.) Många vuxna har gått ned 10 eller 20 kilo, en del så mycket som 40. Vissa ålderdomshem

och sinnessjukhus har stängts; de intagna har helt enkelt svultit ihjäl.¹⁶

Som alltid är de styrande upptagna av risken för en sprängning av det mångnationella riket. Till det hotet har nu lagts risken för smitta från bolsjevikernas Ryssland. Och nu när fred slutits i öster har det sistnämnda hotet ökat, påtagligt. Det är om detta som Musil skriver i sin första text för *Heimat*:

Våra krigsfångar återvänder från Ryssland. Efter lång fångenskap kommer de åter till hemlandet. De har upplevt mycket, haft det mycket svårt. De har varit med om det tsaristiska väldets järnhand och den stora omvälvningen, revolutionen som vände upp och ner på allting. Styrkan i denna händelse har gjort ett förvirrande intryck på en del av dem och nu kommer dessa infekterade individer, dessa smittobärare hem och gräver fram de intryck som de fått i det kaos som idag råder i Ryssland och försöker anpassa dem till våra förhållanden. Trots att det bara rör sig om ett fåtal, dessa infekterade – kanske en av tiotusen – är deras handlingar skadliga och förkastliga. Är de förbrytare eller narrar? Spelar ingen roll, inte heller med en narr sover man gärna under samma tak. Därför är det inte minst de anständiga hemvändarnas skyldighet att ständigt

>>

”

Att det gamla kejsardömet håller på att falla i stycken råder det inget tvivel om. Det ser vem som helst.

hålla uppsikt och genast gripa en sådan man som vill ge oss ryska förhållanden. Innan han hunnit förorsaka skada.

Den parallelexistens som Musil nu har levt länge har vid det här laget börjat uppvisa smått schizofrena drag.¹⁷ För samtidigt som han skriver appeller som den ovanstående hyser han samhällskritiska idéer.¹⁸ Dessutom ser han genom fingrarna med att Egon Erwin Kisch,¹⁹ en av hans underlydande på den stora krigspressmyndigheten i Wien, är ivrigt och konspirativt verksam med att grunda lokala arbetar- och soldatråd, efter välkänd revolutionär modell. Musil vill helst inte att familjen pratar med andra om det han gör på dagarna.

19. Onsdagen den 26 oktober 1918

Denna dag insjuknar Robert Musil i hög feber och frossa. (Är det möjligen spanska sjukan?) Han kommer att tillbringa de närmaste dagarna sängliggande, i parets lilla lägenhet på Florianigasse i Wien. De sensationella och världshistoriska händelser som väntar kommer han enbart att följa via tidningarna.

20. Måndagen den 2 november 1918

Robert Musil ser revolutionen bryta ut i Wien

Det han skymtar, lite på håll, bär onekligen drag av en revolution: demonstrationer, möten, strejker, slagord, banderoller, flygblad, rykten, förvirring. Att det gamla kejsardömet håller på att falla i stycken råder det inget tvivel om. Det ser vem som helst. För fem dagar sedan utropades en tjeckisk republik i Prag; för fyra dagar sedan förklarade kroater och slovenier att deras riksdelar hädanefter skulle tillhöra kungariket Serbien; för tre dagar sedan bildades en "provisorisk nationalförsamling för Tysk-Österrike"; för två dagar sedan bröt revolution ut i Budapest; igår nådde oroligheterna Wien.

Musil känner en av de ledande i den lokala revolutionsrörelsen. Det är Egon Erwin Kisch, hans gamle underlydande på Kriegspressequartier. Han betraktar Kisch med samma upphöjda skepsis som han betraktar hela revolutionen:

Festutgåva av den av Musil redigerade *Soldaten-Zeitung* från augusti 1916. Snart skulle festen vara över.

”

Demonstrationer, möten, strejker, slagord, banderoller, flygblad, rykten, förvirring. Men ännu ingen skottlossning.

”Kommer du och tittar på mig?” frågar han idag min fru inför rödgårdets möte på Deutschmeisterplatz. ”Ikväll kommer jag att förfoga över 4 000 gevär. Mycket blod återstår att utgutas”, säger han med ett verkligt beklagande uttryck. (För fyra veckor sedan förkunnade han att varje ytterligare man som dör vid fronten var ett brott!)

Han tror att han inte har ätit eller sovit på 48 timmar (men han sågs äta en måltid på ett kafé). Han är väldigt hes, ombytlig, och man kan inte få två på varandra följande meningar ur honom. W.²⁰ är vid hans sida; på dessa två dagar har han blivit blek, smal, och väldigt hes. Tydligt har han ingen aning om vad han håller på med, tror att han påverkar människor att delta i en fredlig kupp. Han är ofantligt komisk. K., däremot, ger ett hysteriskt intryck. Angelägen om att till varje pris ställa sig själv i centrum för ett kaos i statsangelägenheterna. Expressionismens ande. (Men kanske är en sådan förtjusning i det teatraliska en nödvändig förutsättning för en roll i historien.)

Demonstrationer, möten, strejker, slagord, banderoller, flygblad, rykten, förvirring. Men ännu ingen skottlossning. Musil har hämtat sig från sin feber. Det var inte spanska sjukan. Hösten har varit ovanligt regnig men inte alltför kall. Himlen är

mulen, och under Ringstrasses svarta och nakna träd syns röda fanor.

21. Slutet

Robert Musils krig tog slut i Wien, på Kriegspressequartier, där han ännu en tid fortsatte att arbeta, rent nominellt, trots att den armé han gjort tjänst i demobiliserats och precis som hela det fallna kejsardömet börjat lösas upp. Detta gjorde han av enkla ekonomiska skäl: han och Martha behövde lönen. Precis som de flesta av hans kolleger – de som ännu dök upp – bar han civila kläder. Musil satt i ett korridorliknande rum prytt med rader av taylor, ensam bakom ett stort, avlångt skrivbord som gjorde att han såg märkligen liten ut. (Men stora saker skulle ske. De senaste årens erfarenheter hade gett honom material och inspiration till något som skulle bli ett av 1900-talets märkligaste litterära företag: den aldrig slutförda *Mannen utan egenskaper*.) När en god vän frågade vad i hela friiden han gjorde där, nu när kriget var över, svarade Musil lugnt: ”Jag upplöser.” ✱

Översättning: Förekommande citat är översatta av Björn Enoksson (italienska), Per Landin (tyska) och Martin Peterson (engelska).

1. Till Musils talanger hör också den att se sådana hos andra. Tidigare under året har han lärt känna en ung försäkringskassettjänsteman från Prag, en viss Franz Kafka, och Musil har försökt att få tidskriften att publicera en lång novell av den ännu okände litteratören, en novell kallad ”Förvandlingen”, vilken som vi alla vet handlar om en man som vaknar upp och finner att han har blivit en skalbagge.
2. Av beteckningen landstorm (*Landwehr*) ska man inte lockas att tro att detta var något slags enklare milis. Det handlade helt enkelt om reservister.
3. Visserligen har han tidigare gjort flerårig tjänst i armén – därav graden och befattningen – men då inte i första hand som truppbefäl utan som ingenjör.
4. Som Karl Corino har påpekat verkar han dessutom faktiskt tycka att det är lite skönt att få vila från sin krävande och uppmärksamhetstörstande hustru.
5. Redan i slutet av augusti stupade en av hans kusiner, men han har, som vanligt, haft svårt att uttrycka några starka känslor över det skedda, vilket har gjort föräldrarna upprörda. Han har omtalat sig själv som ”mannen utan emotioner”.
6. Magdalena Lenzi kommer senare, några år efter kriget, att dyka upp under sitt smeknamn i en novell betitlad just ”Grigia”, där en man kommer till ett lantligt, arkaiskt bakvatten och där inleder en kort men intensiv affär med en av traktens kvinnor. Det kan nämnas att vad som lockar också uppenbarligen är en annan och mer öppen sexualitet än vad den tillknäppte och högborgerlige Musil var van vid.
7. Musils biograf Karl Corino påpekar träffande – apropå en passage i *Mannen utan egenskaper* – att Musils hustru Martha egentligen är hans egenkärlek.
8. Alltså Musils chef, bataljonsbefälhavaren major Franz Graf Alberti de Poja.
9. Det kan nämnas att innan kriget är över kommer tretton av dem att få militära dekorationer för sina insatser.
10. Bara under de senaste två veckorna, under den offensiv som senare kommer att benämnas ”Andra Isonzo”, har den italienska armén förlorat runt 60 000 man. De exakta talen är det ingen som känner till vid denna tidpunkt.
11. Luftpilar, eller flechetter som de också kallades, var precis som namnet antyder små spetsiga pilar i metall, utan någon sprängladdning eller liknande, avsedda att göra verkan genom sin blotta fart och tyngd. De fälldes lådvist och är ett exempel på de experimentella vapen som vid denna tid prövades inte minst av de olika sidornas flygvapen, med högst skiftande framgång. Luftpilarna föll snart ur bruk.
12. Noteringen i Musils dagbok är odaterad, men vi vet att det var detta datum han skrevs in, och det han skildrar verkar vara proceduren då en kontingent med nyanlända patienter tas omhand.
13. Det kan nämnas att mycket var problematiskt eller underutvecklat i den österrikisk-ungerska krigsmakten, men sjukvården hörde inte dit. De stora framsteg som gjorts inom det medicinska fältet under de föregående 50 åren kom även denna härsk soldater till godo. Av dem som hamnade på sjukhus återvände 77 procent så småningom till tjänst. Dödstalet bland de på sjukhus intagna var så lågt som 4 procent.
14. Och som han senare kommer att skildra med sådan infernalisk klarsyn – i verk där många personer han har mött under kriget kommer att förekomma, lätt men infernaliskt karikerade.
15. Den här gången är det Italiens västliga allierade som har insisterat på ett anfall, för att hoppeligen erbjuda avledning från deras egna våroffensiv i Frankrike.
16. En undersökning gjord några månader senare ger vid handen att det genomsnittliga kaloriintaget i Wien är 1 721 kalorier per dag. Ett normalt men på inga vis överdådigt dagsbehov beräknas till 3 000 kalorier.
17. Karl Corino talar om ”eine bemerkenswerte Schizophrenie”.
18. Må så vara att han betecknar sig själv som ”opolitisk”.
19. Kisch är en 33 år gammal journalist, med judisk bakgrund, född i Prag. Han skriver på tyska. Före kriget har han gjort sig ett namn tack vare sina skarpa, orädda och engagerade reportage, som ofta har dröjt vid samhällets skuggsidor. Han är en av många som har radikaliserats av kriget, efter att ha gjort tjänst som infanterist i Serbien och Karpaterna. För två år sedan tillbringade han en kort tid i fängelse på grund av sina vassa skrivelser. Musil och Kisch är ett bra exempel på två personer som möts i sin begåvning men kolliderar i sina temperament.
20. Troligtvis författaren och dramatikern Franz Werfel.

Av Bronwen Maddox

2

Bronwen Maddox är chefredaktör för den brittiska tidskriften *Prospect* där denna artikel ursprungligen publicerades.

Den stora katastrofen

Första världskriget formade det moderna Europa. Men hundra år efter krigets utbrott påminner en strid ström av böcker om att de centrala frågorna om krigets orsak och konsekvenser fortfarande är aktuella.

Slagfälten vid Somme ligger bara någon timmes bilfärd från Calais, en anledning till att så många av dem som ger sig ut på den dystra rundturen bland minnesmärkena är briter. Och trots allt, det sju dagar långa bombardemang som föregick angreppet på de tyska linjerna den 1 juli 1916 – den värsta dagen i den brittiska arméns historia – kunde höras ända bort till Kent och Hampstead. I många memoarer berättas om hur brittiska soldater på permission greps av tunghäfta av att så snabbt förflyttas tillbaka till en värld av fätöljer, tidningar, varm mat – och en familj som inte förstod något alls om tillvaron i skyttegravarna, med löss, sjukdomar och ständig skräck för granater.

Inför hundraårsminnet av kriget, och de fyra år av minneshögtider som kommer att följa, förbereds den återhållsamma men välkända minnesrundan som slingrar sig längs västfrontens dryga 70 mil ("Circuit de Souvenir") för en ökad tillströmning av besökare. De höga kalkslätter som reser sig över floden Somme är numera uppodlade i prydliga vetefält på några hektar, men på sluttningarna finns också svärmar av vita kors i tvära vinklar, soldaterbegravnar där de stupat; spretande skyltar smyckade med röda vallmosymboler visar vägen till hundratals krigskyrkogårdar, som ibland bara kan nås på smala grusvägar. De som har hand om ceremonin vid Meninporten i Ypern i Flandern, där sista taptot har ljudit varje kväll klockan åtta sedan 1928, tror att tusentals kan komma att samlas här de nästkommande somrarna.

Men därefter? Den siste överlevande brittiske soldaten, Harry Patch, dog i juli 2009, 111 år gammal. Afghanistan och Irak verkar återigen ha ökat Storbritanniens medvetenhet om hur mycket död och uppoffringar krig innebär, att döma av de stora skaror som samlas på minnesdagen (Memorial Day). Men oklarheterna kring hur vi bör högtidlighålla hundraårsminnet återspeglar en osäkerhet om vad man kommer att minnas av det krig som formade det moderna Europa, liksom den aktuella debatten om vilka omdömen vi idag bör fäl-

la om kriget. I oktober kritiserade Jeremy Paxman, tv-journalist och författare till en av de böcker som recenseras här, premiärministerns kommentarer om hundraårsminnet. David Cameron manade till en minneshögtid "i stil med firandet av Diamantjubileet"; Paxman sade att "bara en idiot skulle 'fira' kriget".

Förlagen har släppt en ström av böcker inför hundraårsminnet. I de bästa behandlas de centrala frågor som har dominerat ett århundrade av debatter med finess, passion och en del nytt material. Frågorna är väsentligen tre. Den första, som har tilldragit sig mest intresse inom den akademiska forskningen, handlar om krigets orsaker och huruvida Tyskland bar det moraliska ansvaret – som paragraf 231 i 1919 års Versaillesfördrag gjorde gällande. Den andra frågan gäller de militära beslut som resulterade i omkring 19 miljoner dödade soldater och dubbelt så många sårade, när vardera sidan under fyra år försökte bryta dödläget på västfronten. Denna fråga utgör kärnan i den senaste tidens dispyter om huruvida minneshögtiderna – och skolans lektioner – lutar för mycket åt perspektivet hos "krigspoeterna", som anklagar befälhavarna för att enfaldigt och lättsinnigt ha offrat livet på dem som de skickade till fronten; att brittiska meniga och deras motsvarigheter, som hämtats från det brittiska imperiets avlägsna delar för att strida, var "lejon ledda av åsnor". Den tredje frågan handlar om konsekvenserna – hur mycket av det moderna livet som kan spåras tillbaka till den omvälvning som skakade det edvardianska Storbritannien, om det arv som fredsvillkoren lämnade efter sig och om det var värt förlusten i liv.

Som Winston Churchill skrev efteråt: "Ingen del av världskriget är mer intressant än dess inledning. Den välvägd, tysta sammandragningen av gigantiska krafter, ovissheten i deras rörelser och positioner, antalet okända och ovetbara fakta gjorde den första sammanstötningen till ett aldrig överträffat drama." Redan från början fascinerades man av att en sådan slakt kunde bli följden av bara

Tre döda tyska soldater, augusti 1917.

FOTO: BROOKS ERNEST / IMPERIAL WAR MUSEUMS

några få skott – det vill säga av attentatet på ärkehertigen Franz Ferdinand, österrikisk tronarvinge, i Sarajevo på söndagsförmiddagen den 28 juni 1914, utfört av Gavrilo Princip, en bosnienserbisk nationalist som agerade på uppdrag av en skum grupp kallad Svarta handen, baserad i Belgrad.

Genom den påföljande julikrisen aktualiserades gamla allianser som fick kontinenten att hacka sig fram mot krig. Den österrikiska regeringen krävde gottgörelse av Belgrad; den 5 juli lovade Tyskland att stödja Österrike, medan Ryssland med fransk uppmuntran samlade styrkor till försvar för sin gamla allierade Serbien. Storbritannien såg till en början på, men måste bestämma sig för om man skulle hålla ett gammalt löfte till Belgien om att försvara landets neutralitet; när tyska styrkor den 4 augusti började röra sig mot Frankrike genom att rycka in i Belgien, gick Storbritannien in i kriget.

Som Max Hastings säger i sin nya bok, *Catastrophe*: ”Eftervärlden har grubblat i det oändliga på hur ledarna för världens största makter, mestadels män som inte var dummare eller mer ondskefulla än sina moderna motsvarigheter, först kunde låta kriget komma till stånd, och sedan fortsätta med det i fyra år till.” Många av de bästa böckerna i årets skörd försöker besvara den frågan, särskilt Margaret MacMillan, Sean McMeekin och Hastings själv, även om deras slutsatser skiljer sig starkt åt.

Margaret MacMillan, professor i internationell historia vid Oxford University, ger i *The War That Ended Peace* en svepan-

de men ytterst läsvärd skildring av hur dessa beslut fattades. Det är en imponerande prestation som utnyttjar en mängd primär- och sekundärkällor och kantas av anekdoter. Hon är lyhörd och tydlig när det gäller hur utrikesminister Edward Grey och premiärminister H H Asquith betonade, ”ända fram till krigsutbrottet, att Storbritannien hade sett till att hålla sina händer helt fria vad Frankrike beträffar” och inte förbundit sig till krig. ”Detta var tekniskt sett sant, men det var inte hela sanningen”, noterar hon. Här finns emellertid två undvikande manövrer som till sist kastar en skugga över det annars främsta verket som publicerats i ämnet i år.

Den första är det tvetydiga i hennes uppfattning om Tysklands skuld. MacMillan hör på det hela taget till den revisionistiska strömning som har hävdade att Tyskland inte var ute efter krig och en förvändning för att etablera sig som den dominerande makten på kontinenten. Den debatten började så snart vapnen tystnade (vissa skulle säga att den började redan innan de avfyrades). Grundtexten för den revisionistiska uppfattningen är det välkända uttalandet av David Lloyd George, som efterträdde Asquith i december 1916, att Europa hade ”glidit, eller snarare vacklat och snubblat” in i krig.

Detta var grundtanken i många analyser under flera decennier efter kriget, och en tydlig linje ännu efter andra världskriget. Men 1961 framkallade den tyske historikern Fritz Fischer en storm genom en bok där han gav belägg för att Tyskland hade gjort upp detaljerade planer för att annektera och kontrollera stora delar av Europa, och hävdade

>>

”

Dessa böcker kämpar alla på olika sätt med problemet hur man ska bedöma en tid som är så annorlunda i sina övertygelser och farhågor.

att Tyskland därför hade planerat kriget. Trots alla anhängare som "Fischerskolan" vann har modern forskningskonsensus tenderat att återgå till en mer komplex bild. Författare från senare tid har fokuserat mer på det mer övergripande tryck som de europeiska allianserna var utsatta för, från Kina, Centralasien och Afrika liksom genom koloniala konflikter. Christopher Clarks utmärkta *The Sleepwalkers*, publicerad förra året, är ett av de bästa verken av det slaget. Som Clark nyligen hävdade i *London Review of Books*, "Strax före julikrisen [...] var det brittiska utrikesdepartementet på väg att [...] söka ett närmande till Tyskland. Långtifrån att vara oundvikligt, kan detta krig med andra ord ha varit osannolikt."

Här faller MacMillans text på ett besvärande sätt mellan två stolar. Hennes mål, säger hon, är att skildra de politiska och militära ledarna, för att förstå deras beslut bättre. Men samtidigt som hon tycks avvisa den tes som ger Tyskland hela skulden och försöker visa hur olika nationers beslut var nära sammanflätade lägger hon oproportionerligt stor vikt vid analysen av Tyskland och dess mobilisering, vilket får hennes text att slå över åt motsatt håll. Hennes slutsats framstår som ytterligare en undvikande manöver: uppfattningen att "det finns så många frågor och för var och en lika många svar", och att "det mesta vi kan hoppas på kanske är att efter förmåga förstå de individer som måste fatta beslut om krig och fred [...] [och] deras värld, med dess förutsättningar". Hon pressar visserligen sig själv att ändå fälla ett omdöme, och anklagar till sist ledarna för "bristande fantasi när de inte såg hur destruktiv en sådan konflikt skulle bli" och för "bristande mod när det gällde att stå emot dem som sade att det inte fanns något annat val än att gå ut i krig". Hennes slutomdöme blir: "Det finns alltid alternativ." Men hennes extrema motvilja mot att döma 1900-talet utifrån 2000-talets perspektiv ter sig som en reträtt till en intetsägande relativism. Hon lämnar frågan öppen hur mycket valutrymme dessa individer hade i sin kontext, enligt henne, liksom hur vi idag bör se på dessa beslut.

Sean McMeekin intar en annan hållning i sin livliga, pojkaktiga iscensättning av kris månaden, *July 1914. Countdown to War*. Han är bra när det gäller huvudaktörerna, exempelvis i sitt porträtt av Grey, som med härjad uppsyn levererade en av krigets bäst ihågkomna repliker: "Ljusen släcks över hela Europa; vi kommer inte att få se dem tändas på nytt i vår livstid." McMeekin gör den viktiga iakttagelsen att Grey, sjuk och plågad av sin allt sämre syn, i juli 1914 inte insåg i vilken grad Moskva och Belggrad manövrerade i riktning mot ett krig. McMeekins skildring är särskilt läsvärd genom den tonvikt han lägger vid Frankrikes och Rysslands medverkan till att leda in kontinenten i krig, med utgångspunkt i hans utmärkta tidigare bok, *The Russian Origins of the First World War* (2011). Han är på gränsen till att överdriva sin poäng när han nästan framställer Tyskland som rent reaktivt. Men det är en uppfriskande och originell kontrapunkt till den traditionella fokuseringen på "Tyskland framför allt".

En som inte kan beskyllas för att ta sin tillflykt till relativismen är Max Hastings, i sin auktoritativa och ytterst läsvärda framställning *Catastrophe*.

På insidan av omslaget till hans bok finns en bild av en edvardiansk idyll, kanske från den gyllne sommaren innan kriget bröt ut: parasoller, stakbåtar, stråhattar under träden; på den bakre omslagsbilden döda kroppar utspridda på ett slagfält. Samtidigt är en av bokens många styrkor Hastings betonande av att de samhällsomvälvande krafterna var verksamma redan före kriget, i Storbritannien och över hela kontinenten ända till Ryssland, så till den grad att idyllen är något av en myt. I Storbritannien mellan januari och juli 1914 satte militanta suffragetter eld på över hundra byggnader, däribland kyrkor och skolor. Rörelsen för irländskt oberoende höll på att stärkas, och arbetaroroligheter skapade tumult i landet – nästan 41 miljoner arbetsdagar gick förlorade i strejker 1912. Längre österut hade 1905 års revolution spritt sig genom det ryska imperiet; i Tyskland var socialismen på uppåtgående.

Hastings levererar sina slutomdömen med runande emfas. "Det är ett misstag att brännmärka 1914 års europeiska härskare, särskilt i Österrike och Tyskland, som sömngångare, som om de skulle ha varit omedvetna om sina egna handlingar", säger han. "Det är mer träffande att kalla dem förnekare, som föredrog att fortsätta driva ytterst farliga politiska program och strategier istället för att medge att de saknade framtidsutsikter och hade misslyckats i det förflutna, och acceptera konsekvenserna." Hans slutsats blir att "det allra mesta fortfarande talar för att Tyskland hade den största skulden", för "även om Berlin inte försökte åstadkomma ett europeiskt storkrig så var man beredd till det, eftersom man trodde sig kunna segra". Det är en intressant, skarpsynt anklagelse att "de tyska ledarnas största misstag var att se sina storslagna ambitioner ur krigarens perspektiv, i tron att makt bara kunde säkras och ökas genom strid, medan de grovt underskattade sitt lands ekonomiska och industriella förmåga".

Med en övergång till en fortfarande aktuell dispyt tillägger han att "det ter sig inbilskt av senare generationer" att hävda att soldater som lydde ordern att strida "uppvisade en nöaktig dumhet".

Därmed kommer vi in på det andra omdebatterade området: frågan om hur kriget utkämpades. Redan antalet döda och sårade är hisnande, mätt med de siffror vi känner till från dagens strider. Uppskattningarna varierar; Hastings gör en djärv beräkning av förlusterna bland de främsta aktörerna: "Kriget kostade det habsburgska riket 1,5 miljoner döda, Tyskland 2 miljoner, Turkiet 770 000. Det brittiska imperiet förlorade över en miljon döda, varav över 800 000 från Storbritannien; Ryssland och Frankrike omkring 1,7 miljoner vardera.

Jeremy Paxmans främsta måltavla är dagens reaktion på dessa förluster. Hans skildring, säger han, är delvis motiverad av hans förfaders Charlies död i Churchills ogenomtänkta angrepp på Tysklands allierade Turkiet vid Dardanellerna 1915. Som han förklarar (sid 49) är hans avsikt att ifrågasätta den vanliga uppfattningen att generaler var lika skyldiga till dumhet eller likgiltighet för sina underlydandes liv eller att vanliga soldaters stridsvilja är obegriplig för oss idag.

Som han påpekar känner dagens skolbarn främst till kriget genom krigspoeterna, som satte ord på den fasa och vrede som miljontals människor kän-

”

Efter 140 dagar hade över en miljon sårats eller dödats längs de allierade och tyska linjerna. Den brittiska linjen hade bara avancerat nio kilometer, sex kilometer mindre än Haigs mål för den första dagen.

**CATASTROPHE
EUROPE GOES
TO WAR 1914**
MAX HASTINGS
William Collins 2013

**THE WAR THAT
ENDED PEACE
HOW EUROPE ABAN-
DONED PEACE FOR THE
FIRST WORLD WAR**
MARGARET MACMILLAN
Profile 2013

**JULY 1914
COUNTDOWN TO WAR**
SEAN MCMEEKIN
Icon 2013

**GREAT BRITAIN'S
GREAT WAR**
JEREMY PAXMAN
Viking 2013

**THE GREAT WAR.
JULY 1, 1916
THE FIRST DAY OF THE
BATTLE OF THE SOMME,
AN ILLUSTRATED
PANORAMA**
JOE SACCO
Jonathan Cape 2013

”

Redan från början fascinerades man av att en sådan slakt kunde bli följden av bara några få skott – det vill säga av attentatet på ärkehertigen Franz Ferdinand, österrikisk tronarvinge, i Sarajevo på söndagsförmiddagen den 28 juni 1914.

de och även höll ilskan mot ledarna vid liv. Wilfred Owens "Dulce et Decorum Est" måste vara den mest ursinnigt bittra antikrigsdikt som någonsin skrivits; Siegfried Sassoons "The General" om en figur som "tog käl på" sina män genom sitt angrepp mot Arras förlöjligade hela militärledningen.

Omfattningen av förlusterna i kriget är nästan omöjlig att föreställa sig och ställer senare tiders konflikter i skuggan. Angreppet på tyska försvarstyrkor nära den franska staden Arras våren 1917, ofta räknat som en brittisk seger, var ett av krigets mest kostsamma: 158 000 döda för nästan ingen vinst; än idag är gräset mellan de höga träden fullt av kullar och göpor efter granatexplosionerna. Fasorna vid Passchendaele, där män och hästar drunknade i Flanderns sugande grågyttja, har etsats sig fast i nationens minne. Men den syn som Paxman vill ifrågasätta fångas bäst i skildringar av den 1 juli 1916, den första dagen av slaget vid Somme.

För en framställning som fångar den vrede som så många har känt är det bättre att vända sig förra årets *Into the Silence* av Wade Davis, kanadensisk historiker, snarare än till den senaste bokskörden. Davis skriver, om ett beslut som bidrog till männens öde: "För att säkerställa disciplin och ordning insisterade [fältmarskalk Douglas] Haig [brittisk befälhavare på västfronten] på att framryckningen mot den tyska linjen skulle göras i långsam gångtakt."

"Inom den första timmen, kanske de första minuterna, dödades och sårades över 30 000. När dagen var över fanns inte en enda brittisk soldat i livet inom den tyska taggtråden. Inte en by hade intagits, inte ett enda större mål hade uppnåtts. Kul-sprutor mejade ner männen som liar skär genom gräs. De få som nådde fram till den tyska frontlinjen brändes av eldkastare, sprängdes i luften av bomber eller genomborrades av kulor och lämnades att hänga på taggtråden, 'likt kråkor skjutna vid ett dike', tills köttet lossnade från deras ben."

När morgonen var över, skriver han, "fanns inget kvar" av Kitcheners "nya armé" – frivilliga som krigs-

ministern hade rekryterat för att ersätta de svidande förlusterna i de reguljära divisionerna. "Soldaterna låg i rader, med vapenrockar röda av blod. 'Det tog två år att skapa oss', skrev menige Pearson i Leeds Pals [en enhet bildad av frivilliga från Leeds], 'och 10 minuter att förgöra oss.'" Det var, tillägger Davis, "den största katastrofen i den brittiska arméns historia". Totalt 19 240 var döda och över 35 000 sårade, "en siffra som hade fördubblats efter den tredje dagen av ett slag som rasade i fyra månader".

Efter 140 dagar hade över en miljon sårats eller dödats längs de allierade och tyska linjerna. Den brittiska linjen hade bara avancerat nio kilometer, sex kilometer mindre än Haigs mål för den första dagen. "Trettio miljoner granater avfyrades", skriver Davis, och "slagfältet, några tiotal kvadratkilometer stort, [var] täckt av lager på lager med lik, tre fyra man djupt, uppsvållda kroppar, ben som stack upp ur marken här och var, ansikten svarta av spyflugor."

Av alla försök att fånga denna fasa är ett av årets mest ambitiösa det av Joe Sacco, grafisk konstnär, som har tecknat dagen den 1 juli över 15 rutor, delvis inspirerat av Bayeuxtapeten. Det är ett verk fyllt av övertygande historiska detaljer: fältköken; hästambulanserna; general Haig som promenerar på Château de Beaurepairens ägor; en indisk kavalerienhet som rör sig mot fronten. Men de prydliga teckningarna lyckas inte fånga själva blodbadet. Smågestalter flyger i luften efter en explosion; alltför få visas döda eller skadade för att komma verkligheten nära. Det kan inte mäta sig med kraften i fotografier eller orden från dem som var med.

I sin argumentation mot det vanliga fördömandet av de militära befälen lägger Paxman alltför stor vikt vid de bristfälliga kommunikationerna. Generalerna, som befann sig några kilometer bakom frontlinjen, kunde inte veta vad som pågick när de skickade fram ytterligare anfallsvågor. Det är något som många lär finna mindre övertygande; flera år senare hade Haigs son problem att förklara varför hans far aldrig hade besökt något fältsjukhus. Men Paxman har inte så få militärhistoriker på sin sida. Enligt en >>

Verduns fält har bevarat effekterna av projektilnedslagen under första världskriget.

FOTO: WIKIMEDIA

Brittiska trupper vid Saint-Quentin-kanalen, oktober 1918.

FOTO: IMPERIAL WAR MUSEUMS

uppfattning, av vissa betecknad som "lärokurvsteorin", går det inte att bedöma beslut från 1914 ens med 1918 års perspektiv, så snabbt utvecklades vapen och taktik. När styrkorna drog ut i strid 1914 var det med kavalleri och bajonetter i sin arsenal (när Haig 1925 mottog en akademisk hederstitel vidhöll han att han "kände sig säker på att de efterhand som tiden gick skulle få lika mycket användning för hästen – hästen av god ras – som någonsin tidigare"). Men inom några få år hade militären stridsvagnar, giftgas, väldigt mycket bättre kulsprutor, flygplan som kunde skjuta framåt och släppa bomber, flygledning, sjunkbomber och hangarfartyg.

Det är en berättigad poäng att vapnen 1918 i vissa avseenden hade större likheter med vapen från 1939 än dem från 1914. Det är också sant att befälhavarna trots allt lärde sig av erfarenheten i sin planering av angrepp. Men det är fortfarande svårt att hävda att förlusterna i liv var nödvändiga för de vinster som uppnåddes, eller att den taktik som användes inte i hög grad vilade på tidens föreställningar om klass och plikt.

Däremot är Paxman särskilt bra när han visar hur starkt ett modernt perspektiv förvränger vår förståelse av dessa föreställningar. Om de yngre officerarna, som ledde in män i denna slakt men själva också dog i stora antal, säger han: "Dessa unga män har ofta betraktats som löjliga figurer – traskallar från överklassen som lät sina män marschera in i kulspruteeld och reagerade på dödliga sår med ett lätt 'ajdå'." Det vi inte förstår, menar han, är att många "såg kriget som ett slags korståg för civilisationen". De "åsikter mot etablissemang" som vi möter i Owens och Sassoons dikter "passar stämningen i vår tid, men inte hos de pojkar som visslande gjorde vad de ansåg vara sin plikt".

Ingen av dessa nyutkomna böcker gör krigets konsekvenser rättvisa; de flesta väljer att inte ta upp ämnet, även om Margaret MacMillan har ett elegant och koncist avslutande kapitel med titeln "Epilogue: The War". Ingen kommer i närheten av den insats som gjordes av Paul Fussell, amerikansk kulturhistoriker och litteraturkritiker som dog i fjol. I *The Great War and Modern Memory* spårade han krigets inverkan inte bara på litteraturen utan på allt från pubars stängningstider, brittisk sommartid, kolonitrdgårdar, sedlar och en bestående nationell misstänksamhet mot pressen.

Paxman ger likväl en bra sammanfattning av hur klassbarriärerna raserades. "På bara drygt fyra år hade 5 704 426 män tjänstgjort i armén. Gemensamma erfarenheter av rädsla, smärta, leda, kyla och väta hade förändrat deras syn på det land som de återvände till. Som politisk kraft var det slut med aristokratin". Fackföreningarnas medlemstal sköt i höjden, liksom antalet strejker. Splittringen inom det liberala partiet förpassade det till den brittiska politikens marginaler. Kvinnor fick rösträtt 1918 (om de var över 30 och hade viss egendom). Hastings gör också en skarpsinnig iakttagelse när han noterar att "den brittiska staten, som hade lett ut nationen i krig, inom ett decennium efter vapenstilleståndet hade mist förtroendet bland många av dem som utkämpat det. Särskilt soldater rygga- de tillbaka för vad de såg som den moraliska svag-

heten i det samhälle de återvände till".

På de berörda nationerna satte kriget sin prägel flera decennier framåt, i vissa fall på oväntade sätt. Arvet efter Versailles är naturligtvis ett ofta behandlat område, liksom det uppsving USA fick genom att tillverka och sälja vapen och andra varor till de allierade, något som lade grunden för det "amerikanska århundradet". Men Hastings noterar insiktsfullt att medan Serbien "betalade ett förfärande pris för sitt trotsande av Österrike 1914", så uppnådde man i slutändan "en av historiens mest slående pyrrhussegrar", genom skapandet av Jugoslavien. Japan, tillägger han, "blev den enda krigförande makt som gick ut ur kriget med just de fördelar man hade eftersträvat när man anslöt sig till de allierade 1914, uppnådda till en försumbar kostnad i blod och kontanter".

För Storbritannien var det början till nedgången, trots att man kom ut ur kriget med ett utvidgat imperium. Som Paxman formulerar det: "Kriget är den stora vändpunkten i modern brittisk historia, det ögonblick när briter insåg att det som låg framför dem aldrig skulle bli lika storslaget som deras förflutna; den punkt där de började gå baklänges in i framtiden."

Var det värt det? Den brittiska stoltheten över segern 1945 är förhållandevis oproblematiske, liksom övertygelsen att det var värt att strida mot nazisterna; men det finns en envis trumvirvel som frågar om detsamma gällde första världskriget. Hastings och Paxman, som visar större intresse för frågan än de professionella akademikerna, är uppfriskande stridslystna i sin tes att kriget inte var fäfängt. Som Hastings säger: "När kampen väl hade börjat vore det helt fel att anta, som så många på 2000-talet gör, att det inte spelade någon roll vilken sida som vann. De allierade genomdrev visserligen en klumpig fredsuppgörelse i Versailles 1919, men om tyskarna istället hade dikterat villkoren som segrare skulle europeisk frihet, rättvisa och demokrati ha fått betala ett förfärande pris."

Det är en hedervärd slutsats att argumentera för. Dessa böcker kämpar alla på olika sätt med problemet hur man ska bedöma en tid som är så annorlunda i sina övertygelser och farhågor. Som Paxman säger, "det är just för att [kriget] förändrade så mycket som vi har så svårt att förstå det". Försöket att förbättra den förståelsen är fortfarande värdefullt, ett århundrade senare. Men när försöket väl är gjort finns det ingen anledning att undvika alla omdömen, minst av allt att utgången kunde ha blivit ännu värre, ur det moderna Europas perspektiv.

Som Hastings konstaterar: "Att hävda att de västerländska allierade borde ha accepterat tysk hegemoni som ett rimligt pris för att räddas från Flanderns gytjtjandskap framstår som en lika naiv och tvivelaktig tanke idag som det gjorde på den tiden." Många finner kanske hans avslutande ord alltför nonchalanta, nästan som en svepande ursäkt, nämligen att "det finns skäl att beklaga alla offer i alla krig". Men kanske kan de ändå instämma i uppfattningen att "de som stred och dog i den till sist framgångsrika kampen för att förhindra en sådan utgång dog inte förgäves". ✨

Översättning: Jim Jakobsson

TEMA

FRÅN IDYLL TILL IDÉER

De stora partierna lägger sig så nära varandra det går och aktar sig noga för att störa väljarna med nya idéer. Men debatten har sett snabba väderomslag förut, och det kommer med all säkerhet att hända igen. Vilka idéer hör morgondagen till? Här ger fem skribenter sina förslag.

Utbilda för arbete

Utanförskapet kommer att öka i omfattning om politiken inte har som bärande idé att förhindra det. Enstaka drastiska åtgärder är inte nog utan det krävs insatser över hela linjen. En viktig uppgift är att överge utbildningsalarmismen och istället bättre anpassa utbildningen till arbetslivet.

Av Magnus Henrekson

I nget begrepp har betytt mer än "utanförskapet" i de senaste tio årens politiska diskussion. Under decenniet dessförinnan stod "vård-skola-omsorg" i centrum i flera valrörelser. En tillräckligt stor andel av väljarna kunde skrämmas från att rösta borgerligt med argumentet att "borgarna skulle radera välfärden" om de kom till makten.

Utanförskapet blev den murbräcka som bröt den socialdemokratiska makthegemonin och banade väg för de nya moderaterna under ledning av radarparet Reinfeldt-Borg. Detta hade knappast lyckats om det inte funnits substans bakom begreppet. Det gick att med statistik visa att utanförskapet lågt räknat omfattade nästan en miljon människor och med en bredare definition kunde man landa på över en och en halv miljon.

Vintern 2013/14 ser det ut som om även höstens val kommer att kretsa kring sysselsättning och utanförskap. Den sida som uppfattas ha den mest trovärdiga jobbpolitiken kommer sannolikt att vinna. Men hur ser det ut om 20 år? Kommer valet 2034 också att handla om jobb och utanförskap? Eller är frågan då löst genom att en inverterad befolkningspyramid gjort bristen på arbetskraft till det mest akuta problemet?

Uppenbarligen går det att som alliansen hävda att hundratusentals människor gått från bidrag till arbete. Men man kan också göra gällande att utanförskapet är lika stort idag som när alliansen tog över. Ganska exakt 1,1 miljon människor stod utanför den reguljära arbetsmarknaden såväl 2006 som 2013. Detta är inte så märkligt som man skulle kunna tro. Sverige har haft en exceptionellt snabb folkökning. Sedan 2002 har befolkningen ökat med över 700 000 i form av ett födelseöverskott på 200 000 och en nettoinvandring på drygt en halv miljon.

Alliansens bedrift är följande: trots en snabbt stigande befolkning så väl totalt som i yrkesaktiv ålder har sysselsättningen hängt med befolk-

ningsökningen. Andelen sysselsatta som andel av totalbefolkningen (45,7 procent) ligger kvar på samma nivå 2013 som 2006. Andelen sysselsatta 20-64-åringar har till och med ökat något och ligger nu över 80 procent. Sysselsättningen har heller inte hållits uppe genom att fler arbetar deltid; antalet arbetade timmar per person i yrkesaktiv ålder ligger oförändrat på 1 050 timmar per år. Detta har skett trots en global finanskris som drabbat Europa särskilt hårt och trots en omfattande invandring av lågutbildade.

I USA är bilden en helt annan. Befolkningen har fortsatt att stiga ungefär i samma takt som i Sverige. Men antalet jobb sjönk under 00-talet, medan ökningen låg mellan 20 och 30 procent per decennium under andra hälften av 1900-talet. Sysselsättningskvoten i USA är idag sex procentenheter lägre än 1999. Erik Brynjolfsson och Andrew McAfee konstaterar i boken *Race Against the Machine* att det skulle krävas 18 miljoner (!) nya jobb för att USA skulle komma tillbaka till nivån vid millennieskiftet. Sverige och USA ligger nu lika när det gäller genomsnittligt antal arbetade timmar per person, medan USA låg långt före Sverige för 15-20 år sedan.

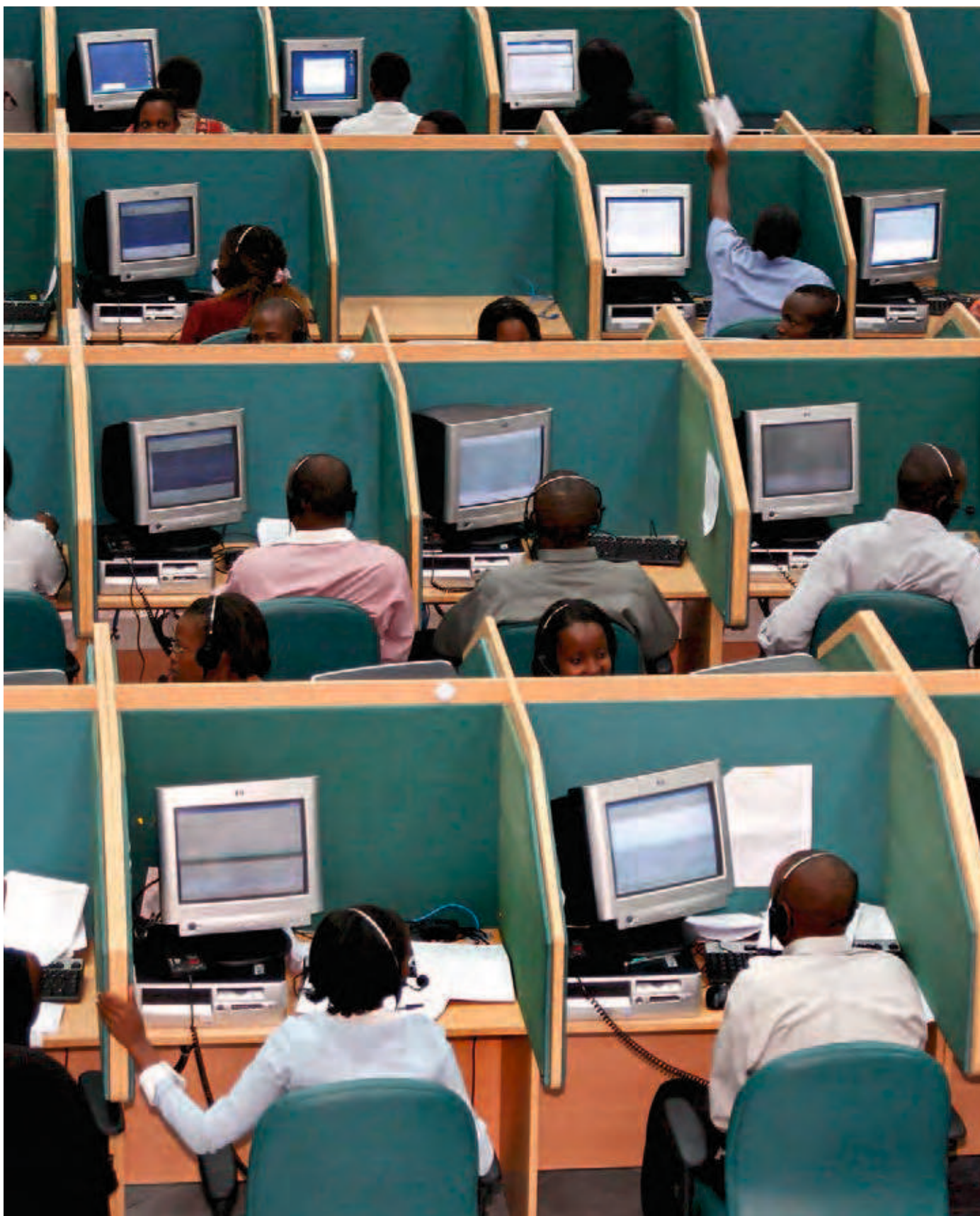
I mer än 20 år har forskare larmat om problemet med en åldrande befolkning. Katastrofscenarier har målats upp där man varnat för skriande brist på arbetskraft och nödvändiga chockhöjningar av kommunalskatten på tiotals procentenheter för att klara vård- och omsorgsbehoven. Men ännu har katastrofen inte inträffat. Skattestrycket har istället kunnat sänkas sedan 1990 med cirka 10 procentenheter som andel av BNP, trots att sysselsättningsgraden fortfarande är lägre än den var då.

Hur är det möjligt?

Huvudförklaringen är enkel. Andelen av befolkningen i yrkesaktiv ålder började öka, inte minska, efter 1990. Det är först 2015 som andelen beräknas vara tillbaka på 1990 års nivå. Enligt SCB:s långtidsprognos kommer andelen i yrkesaktiv ålder (20-64 år) bara att

>>

FRÅN IDYLL TILL IDÉER

Callcentret KenCall i Nairobi, Kenya.

FOTO: EVELYN HOCKSTEIN/TT NYHETSBYRÅN

minska med fyra procentenheter (från 58 till 54 procent) fram till 2030 och sedan stabiliseras. Att befolkningen blir äldre är således inte något stort problem i sig, det räcker med att pensionsåldern höjs med något år eller att ungdomar etablerar sig på arbetsmarknaden vid 27 års ålder istället för vid dagens 29 för att kompensera för denna lilla ökning. Det finns inget "köttberg" à la Pär Nuder eller behov av att jobba tills vi blir 75 som Fredrik Reinfeldt påstod våren 2013.

Samtidigt kan det inte förnekas att stora problem kommer att bli tydliga framöver och pocka på en lösning.

De som har invandrat under senare år har haft mycket svårt att etablera sig på arbetsmarknaden. Sysselsättningsgraden bland utomeuropeiska invandrare ligger mer än 30 procentenheter lägre än bland infödda och har inte ökat sedan 2006. Det ser ut som att denna invandring kommer att fortgå i oförminskad eller till och med accelererad takt under ett antal år.

Ungdomsarbetslösheten är mycket hög och den ålder vid vilken svenska ungdomar etablerar sig på arbetsmarknaden är exceptionellt hög.

Det svenska utbildningssystemet lider av allvarliga brister, vilket visar sig både i en hög andel som går ut grundskola och gymnasium utan godkända betyg i kärnämnen och i starkt försämrade resultat relativt andra länder i internationella jämförelser.

Detta har under 2000-talet kompenserats av flera faktorer:

Den faktiska pensionsåldern har stigit med nästan fyra år sedan slutet av 1990-talet.

Ersättningsnivåerna i a-kassa, socialbidrag, sjukpenning, förtidspension och ordinarie pension har frysts eller sänkts relativt motsvarande löner. Samtidigt har det blivit svårare att överhuvudtaget erhålla bidrag. Att det har blivit mer kostsamt att stå utanför har förstärkts av jobbskatteavdraget. Sammantaget har detta inneburit ett ökat arbetsutbud i grupper med arbetsförmåga.

Tjugo år av hög tillväxt, exceptionell reallöneökning bland tjänstemän och sänkt skatt på tjänster (rut, rot, sänkt restaurangmoms) har banat vägen för snabb tillväxt i tjänstesektorn.

Effekterna av dessa "låg hängande frukter" är nu i hög grad tillvaratagna. Varje ytterligare höjning av pensionsåldern blir svårare att åstadkomma och ytterligare försämringar i trygghetssystemen kommer knappast att godtas politiskt. Det blir alltså betydligt svårare framöver att förhindra att utanförskapet återigen växer. Som jag ser det befinner vi oss vid ett vägskil. Antingen tillåts utanförskapet stiga och sysselsättningsnivån sjunka eller så görs en kraftsamling för att förhindra detta. Båda vägarna är fullt möjliga – tyvärr även den förra.

Låt oss konstatera att det inte finns något alexanderhugg i form av en särskild åtgärd som drastiskt minskar utanförskapet. Den föreställningen är annars inte helt ovanlig. På högerkanten toförs ofta enkla recept, som att det skulle räcka med att skrota LAS eller tillåta hur låga löner som helst. Ett vanligt vänsterargument är att eftersom vi ändå försörjer människor kan de likaväl anställas i offentlig sektor.

En första viktig förändring är att komma bort från utbildningsalarmismen, det vill säga föreställningen att de enkla jobben försvinner eller flyttar till lågkostnadsländer och att de jobb som blir kvar kräver allt högre akademisk utbildning. Det är visserligen sant att lönerna ökat kraftigast bland de allra skickligaste och mest talangfulla: framgångsrika chefer, framstående artister, de dugligaste

juristerna och så vidare. Men det är också sant att de som nu drabbas hårdast av rationaliseringar/datoriseringar och av konkurrens från låglöneländer är de i mitten av kompetensfördelningen.

Det är enklare att automatisera uppgifter som utförs av en bankkassör, en ekonomiassistent och en specialutbildad industriarbetare än att automatisera det arbete som görs av en trädgårdsmästare, en hårfrisör, en hemsamarit, en personlig assistent, en elektriker eller en rörmokare. Dessa jobb flyttar heller inte till Kina eller Indien, eftersom uppgifterna måste utföras på plats, ofta vid ett direkt fysiskt möte med kunden. Fenomenet brukar kallas *Moravcs paradox*. Utöver exemplen ovan kan nämnas marknadsundersökare, kundmottagare, säkerhetsvakt, restaurangpersonal, chaufför, sopåkare, lokalvårdare, receptionist, försäljare, yrkessoldat, cykelbud och så vidare.

Besläktat med detta är den märkliga tesen att Sverige, trots flera hundra tusen unga och invandrare som saknar jobb, måste ha arbetskraftsinvandring för att klara efterfrågan på arbetskraft i framför allt vården och omsorgen. Vad vi implicit säger med detta är att de som redan bor i Sverige och saknar arbete inte kan förväntas eller behöva ta de jobben. Nej, de ska utföras av människor från fattiga länder som flyttar hit. Sverige har idag nästan 400 000 invand-

rare i arbetsför ålder som inte arbetar, till stor social kostnad framför allt för invandrarna själva. Det är mot denna bakgrund orimligt att tala om arbetskraftsbrist.

Om vi summerar antalet personer som har något av de 20 vanligaste yrkena bland kvinnor, visar det sig att det krävs en längre högskoleutbildning endast för 11 procent av dessa. Motsvarande tal för männens 20 vanligaste yrken är knappt 25 procent. Moravcs paradox talar för att en hög andel av jobben på framtidens arbetsmarknad inte kommer att kräva så särskilt mycket specifik utbildning, särskilt inte akademisk sådan. Inte minst integreringen av IT i allt fler jobb gör att en allmän IT-kunskap – som i stort sett alla svenska ungdomar får – gör att många jobb inte heller i framtiden kommer att kräva lång utbildning.

Jobbet kan man ofta lära sig snabbt under förutsättning att man har de rätta icke-kognitiva egenskaperna såsom självdisciplin, social kompetens, motivation, arbetsmoral, uthållighet, pålitlighet och emotionell stabilitet. Dessa egenskaper går att tillägna sig i unga år, men de är svåra att träna upp senare. En som betonat de icke-kognitiva egenskapernas avgörande betydelse på arbetsmarknaden är Nobelpristagaren James Heckman. Icke-kognitiva färdigheter tycks vara lika viktiga för framgång som kognitiva färdigheter.

Genomsnittslönen för högskoleutbildade är idag cirka 33 000 kronor i månaden. Det finns många icke-akademiska yrken där lönen är klart jämförbar, exempelvis elektriker, säljare och lokförare. Om man inkluderar större möjligheter att arbeta övertid är lönen efter skatt högre för en rad hantverkaryrken än för många akademiker. Ändå är det svårt att få tillräckligt många unga att utbilda sig till elektriker, VVS-installatörer och plåtslagare. För att inte tala om svårigheterna att få unga att från början bejaka ett yrkesliv inom exempelvis äldreomsorgen eller socialtjänsten, trots att arbetslöshetsrisken i princip är noll för den som är motiverad för jobbet.

Skolan har inte heller samma fokus på de icke-kognitiva färdigheterna som förr, trots att det gynnar alla elever att förmedla ansvars-känsla, pålitlighet och arbetsmoral. Jag misstänker att Sveriges fall

"Antingen tillåts utanförskapet stiga och sysselsättningsnivån sjunka eller så görs en kraftsamling för att förhindra detta. Båda vägarna är fullt möjliga."

FRÅN IDYLL TILL IDÉER

Praktiskt handlag premieras alltid.

FOTO: TYLER OLSON/SHUTTERSTOCK

i internationella jämförelsen av studenters kunskaper – senast Pisa – delvis hänger samman med denna utveckling. Dessa egenskaper är svåra att mäta, men ett mätbart exempel som kan nämnas är den ökning vi kan observera i hur ofta elever kommer för sent till lektioner. Icke-kognitiva färdigheter är en viktig försäkring för att även de som inte skaffar sig en akademisk utbildning är eftertraktade på arbetsmarknaden.

Många decenniers propaganda för teoretisk utbildning och nedvärdering av praktisk kunskap har bidragit till att skapa dagens stora diskrepans mellan utbildningsval och vad som de facto efterfrågas och belönas. När man tar till sig detta blir det lättare att förstå varför sopåkare, elektriker och rörmokare kan ha högre lön än ämneslärare med en femårig universitetsutbildning.

Enligt min uppfattning ligger en stor del av lösningen när det gäller den åldrande befolkningen i att hjälpa till att anpassa ungas förväntningar på yrkeslivet till vad som faktiskt efterfrågas. I grunden är detta goda nyheter. Utbildningskraven är inte så snabbt stigande att alla utan en lång högre utbildning i framtiden blir arbetslösa. Det krävs bara att samhället fokuserar på en bredare träning i icke-kognitiva färdigheter som är användbara i alla jobb. För att undvika missnöje och frustration måste vi samtidigt, som den amerikanske psykologen och sociale aktivisten John W Gardner påpekade redan 1961 i sin klassiska bok *Excellence. Can We Be Equal and Excellent Too?*, finna mening i att sträva mot excellens oavsett vad vi företar oss. Det måste kännas värdefullt att vara en excellent rörmokare eller en ex-

cellent förskollärare i lokalsamhället och inte bara en upphöjd musiker, idrottsstjärna eller företagsledare på den globala arenan.

Arbetskraftsinvandring av lågutbildade behövs inte, särskilt som det redan finns full arbetskraftsrörlighet inom EU. Däremot finns det mycket som talar för arbetskraftsinvandring av högutbildade med särskilt efterfrågad kompetens av den typ som tillämpas i länder som Australien och Kanada. Ny forskning av Berkeleyekonomen Enrico Moretti (se boken *The New Geography of Jobs*) visar också att högkvalificerade jobb, särskilt i tätbefolkade städer, har stora spridningseffekter. Varje högteknologiskt jobb skapar ytterligare fyra–fem jobb i den lokala ekonomin. Motsvarande spridningseffekter finns inte när det gäller lågkvalificerade jobb.

Den senare effekten visar på en avgörande faktor för att drastiskt minska utanförskapet: fortsatt urbanisering. I takt med tjänstesamhällets framväxt blir ökad specialisering i tjänsteproduktionen en allt viktigare källa för tillväxt och jobbskapande. Befolkningstäta miljöer har stora fördelar. Den täta stadens starkt specialiserade företag skapar efterfrågan på arbetskraft med specialiserade kunskaper. Innovationsförmåga och entreprenörskap främjas när människor interagerar och byter jobb både inom och mellan branscher. Att producera specialiserade tjänster till rimlig kostnad kräver högt kapacitetsutnyttjande, vilket i regel förutsätter hög befolkningstäthet. På samma sätt blir kostnaden för vägar, elnät, avloppssystem,

sophantering och annan infrastruktur per capita mycket lägre i täta miljöer med en högre utnyttjandegrad.

För att det här ska bli möjligt krävs kraftigt ökade investeringar i infrastruktur och bostäder i och runt de större städerna. Det kan i sin tur bara bli verklighet om ett antal politiska lösningar dyrkas upp. Tanken att hela Sverige ska kunna leva med hjälp av subventioner måste överges, hyresregleringen avskaffas och staten storsatsa på ökade investeringar i infrastruktur.

Dessa åtgärder, om de bär frukt, innebär också en automatisk förbättring av företagsklimatet. Det blir helt enkelt mer attraktivt att starta, driva och expandera företag för den som har talang och förmåga till detta. Det betyder inte att man, som alliansen tenderat att göra, kan bortse från efterfrågan på arbetskraft. Det är trots allt frivilligt att vara företagare och anställa människor. Varje regering som vill avskaffa utanförskapet måste ha fokus på både efterfrågesidan, dvs säkerställa attraktiva betingelser för att skapa jobb, och utbudssidan, dvs drivkrafter för enskilda att bjuda ut sin arbetskraft och fortlöpande skaffa sig värdefull kompetens.

Det är således fullt möjligt att utanförskapet om 20 år är ett marginellt fenomen jämfört med idag. Men är det troligt?

Även om det går att definiera vilka insatser som krävs, måste vi fråga oss om det går att uppamma tillräcklig politisk beslutskraft och konsensus för att genomföra dem. Många faktorer talar emot.

Till att börja med har den ekonomiska kostnaden för utanförskapet visat sig vara mindre än man tidigare trott. Sverige har kunnat fungera med ett stort utanförskap under lång tid utan att det lett till allvarliga finansieringsproblem för den offentliga sektorn. Det har gått att trimma systemen successivt och sänka transfereringarna relativt heltidsarbetandes inkomster utan alltför stora protester. Skatten från de vävlönades allt större inkomster räcker helt enkelt till fler bidragsförsörjda idag jämfört med tidigare. Ett viktigt skäl är att det på grund av stora förändringar i produktions- och konsumtionsmönstren har blivit allt svårare att mäta inflationen och mycket tyder på att den överskattas. Konsumentprisindex fångar inte fullt ut effekten av kvalitetsförbättringar, helt nya produkter och ökad försäljning i lågprisvaruhus. Till detta kommer att prisutvecklingen varit mycket förmånlig på varor och tjänster som väger tungt i låginkomsttagares konsumtionskorg, medan priserna ökat mer på det som höginkomsttagarna konsumerar.

Till nyligen spenderade de flesta större delen av sin inkomst på fysiska produkter som bilar, vitvaror och tv-apparater. Dessa produkter är både rivaliserande och exkluderande. Om jag använder dem kan ingen annan göra det. Men en stor och ökande del av konsumtionen utgörs av onlinetjänster (spel, underhållning, nyhetskonsumtion, sociala medier etc). Dessa tenderar att vara dyra att utveckla, medan marginalkostnaden är noll eller nära noll. De är också icke-rivaliserande – att en viss person konsumerar en internetjänst hindrar inte andra att göra det samtidigt. Om man ska döma efter hur vi spenderar vår tid värdesätter vi dessa tjänster mycket högt, medan det pris vi betalar för dem ofta bara är en bråkdel av det upplevda värdet. Sammantaget gör det att förutsättningarna för att få ett meningsfullt och aktivt liv, trots låg inkomst, är betydligt större idag än för 20–30 år sedan.

Arbetsuppgifter som vi inte kan förmå de egna invånarna att utföra kan åtminstone under ytterligare några decennier utföras av

migrantarbetare från fattigare EU-länder eller u-länder. En tillväxning och normalisering av sådana tendenser förefaller gå snabbt. I Grekland uppskattar man att det finns fler än en miljon illegala invandrare som utför det arbete som greker inte längre vill göra. Situationen är likartad i Spanien. Sakta men säkert blir detta alltmer utbrett även i Sverige. Formellt är arbetsgivare skyldiga att betala kollektivavtalade löner till utländsk arbetskraft. I praktiken kan detta sällan kontrolleras. Ingen blir särskilt förvånad när det framkommer att nagelskulptriser från Vietnam tjänar 6 500 kr per månad eller att pakistanska diskare jobbar för en timlön på några tior.

De högerdebattörer som idag högljutt förespråkar fri arbetskraftsinvandring verkar helt ha anslutit sig till denna linje. Den lokala restaurangägaren ska inte behöva göra sig omakett att rekrytera och arbetsleda en arbetslös som redan finns tillgänglig lokalt. Istället anser de det rimligt att denne ska ta hit en person från ett annat land för att göra samma jobb. I praktiken innebär det inte bara en press nedåt på reallönerna för lågutbildade utan också att utanförskapet förstärks för dem som står längst från arbetsmarknaden.

Samtidigt finns det frågor som kan resultera i att den ekonomiska eliten trots allt bjuder motstånd mot ett permanentat utanförskap för en betydande andel av befolkningen. En har att göra med ojämlikhetens effekter på tryggheten. Huruvida detta blir ett stort problem beror på hur snabbt bostadssegregeringen ökar.

En annan gäller kvaliteten på skattefinansierade utbildnings- och omsorgstjänster. Efterfrågan på dessa ökar fortare än inkomsterna. Ju större skillnader i inkomster, desto mindre benägna kommer höginkomsttagarna att vara att nöja sig med den kvalitet på utbildning, omsorg och vård som systemet erbjuder. På utbildningsområdet har det fria skolvalet i praktiken inneburit att staten givit upp ambitionen om en likvärdig skola. Den som bor i rätt område eller ställer sig i rätt kö får bättre utbildning. När det gäller vård och omsorg växer allt fler privata alternativ fram där kvaliteten kommer att vara högre. Men så länge man inte tillåter köp av tilläggs tjänster utöver det offentliga erbjudandet innebär det att den som inte är nöjd med vad det offentliga har att erbjuda måste betala två gånger för tjänsten (först över skattsedeln, sedan privat).

Så hur ser det ut om 20 år? Kommer utanförskapet att fortsatt vara en het politisk fråga, eller har utanförskapet reducerats kraftigt? Har ett stort utanförskap accepterats som normalt och något som samhället har råd med och därför saknar politisk kraft och vilja att bekämpa?

Mitt grundtips är tyvärr att utanförskapet kommer att bestå i åtminstone nuvarande omfattning och ses som något normalt. Vi kommer helt enkelt att vänja oss. Var och en får lära sig hantera dess praktiska konsekvenser efter bästa förmåga. Tillväxningen går snabbare än vad de flesta vill erkänna. Jag minns hur ledande ekonomer runt 1990 sade att om arbetslösheten i Sverige stiger över 3 procent blir den sociala situationen ohälsosam. Det tog bara ett par år så var arbetslösheten på kontinentaleuropeisk nivå utan att något sådant hände. Det tog heller inte mer än några få år för svenska medelklassfamiljer att vänja sig vid att en främling kom och städade deras hem, något som de flesta uppfattade som otänkbart i början av 1990-talet.

Magnus Henrekson är professor och vd (Institutet för Näringslivsforskning, IFN)

Sluta med propagandan

Det galna kvartsseklets radikaler misslyckades med att avskaffa det personliga ägandet och förstatliga företagen. Men i den kulturella sfären står deras idéer fortfarande starka. Normbildningen blev också förstatligad under vänstervågen, och det har ingen senare regering försökt ändra på.

Men livet och demokratin blir bättre utan statlig uppfostran.

Av Marika Formgren

I november sade integrationsminister Erik Ullenhag i *Ekot* att sju av tio jobb som tillkommit sedan 2006 har gått till invandrare. Han blev kraftigt ifrågasatt av tunga bloggare.

Nationalekonomen Tino Sanandaji påpekade att gruppen arbetslösa invandrare vuxit i samma takt som gruppen invandrare med jobb, så att sysselsättningen bland invandrare är lika låg nu som 2006. Sanandaji kallade Ullenhags nyhet för "vilseledande propaganda", och poängterade att i gruppen sysselsatta invandrare ingår de vars löner till 80 procent betalas av skattebetalarna. Lars Wilderäng (bloggen *Cornucopia*) lyfte fram statistiken över arbetskraftsinvandringen 2006–2010 och konstaterade att dessa siffror stämmer ganska väl med de 160 000 utrikesfödda som enligt Ullenhag fått jobb. Wilderängs slutsats blir att inga asyl- eller anhöriginvandrare ingår bland de 160 000, och han kallar nyheten "ett massivt underbetyg" till integrationspolitiken. Merit Wager förundrades över den retoriska helomvändningen: att det plötsligt var i sin ordning att ställa grupper mot varandra – ja, att ens tala om inrikesfödda och utrikesfödda som grupper har ju tidigare varit tabu, påminde Wager, alla i Sverige är ju svenskar!

Att en till synes positiv nyhet från integrationsministern möts med så mycket kritik och skepsis borde väcka oro. Det tyder på lågt förtroende och en förväntan om halvsanningar och propaganda, när politiskt intresserade genast börjar leta fel och kolla uppgifter mot andra statistikkällor.

Men reaktionerna är begripliga. När Ullenhag i december 2011 lanserade en "toleranssajt" på regeringens hemsida påstods den bemöta främlingsfientliga myter med fakta. Men av de "främlingsfientliga myterna" var flera snarare kritiska påståenden om rege-

ringens migrationspolitik, och de bemöttes snarare med värderingar och förhoppningar än fakta. Sajtens folkuppfostrande syfte var övertydligt. Ännu värre blev det när Ullenhags partikollega Bengt Westerberg i november 2012 presenterade den statliga utredningen *Främlingsfienden inom oss*. Trots avsaknad av en tydlig definition av främlingsfientlighet föreslog Westerberg att statligt finansierade institutioner ska bevaka internet och medier och "reagera när det skrivs olämpliga eller felaktiga saker".

Utifrån dessa och liknande exempel på hur politiker vill strypa en fri debatt och uppfostra medborgarna till de rätta åsikterna är det inte konstigt att bloggare lekte "finn fem fel" med Ullenhags jobbnyhet.

Viljan att uppfostra folket, strypa den fria debatten och placera obekväma debattörer i giftskåpet är Sveriges största politiska problem, och det allvarligaste hotet mot demokratin. Idag syns det kanske tydligast i debatten om migration och integration, men det visar sig också i ett ideologiserat utbildningsväsende, normkritiska paradigm, genuspanik och svartlistad barnkultur. Att staten försöker fostra medborgarna till rätt åsikter leder till ett förkrympt och räddhågset klimat där tankefriheten är villkorad, vilket i sin tur leder till mindre kreativitet, problemlösningsförmåga och verkligt nyskapande (till skillnad från den "förnyelse" som politiker tror att de kan åstadkomma genom att maniskt upprepa ordet).

På Moderaternas arbetsstämma i Norrköping i oktobertalade Fredrik Reinfeldt om "det galna kvartsseklet". Han talade om 68:or, socialism, röda fanor, företagare som betraktades som skurkar och jagades ur landet. "Allt ska förstatligas", sammanfattade Reinfeldt det galna kvartsseklet, och fick applåder när han sade "gör inga fler socialistiska experiment med det här landet". Men samhället präglas fortfarande >>

av det galna kvartssekket. Visst har regeringar från 1990-talet och framåt vänt trenden, som Reinfeldt sade, genom att avreglera marknader och sänka skatter. När till och med vänsterpartister talar väl om småföretagare är det ett bevis för att löntagarfonder och andra företagsfientliga idéer från vänstervägen -68 har förlorat.

Det är nämligen inte i den ekonomiska delen av tillvaron som det galna kvartssekkets idéer fortfarande är starka, utan i den kulturella. Normbildningen blev också förstärkt under vänstervägen, och det har ingen senare regering försökt att ändra på.

Reinfeldts tal i Norrköping gav prov på detta. Statsministern hyllade andra vågens feminism från 1970-talet, och sade att skolans nya kunskapsuppdrag måste handla om "kritiskt tänkande" och "förmåga till att ställa om och förändra", snarare än att "kunna utan till och repetera". Den påbjudna statsfeminismen och nedmonteringen av kunskapsskolan är viktiga delar av den statliga normbildningen som 68:orna inledde. Reinfeldt vill uppenbarligen inte avreglera, utan tvärtom vårda och utveckla den.

Det är tragiskt. Att avreglera den statliga normbildningen borde vara den överordnade idén för alla politiker som tror på demokrati, frihet och att de bästa tankarna föds i ett öppet och pluralistiskt samtal. Det handlar om inget mindre än att bemyndiga medborgarna och ge människor rätten och friheten att forma sina egna åsikter och värderingar. Man kan jämföra med hur Moderaterna argumenterar för jobbskatteavdragen: "Du ska ha mer kvar i plånboken, för du blir en friare människa när du får bestämma över mer av dina egna pengar". På motsvarande sätt vill jag utropa: "Du ska ha mer kvar av din hjärna, för du blir en friare människa när du får bestämma över mer av dina egna tankar."

Många tycker förmodligen att det är konspiratoriskt att hävda att staten idag gör anspråk på stora delar av våra hjärnor och tankar. Men vad är egentligen en "värdegrund", annat än ett försök att styra och kontrollera medborgarnas tankar och åsikter? Idag finns "värdegrunderna" överallt. Skolverket har tagit fram en åt förskolor och skolor, Socialstyrelsen har tagit fram en för äldreomsorgen, Arbetsförmedlingen, polisen och kommunerna har värdegrunder, liksom försvaret, facken, idrottsförbunden och Konkurrensverket. Uppräkningen skulle kunna fortsätta, men det intressanta är vad förekomsten av alla dessa värdegrunder säger: Att lagen inte räcker till. Att mellanmänniskliga förhållanden måste regleras via "värdegrunder", för om folk bara följer lagen kanske de uttrycker tankar och åsikter som förvisso är lagliga men som ändå är oönskade.

Lagen har nu också utrymmen för att döma och straffa oönskade åsiktsuttryck: diskrimineringslagen och lagen om hets mot folkgrupp. Dessa lagar fyller ett behov. Arbetsgivaren som säger upp en kvinna för att hon blir gravid, eller nazisten som försöker uppvigla folk till våld mot judar, uppvisar förkastliga beteenden som vi vill kunna straffa. Problemet är gräzonerna. Som mannen som fick skadestånd enligt diskrimineringslagen efter att han med hänvisning till sin religion vägrat att ta en kvinnlig chef i hand. Var det verkliga han, och inte hon, som blev kränkt? Eller 16-åringen som dömdes för hets mot folkgrupp efter att ha skrivit ett skämt om somalier på Facebook. Är lagens syfte verkligen att straffa tonåringar med

dåligt omdöme? Och lever hetslagstiftningen upp till principen om allas likhet inför lagen? Skulle en Norgehistoria ha lett till fällande dom? Flera gånger har texter som uttrycker missaktning för svenskar blivit anmälda, men JK har svarat att svenskar inte omfattas eftersom lagen ska skydda "minoritetsgrupper".

Just uppdelningen i minoriteter och majoritet framstår som en bärande del i den statliga normbildningen. Fast ofta uttrycks det istället som "underordnade" respektive "överordnade" grupper. Tankefiguren kommer från marxismen: Överordnade kapitalister förtrycker de underordnade proletärerna. Målet för den politiska kampen är att ändra på maktrelationerna, genom att fördela kapitalisternas egendomar till alla.

Ivår postmarxistiska tid är det inte längre egendomar, eller huruvida vi köper eller säljer arbete, som avgör om vi är över- eller underordnade. Det är istället faktorer som råkar (?) stämma överens med diskrimineringslagens diskrimineringsgrunder: kön, könsidentitet eller könsuttryck, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, funktionsnedsättning, sexuell läggning eller ålder. Dessa egenskaper (varav de flesta är medfödda och omöjliga att förändra) kan enligt den statliga normbildningen beskrivas som oföränderliga maktrelationer: man är överordnad

kvinna, vit är överordnad icke-vit, heterosexuell är överordnad homosexuell och så vidare. Ett huvudmål för den statliga normbildningen är att ändra på dessa maktrelationer, precis som marxismen ville ändra på maktrelationerna mellan kapitalister och proletärer.

Medlen för den statliga normbildningen är många. Förutom lagar och värdegrunder förs ständiga diskussioner om kvotering ("positiv särbehandling" på normbildarnas nyspråk). Ibland har idéerna förverkligats, som utbildningsminister Carl Thams kvinnoprofessurer eller Uppsala universitets etniska kvotering till juristutbildningen. Mot den senare stred Centrum för rättvisa, och vann.

Idén om likabehandling är stark i Sverige,

och den statliga normbildningen har en bit kvar innan folket accepterar kvotering. Men särbehandling förekommer redan, genom vissa arbetsmarknadspolitiska stöd som regeringen Reinfeldt infört. Instegsjobb subventionerar arbetsgivaren med upp till 80 procent av den totala lönekostnaden, och kan bara gå till utomeuropeiska invandrare.

Det populäraste medlet för politiker som vill normbilda är utbildningssystemet, från förskola till universitet. Med hjälp av normkritisk pedagogik, genuspedagogik, värdegrunder, temadagar och annat ska barnen fostras till rättänkande medborgare.

Det uppstår en logisk krock när normbildande politiker talar om att skolan ska lära ut kritiskt tänkande och källkritik samtidigt som den ska ta ställning för, och fostra eleverna till, rätt åsikter. Möjligheten att en person genom kritiskt tänkande drar slutsatser och landar i andra åsikter än de som hyllas i värdegrundsdokument beaktas överhuvudtaget inte.

Utbildningssystemet är också viktigt för den statliga normbildningen genom att teorier och metoder tas fram av forskare vid högskolorna. Genusvetenskap, kritiska vithetsstudier, queerforskning och delar av utbildningsvetenskapen är exempel på forskningsområden där syftet oftare tycks vara ideologiproduktion än sökande efter ny kunskap.

>>

FRÅN IDYLL TILL IDÉER

Fördomsfri lekmiljö.

FOTO: GAETANO/CORBIS/TT

I *Från idéer till idyll* (1966) tar Herbert Tingsten upp hur gamla myter om Sverige som Atlantis, "jordens äldsta kungarike", lyftes fram på 1930-talet som ett sätt att gjuta mod och kraft i befolkningen. Till skillnad från 1600-talets göticister och Olof Rudbeck som skrev *Atlantica* trodde inte 1930-talets debattörer att myterna var sanna, men legender om historisk storhet, oavsett sanningshalt, ansågs gynna folkets handlingskraft. Tingsten avfärdar 1930-talets idéer som antiintellektuell propaganda, och menar att efter andra världskriget har falsk historieskrivning i syfte att egga folket blivit omodernt. "Förnuftet har, kanske blott provisoriskt, återinsatts på den tron som det besteg under upplysningstiden och 1800-talet", skriver han. Frågan är vad han skulle ha sagt om de projekt som nu pågår vid museer och kulturarvsvårdande institutioner i Sverige?

Under rubriken "Att störa homogenitet" (det finns också en antologi med namnet) ordnas seminarier med syfte att omskapa föreställningarna om svensk kultur, historia och kulturarv. Det var upptäckten att hembygdsrörelsen ibland använder formuleringar om behovet av att skydda den svenska kulturen som är snarlika med främlingsfientliga texter på internet som ledde till projektet. Målet är att kulturarvet ska brukas så att inkluderingen ökar. "Normkritiska perspektiv behövs för att bearbeta föreställningar om homogenitet och för att skapa gemenskap i olikhet", står det i en seminariepresentation. Kanske var förnuftets återfödelse just så provisorisk som Tingsten fruktade. Politiseringen av kulturarvsvården framstår i vilket fall som en skrattpiegel till 1930-talssidéerna att falsk historieskrivning som göticismen kan användas för att forma folket i rätt riktning.

Hur blev normbildningen förstärkt? Patrik Engellau och Thomas Gür presenterar en teori i *Den övermodiga beskyddaren* (2012): Välfärdsstatens utbredning har bit för bit trängt undan civilsamhället. Eftersom civilsamhällets viktigaste uppgift är att fostra och civilisera människorna har dess utsläckning också lett till fostrans och dygdernas upphörande.

Det är detta normvakuum, att individerna inte längre anser sig ha några skyldigheter, som har fått staten att börja fostra medborgarna. Men olika samhällssfärer drivs av olika principer. Staten drivs av den demokratiska principen; likabehandling, fri åsiktsbildning och allmän och lika rösträtt. Den är överlägsen i politisk-offentliga sammanhang, men fungerar sämre som fostransprincip. Det vet alla som har försökt resonera förnuftigt med en rasande, trotsande treåring, eller som har råkat ut för lärare som försöker hantera disciplinproblem och mobbning genom "demokratiska omröstningar". (David Eberhards färiska bok *När barnen tog makten* beskriver problemen som uppstår när föräldrar vill uppfostra barnen utifrån demokratiska principer, men missar att barn saknar vuxnas förmåga att överblicka konsekvenserna av sina val.) Statens fostransprojekt fortskrider dock, enligt Engellau och Gür. Medborgarna ska uppfostras till rätt värderingar och då uppstår den politiska korrektheten.

En invändning mot Engellau och Gür är att politisk korrekthet finns och är stark i länder som inte är lika utbyggda välfärdsstater som Sverige. Många av våra statliga folkuppfostransprojekt bygger till exempel på idéer från USA. Men även om den politiska korrektheten finns på många håll är det få länder där den är så stark, där konsensus och konformism har ett sådant järngrepp om medbor-

garna som i Sverige. Engellau och Gürs teori om det kvävda civilsamhället ger en ledtråd till varför. Synsättet stärker uppfattningen att avreglering av den statliga normbildningen borde vara Sveriges viktigaste politiska mål. Någon måste fostra och civilisera medborgarna, och om inte staten gör det bör rimligen familjerna och civilsamhället återta på sig uppgiften. När dessa institutioner, som drivs av andra principer än den demokratiska, står för uppfostran blir resultatet annorlunda. Det blir mer dygder, eller på socialdemokratiska, mer betoning av det första ledet i "gör din plikt, kräv din rätt".

Vad ett bemyndigande av medborgaren, med större tankefrihet och fostransansvar, skulle leda till är oklart. De som vill ha ännu mer statlig normbildning ser nog skräckbilder av ett rasistiskt, sexistiskt, homofobiskt och islamofobiskt samhälle där näthatet flödar och vita, kränkta män förtrycker allt och alla. Jag har en ljusare människosyn än så. Jag tror att människan växer med ansvar och förtroende, jag tror faktiskt på högtidsorden från journalistutbildningen om att en helt fri debatt utan tabun och själv censur leder till att de bästa och klokaste tankarna mejslas fram. I dystra stunder tänker jag att jag är ensam om detta bland journalister, eftersom medierna är den arena där folkuppfostran sker med de mest aggressiva metoderna och människor med avvikande åsikter ofta blir mobbade.

Jag är konservativ i den meningen att jag tror att samhällsförändringar bör växa fram organiskt. Liberala och socialistiska försök att skapa en ny människa – från *Homo sovieticus* till genuspedagogik – skrämmer mig. Det ligger något totalitärt i att försöka skapa nya människor, och att staten ska fostra folket till rätt åsikter. Men man behöver knappast vara konservativ för att vilja avskaffa den statliga normbildningen. Liberaler som älskar ekonomisk frihet borde också älska tankefrihet. Frihetliga socialister likaså. Och alla som kallar sig demokrater borde undra vad som hände med den "fria åsiktsbildning" som demokratin sägs vila på.

Många anser nog att jag överdriver problemet. Vid en debatt i Almedalen 2012, när Paulina Neuding och Johan Lundberg beklagade sig över *guilt by association* och att kopplas ihop med massmördaren Breivik, sade Jasenko Selimovic (FP) att de var överkänsliga.

Men jag känner personer som varken är politiker eller journalister och som har tappat kunder eller börjat få nej på jobbansökningar efter att de stuckit ut hakan i den offentliga debatten. Jag har själv kallats in till en chef och fått veta att jag har "skrivförbud vad gäller integration, invandring, feminism, jämställdhet och familjefrågor", eftersom jag inte "ligger i den liberala mittfåran". När åsikter som avviker från den statliga normbildningen leder till att ens försörjningsmöjligheter hotas har man två val: att anpassa sig eller protestera mot en kastrerad tankefrihet.

På sista sidan i *Från idéer till idyll* skriver Tingsten om dystopier som Huxleys *Du sköna nya värld*, Karin Boyes *Kallosain* och Orwells 1984. Han skriver att dessa framtidssamhällen ter sig ohyggliga "genom att människorna inte bara ledes utan formas av de styrande och i bästa fall, som hos Huxley, förvandlas till völdresserade och någorlunda belåtna djur". Vi som inte vill formas till völdresserade djur måste kräva en avreglering av den statliga normbildningen.

Marika Formgren är journalist och fd ledarskribent

Vi kan själva

Från uppgiften att lyfta människor ur fattigdom och okunskap riktar sig välfärdsstaten idag mot den breda och välmående medelklassen. Men möjligheten att själv använda de ekonomiska medlen för välfärdstjänsterna är små. Medborgarna lär sig istället att anpassa sig efter systemen.

Av Maria Eriksson

För åttio år sedan, 1934, låg Sveriges BNP per capita en bit under Rumäniens ekonomiska nivå idag. Sexårig folkskola var det normala. Inkomsterna fördelades mer ojämnt – den översta procentens andel av inkomsterna var dubbelt så hög som idag. I städerna rådde trångboddhet och bostäderna uppfyllde inte basala hygienkrav, kort sagt: bostadsnöden var ett faktum. Fyra år senare gjorde journalisten Lubbe Nordström sina radioreportage om Lort-Sverige där han besökte sotiga torp med stampat jordgolv och vägglöss.

I detta Sverige tog folkhemsbygget sin början. Visserligen hade det funnits sjukkassor och allmänna pensioner innan dess. Men när Socialdemokraterna vann valet 1932 fick politiken uppgiften att både fördela det växande välståndet och att upplysa den breda massan.

På tjuo år mer än halverades barnadödligheten. Inkomsterna hade fördubblats. Ett obligatoriskt sjunde skolår infördes. Snart var statarstugorna ersatta med HSB-hus med sopnedkast och tvättstuga.

Allt hände inte på en gång. Reformerna kostade pengar. Den växande ekonomin var en förutsättning för det ökade skatteuttaget som finansierade välfärdsreformerna. Först efter kriget infördes folkpension, barnbidrag och allmän, obligatorisk sjukförsäkring.

Utbyggnaden av välfärdssystemen var alltså inte främst ett resultat av växande politiska ambitioner utan av en växande ekonomi. Det är en på sitt sätt självklar, men ändå viktig poäng. Välfärdsstaten hade inte varit möjlig utan tillväxten.

Den skissartade historiken syftar alltså inte till att förklara den ökade levnadsstandarden som ett resultat av välfärdsstatens framväxt. Men ska man alls förstå den politik som ofta hade en minst sagt paternalistisk prägel måste det nog göras i ljuset av den fattigdom som rådde när politiken sjösattes. Det gör den inte nödvändigtvis mer rimlig. I efterhand kan vi med förskräckelse studera baksidorna av den politik som skulle lägga människors liv tillrätta under decen-

nierna kring kriget och högskattestatens socialistiska experiment kring 1970-talet. Steriliseringar, sameförflyttningar, pomperipos-skatter och löntagarfonder har förpassats till historieböckerna.

Sverige är, åttio år senare, ett annat land. Välståndet har sexdubb-lats, spädbarnsdödligheten är tjuo gånger lägre, 40 procent av den arbetsföra befolkningen har någon form av eftergymnasial utbildning. De breda befolkningslagren har aldrig tidigare haft så stora ekonomiska och kunskapsmässiga förutsättningar att själva ta ansvar för sina livsval och sin konsumtion av välfärdstjänster. Ändå präglas de offentligfinansierade välfärdssystemen fortfarande i påfallande hög grad av det snart hundra år gamla folkhemmets grundidéer.

Men den tacosätande genomsnittssvensken idag är långtifrån trångbodd eller utbildad. De problem som välfärdsstaten en gång skapades för att lösa finns inte längre där eller ser annorlunda ut. Ändå snickras det glatt vidare på folkhemsbygget. Om dålig bostadsstandard och bristande hygien var det som tidigare skulle åtgärdas är det idag livspusslet som medborgarna ska få hjälp att lägga. Varsågod, en jämställdhetsbonus, en maxtaxa och ett rutavdrag. Men när omsorgen om medborgarna börjar handla om dem som har svårt att hinna med både skjuts till hockeyträning och egentid med kompisarna kan man undra om den inte har överlevt sig själv. Välfärdsstaten medelklassifieras. Men behöver en välutbildad och välbeställd medelklass verkligen politiken för att lösa det så kallade livspusslet?

Rent logiskt är det inte särskilt konstigt att det blivit så här. De partier som vill vinna så många väljare som möjligt måste vända sig till de breda grupperna.

Det finns annars en utbredd uppfattning att välfärdsstatens främsta uppgift är att sörja för dem som är mindre lyckligt lottade. Många hemlösa, psykiskt sjuka och narkomaner skulle nog ifrågasätta den bilden. De som har det svårast får ofta lita till ideella krafter. I själva verket har den *generella* >>

Fattigdom dokumenterad: torparfamilj i Småland.

FOTO: LUBBE NORDSTRÖM/LUBBE NORDSTRÖM-SÄLLSKAPET

välfärdsstaten hela tiden främst riktat sig mot en bredare grupp. Det var så politiken skulle ges legitimitet – om alla får del av allmossorna blir villigheten att vara med och betala för dem desto större. Om ingen pekas ut som särskilt behövande sägs stigmatiseringen minska. Om även ingenjör Nilssons familj får ta emot barnbidrag och bo i en kommunal lägenhet behöver ensamstående fru Pettersson inte skämmas över att göra detsamma.

Resultatet blir – förutom just det att fokus hela tiden kommer att ligga på dem som har det relativt hyggligt – en stor rundgång av ekonomiska resurser. I synnerhet i ett land som Sverige med relativt små inkomstskillnader. Den småbarnsfamilj som får barnbidrag, subventionerad barnomsorg, kostnadsfri skola och subventionerade fritidsaktiviteter betalar förr eller senare själv för detta. Den enskilde individen kan glatt konsumera välfärdstjänster som barnomsorg, skola, högskoleutbildning men måste börja betala av så snart den första lönen kommer. Inkomsterna och utgifterna går inte nödvändigtvis ihop sig över ett år. Men sett över ett livslopp sker majoriteten av omfördelningen från en individ till sig själv. Det är således inte omfördelning av pengar som kännetecknar välfärdsstaten. Däremot sker en betydande omfördelning av makt.

Därför har Medelklassupproret och den tidigare Muf-tjänste-

mannen Claes de Faire en poäng, även om de inte inser det själva. De säger – och det kommer säkert att hinna upprepas många gånger innan valet 2014 – ungefär att ”vi vill inte ha fler skattesänkningar, lägg pengarna på att förbättra vård och skola istället”.

Poängen ligger inte i att det vore fel att sänka skatten ytterligare. Varför skulle världens näst högsta skatter vara en optimal nivå? Den ligger inte heller i att det behövs mer pengar till vård och skola – kopplingen mellan ”mer ekonomiska resurser” och ”bättre resultat” är ofta förvånansvärt svag.

Men de har en poäng såtillvida att svenska löntagare har fått sänkt skatt men inte motsvarande frihet att använda det ökade konsumtionsutrymmet som de vill. Den löntagare som genom jobbskatteavdragen har fått en extra månadslön om året efter skatt kan använda dessa kronor till en hel massa – sparande, mat, kläder, nöjen, hushållsnära tjänster och så vidare. Men inte till ökad konsumtion av välfärdstjänster i någon nämnvärd utsträckning. Den som verkligen tror att brist på pengar är skolans problem har ingen möjlighet att skjuta till en extra slant till barnens undervisning.

Det finns många argumentationslinjer för den som vill se mer flexibla välfärdssystem, även vad gäller finansiering.

FRÅN IDYLL TILL IDÉER

Man kan peka på hur den förändrade demografin kommer att innebära en ökad efterfrågan på välfärdstjänster. Samtidigt som vi i takt med ett ökande välbefinnande ställer allt högre krav på dessa. Vilket sammanlagt innebär att kostnaderna inte kan bäras endast av skatterna.

Eller på hur skattetrycket i sig påverkar den sammantagna ekonomin negativt.

Eller på hur ett ökat inslag av privata försäkringar – låt vara finansierade via skattsedeln – exempelvis inom sjukvården skapar ökade incitament hos vårdgivaren att ge förebyggande hälsovård.

Man kan också hävda att välfärdsstaten som sådan blir en allt mer antikverad företeelse i en globaliserad värld där nationalstaterna och industrisamhället får minskad betydelse.

Eller att folkhemmet är dåligt anpassat för en omfattande migration åt något håll.

Eller att de generella system som konstruerades för industriarbetare och kärnfamiljer passar dåligt för egenföretagare, visstidsanställda, vuxenstudenter och stjärnfamiljer.

Men framförallt handlar det kanske om makten att själv kunna påverka viktiga beslut i ens liv.

De senaste decennierna har visserligen en rad valfrihetsreformer inneburit ökade möjligheter att välja utförare av olika välfärdstjänster. Men finansieringsfrågorna har lämnats i stort sett därhän. Det gör också att den enskildes val fortfarande sker inom en ganska snäv ram. Det är, för att ta ett exempel, så kallade biståndsbedömare som avgör om åttioåriga Kerstin behöver hjälp att duscha, inte Kerstin själv. Snarare har enskilda familjer och individers möjligheter till fria val begränsats ytterligare genom exempelvis ökade ambitioner i barnomsorgen. Maxtaxereformer kan låta som en ökad möjlighet till barnomsorg för småbarnsföräldrar, men blir i förlängningen en inskränkning av alternativa sätt att använda de ekonomiska medlen.

Resultatet blir att den som utnyttjar välfärdstjänsterna lär sig att styra om tillvaron utifrån hur byråkratiska system är uppbyggda. Och alla som känner en småbarnsförälder vet att även den som tidigare aldrig hört talas om Försäkringskassan lär sig detta ganska snabbt. Då, om inte förr, blir man systemsmart.

Som småbarnsföräldrar vet man hur många föräldradagar man har kvar och hur man bör ta ut dem på mest förmånligt sätt. Man vet också att den som ser till att bli gravid senast 21 månader efter första barnets födelse får en extra snabbhetspremie för det. Och att en jämställdhetsbonus delas ut till de par som delar tillräckligt lika på föräldradigheten. Givetvis utöver de 60 dagars ledighet som inte kan överlätas från en förälder till den andre.

Tala om livspussel!

Från ett års ålder har man sedan rätt att börja på förskola. Det finns förstås inget förbud mot att stanna hemma med lille Hasse men återigen verkar det dumt att inte utnyttja en förmån som man redan har betalt för. Eller åtminstone som ens granne betalt för.

Sedan börjar lille Hasse i skolan. Dags för det berömda skolvalet. Nämligen mellan den kommunala Granitskolan, Gnejsskolan AB eller föräldrakooperativa Täljstensskolan. Men oavsett vilken man väljer är det redan på förhand bestämt vad Hasses skolgångsfår kosta, vilken utbildning lärarna ska ha, hur många timmars undervisning varje ämne ska få och vilka värderingar som ska läras ut, med några små lokala variationer. Man kan alltså välja om skolan ska drivas som

företag eller av kommunen – inte konstigt att den politiska debatten kommit att handla om just detta snarare än om själva undervisningen – men nästan inget som påverkar undervisningens innehåll. Med ett stort undantag – pedagogiken. Det går bra att få undervisning à la Waldorf, Montessori eller Reggio Emilia. Men inte att byta ut några timmar bild mot extra läsning för den som tror att det vore bra. Den som oroas över skolans möjligheter att lära ut det Hasse behöver eller som inte håller med om att skolan har ett ”ansvar för att motverka traditionella könsroller”, för att ta ett exempel ur läroplanen, tillåts i praktiken inte undervisa Hasse hemma.

Det går säkert bra för Hasse ändå. Han söker till högskolan. Även denna är givetvis helt skattefinansierad med allt vad det innebär av krav på samhällsnytt. Det är inte orimligt att skattefinansierade verksamheter kan uppvisa mätbara motprestationer men det minskar studenternas möjligheter att själva välja om de vill utbilda sig till exempelvis ”klassisk bildning” eller ”konkurrenskraft för Sverige”.

Och så fortsätter det. Varje konsumtionsval som politiker och byråkrater gör åt oss minskar möjligheten till alternativa val. Det behöver kanske inte alltid vara dåligt, men man bör åtminstone vara medveten om att så är fallet.

Om man tycker att köerna till den offentligt finansierade vården är för långa (enligt aktuell statistik visar sig endast Serbien ha längre kötider än Sverige i en jämförelse av 35 europeiska länder) kan man visserligen köpa en privat sjukvårdsförsäkring. Om man har råd – och om man tycker att det är värt att betala dubbelt upp för vården.

Hasse har med andra ord under hela sitt liv ansetts kompetent att köpa hus, ta lån, gifta sig, få barn, flytta. Det är inte säkert att alla beslut han fattar är kloka. Han kan sälja

villan och flytta till Bali, han kan spela bort sina besparingar på lotto, han kan gifta om sig fem gånger, bara leva på spenat eller gå med i Scientologerna. Men han kan inte välja hur stor del av hans inkomst som ska gå till sjukvård eller barnomsorg.

När Mauricio Rojas för femton år sedan skrev boken *Välfärd efter välfärdsstaten* var han övertygad om att tiden var inne att lämna 1900-talets folkhem. ”Allt färre tror numera att välfärdsstaten var världshistoriens slutstation, lika lite som välfärdsstatens existensvillkor, industrisamhället och nationalstaten var det.”

Han fick fel. Eller åtminstone inte rätt än. Det ifrågasättande Rojas talade om 1999 är svårt att upptäcka idag. Sedan dess har välfärdsstatens ambitioner snarast växt. Den som försöker väcka en diskussion om att något kunde fungera annorlunda blir sittande med hela bevisbördan. Det är ett slags status quos tyranni som råder. Men den som tvivlar på att saker kunde vara annorlunda kan påminna sig om att det i varje historiskt läge funnits en diskussion om hur nästa steg i folkhemsbygget ska se ut. Det var inte självklart att inkomstbortfallsprincipen skulle ligga till grund för sjukförsäkringen snarare än grundtrygghetsprincipen. Det var inte självklart att barnbidraget, vars syfte var att öka barnafödandet, skulle införas när väl ”krisen i befolkningsfrågan” var avhjälp. Men i efterhand ser historiens lopp så självklart ut.

”Det goda hemmet känner icke till några privilegierade eller tillbakasatta, inga kelgrisar och inga styvbarn”, sa Per Albin Hansson 1928. Styvbarn eller inte – har vi inte växt upp nu?

Maria Eriksson är chefredaktör i *Svensk tidskrift*

Mer självständiga människor

Många gillar individualism när den uppträder som längtan efter att vara unik och få förverkliga sig själv. Men det som behöver stärkas är den personliga autonomin: att vara oberoende och kunna stå på egna ben.

Av Peter Santesson

I filmen *Office Space* får servitrisen Joanna skäll av chefen därför att hon inte uttrycker sin individualitet tillräckligt mycket. Hon har bara satt på sig 15 ”personliga” knappar på restauranguniformen, vilket är minimikravet som ställs på klädselns originalitet. Personlig uttrycksfullhet är faktiskt restaurangens koncept. Servitrisen invänder att hon uppfyller kravet. Visserligen, svarar chefen. Men ändå. Varför kan hon inte bjuda till och uttrycka sig mer individuellt än så? Varför kan hon inte vara mer som sin kollega, som pyntat uniformen med hela 37 personligt valda attribut? Tala om individualitet! Joanna bestämmer sig då för att säga upp sig.

Att vara en självständig individ är i dag någonting självklart gott. Men vad innebär det? Joannas konflikt med sin chef sätter fingret på den dubbla innebörden i begreppet. Å ena sidan är individen unik och autentisk, inte en kopia av någon annan. Chefen vill bara att Joanna ska *släppa fram sin personlighet*. Men en individ är också autonom. Hon sätter själv ramarna för hur hon lever sin vardag. Konflikten mellan Joanna och hennes chef speglar en bredare förändring i hur individualismen uppfattas. Enkelt uttryckt ser det ut som om Joannas chef är på väg att vinna. Att vara en individ börjar alltmer handla om att ha 37 sorters personliga knappar på uniformen. Det bådär inte gott.

En gång i tiden fanns inte individer, inte i den betydelse vi lägger i ordet. Det var genom statsmakternas framväxt som de uppstod – delvis som en bieffekt.

Hur kan samhället organiseras och bli förutsägbart om det inte finns en statsmakt som kan kontrollera territoriet och stifta lag? Frågan låter som en filosofisk tankeövning men är i själva verket möjligt att besvara både antropologiskt och historiskt. Svaret kastar ljus över villkoren för individens framväxt. Idag finns många geografiska områden där statsmaktens grepp är väsentligt svagare än i västvärlden. När man jämför samhällsordningar över tid och rum syns en slående skillnad mellan den enskilda människans förutsättningar där staten är svag eller frånvarande och där staten är stark.

När staten växte fram fanns konkurrens på området. Produktion

av social ordning var inte en tom nisch. Problemet löstes bara på annat sätt. I den vanliga liberala historieskrivningen brukar berättelsen vara att individer bestämde sig för att bilda stater därför att tillvaron var så bedrövligh när man var utlämnad till sig själv. Genom att konstatera eländet utan stat och analysera de krav som självständiga individer skulle ställa för att vilja inrätta sig under en statsbildning försöker man legitimera statens existens.

Men då vänder man på orsakskedjan. Mycket riktigt är det i praktiken omöjligt att själv producera den säkerhet och sociala struktur som man behöver ha omkring sig för att kunna leva ett dragligt liv. Men av just den anledningen har samhällen utan statlig centralmakt inte heller varit baserade på individuella solitärer utan löser ordningsproblemet på ett helt annat sätt. Där råder stammen eller klanen. Trygghet och säkerhet produceras på släktnivå – verkliga släkter som delar en faktisk anfader, eller föreställda släkter och stammar som delar en symbolisk lojalitet. I en sådan miljö slukas den enskilda människan. Hennes status, plikter och lojaliteter är inte resultatet av egna handlingar, val och åtaganden. De är en funktion av en gruppstillhörighet som hon har råkat födas in i och inte kan ta sig ur. Det är när en statlig centralmakt har lyckats tränga undan klanväldet som förutsättningen har uppstått för individualism och självständiga individer. Det var inte individer som skapade stater, utan staten som skapade individen.

Så lyder tesen som Mark S Weiner framför i den välunderbyggda boken *The Rule of the Clan* (2013). Genom jämförelser mellan historiska klansamhällen som Skottland och samtida regioner där staten är frånvarande (Somalia) eller relativt svag (exempelvis Afghanistan och Pakistan) fångar Weiner in klansamhällets förenande drag och analyserar vad de innebär för människor som lever i dem. Klanen har under lång tid varit det dominerande sättet att strukturera samhällen, så de specifika uttrycken och egenheterna varierar enormt. Likväl finns det en gemensam kärna, en klansamhällets logik.

»

FRÅN IDYLL TILL IDÉER

Kappsäcken är oundgänglig.

FOTO: ©Ingrid Vang Nyman/Saltkråkan AB

I en klanstruktur ingår den enskilda människan i en allians av lojalitets- och hedersförbindelser till andra klanmedlemmar. Klanen tillhandahåller skydd och trygghet, men kräver samtidigt ömsesidighet: den enskilde har motsvarande förpliktelser mot sin klan. Förbindelserna är inte självvalda – men detta gäller inte bara klanens förväntningar på den enskilde, utan också hur den enskilde betraktas av *andra* klaner. Om jag av andra släkter ändå hålls ansvarig och jagas för handlingar som andra personer i den egna släkten har utfört, har jag inget annat val än att söka mig till min egen släkt för att få skydd. Klanlogiken blir på det viset tvingande för den enskilde. Varken den egna släkten eller andra erbjuder någon frivillig utgång.

Klansamhällen är hederskulturer, skriver Weiner, och handlar om mycket mer än förtryck av kvinnlig sexualitet. Den enskildes status, anseende, rykte och möjligheter beror på den ställning som hela släkten har i samhället. På det viset är alla släktmedlemmar ohjälpligt förbundna med varandra och delar samma sociala öde, som alpinister knutna till samma lina. Kusinernas tyranni, kallar statsvetaren Francis Fukuyama resultatet. När klanen är hårt sammanbunden av ömsesidiga borgensförbindelser har man tyvärr rationella skäl att lägga strypkoppel om varandras halsar.

För att behärska ett territorium behövde staten trycka tillbaka klanbildningar, ta deras plats som garant för säkerhet och producent av ordning. Människornas lojaliteter måste riktas om, från samhörigheten i stammar och släkter till den abstrakta staten. Framgången varierade. Endast i Europa ersattes klansamhällena fullständigt av stater. Den lyckosamma bieffekten blev att den enskilda människans sociala position förändrades. Nu blev den mer personlig, baserad på individuella överenskomelser, kontrakt och personliga åtaganden. Det var kulturförändringar som pekade framåt mot föreställningen om samhällsmedlemmarna som juridiska jämlingar. De viktigaste sociala banden fick en mer frivillig karaktär – i stället för släkten blev kärnfamiljen den centrala enheten i livet. Det var här människan fick ett eget personligt utrymme. Individen vann autonomi från släkten.

Med autonomi följer det personliga ansvaret. I hederskulturer baseras sociala sanktioner på skam. Det är en kollektiv känsla. Skammen känner man inför andra – inte så mycket över handlingar i sig, som inför det faktum att omgivningen har bevittnat dem. I ett skamsystem är det blickarna, de andras moraliska värdering av ens eget beteende, som är avgörande. Individualiseringen innebär att skam blir mindre central, och skuld tar dess plats. Skuld är en personlig och privat känsla. Fokus är vänt inåt. Skuld är individens samvete som i tysthet faller dom över om hon har lyckats nå upp till de etiska krav som hon ställer på sig själv. Individen vinner moralisk självständighet. Man kan säga att autonomi gör henne vuxen och tvingar henne att själv ta ställning till sitt liv.

Men den starka statsmakt som släppte ut individen ur klanen blir samtidigt ett nytt hot. Staten måste vara stark men får inte vara för stark. Därför måste dess makt begränsas – både räckvidden genom att individen garanteras rättigheter, och formen för maktutövning genom krav på lagstyre och juridisk jämlikhet.

Autonomi fordrar en komponent till, nämligen egendom och försörjning. Individen ställs här inför en avvägning. Den som är helt och hållet självförsörjande är onekligen autonom i ekonomisk mening, men kommer också att vara mycket fattig. Genom att specialisera sig, sälja sin arbetskraft och köpa produkter på marknaden kan individen öka sin produktivitet och inkomst enormt. Det sker till priset av minskat självbestämmande och ökat beroende av and-

ra. På marknaden är hon utelämnad till prismekanismen och andra individers köp- och säljbeslut. Specialisten tappar snart förmågan att själv producera allt det hon har börjat köpa från andra, och hennes egna tjänster saknar värde så snart andra vägrar att köpa dem. Genom dessa nät av ömsesidiga beroenden har samtidsmänniskan i ekonomisk mening blivit långt mindre autonom än en lantbrukare från förra seklet – något som avslöjas vid minsta lilla störning av varuleveranser och löneutbetalningar.

I praktiken väljer ingen att helt undandra sig marknaden, men genom att äga egendom kan individen fortfarande bevara en del av sitt oberoende. Ofta är det dessa små öar av oberoende som vi värdesätter högst i livet. Frågan har kanske bäst analyserats av James Buchanan i hans klassiska skrift *Ägande som en garant för frihet*. Egendom är autonomi förkroppsligad. Genom egendom behåller individen möjligheten att dra sig undan och återgå till ett mått av självförsörjning, en frihetsgaranti. Husägaren producerar själv sitt boende istället för att hyra det månadsvis och förhandla om villkor eller rösta på föreningens årsmöten. Bilägaren behåller möjligheten att själv producera sin rörlighet istället för att alltid vara utlämnad till en tidtabell eller taxibolagets telefonkö. Redan att äga en vanlig cykel ger ett mått av autonomi.

Egendom får ett värde bortom sin omedelbara funktion. Den gör människan självständig och ger stommen till en privat sfär. Man behöver inte be om lov. Man måste inte låta andra sätta ens egna ramar. Egendom ger förutsägbarhet och kontinuitet, också mellan generationer. Genom egendom kan individens oberoende förenas med trygghet. Man kan bättre förutsäga morgondagen när man själv förfogar över de viktigaste parametrarna.

Den autonoma människan är en självständig individ på en rad sätt. Men en sak ingår inte i bilden. Hon är inte nödvändigtvis speciellt originell eller unik. Tvärtom, oftast är hon det inte, eftersom folk i allmänhet just är precis som folk i allmänhet. Fast då är frågan: Kan man verkligen vara en riktig, självständig individ om man bara är som folk är mest?

Politiska filosofer har länge blivit besvikna över människans bristande lust att leva ett speciellt, autentiskt liv och gå sin alldeles egen väg. Redan Alexis de Tocqueville ansåg att Amerika, trots formella politiska fri- och rättigheter, ändå var ett land där tankens frihet inte utövades i praktiken. Ett folk av jämlingar började också betrakta sig som likar, alltså som likadana. Individen riskerade att sväljas av massan och använda sin frihet blott till att bli en i mängden. Det Tocqueville och andra i hans efterföljd fruktade var i praktiken att medborgarna skulle använda sina rättigheter till att försöka mildra fantomsmärtorna från det förlorade klansamhället, massmänniskans saknad av den starka gemenskap som tappades när vi gick från stammen till att bli individer som själva skulle välja våra sammanhang. Så skulle strukturer som kväver all individualitet återuppstå spontant, men nu uppförstorade till nationell skala.

Tydligast blev den här rädslan hos John Stuart Mill. Hans lösning för att rädda den unika människan från den kvävande hopen av konformister var ännu högre doser av autonomi i form av politiska fri- och rättigheter. Men när han pläderade för rätten till självbestämmande var det med en uttalad tanke om vad den helst skulle användas till. Det var det avvikande och excentriska som var verkligt värdefullt och skyddsvärt – de unika, autentiska individerna som genom sina djärva livsstilsexperiment genererar ny kunskap till gagn för hela samhället.

”Kan man verkligen vara en riktig, självständig individ om man bara är som folk är mest?”

FRÅN IDYLL TILL IDÉER

Därmed har vi tecknat de två pelare som individualism traditionellt har vilat på. Individualism som autonomi gäller människans frigörelse från makt- och beroendeförhållanden – till klanen, staten och marknaden. Individualism som självförverkligande gäller människans frigörelse från sociala konventioner, hennes fria sökande efter det helt egna, autentiska livsvalet. De båda har setts som förbundna med varandra. Autonomi kan, men måste inte, användas för att möjliggöra ett unikt livsval.

Men av dessa pelare är det bara en som idag verkar ha någon bärkraft. Autonomins värde talas det inte mycket om. Individualitet som personligt uttryck är däremot högaktuellt. Man vill vara Pippi Långstrump, men har slutat att prata om guldpengarna.

Värdet av personliga val och individanpassning är numera en välförankrad del av den svenska modellen, etablerad på båda sidor blockgränsen. Ambitionen att successivt öka individanpassningen i välfärdsstatens utbud och göra den mer följsam mot den enskilda medborgaren har funnits länge och är föga kontroversiell. Man ska välja själv, hitta sin egen smak i utbudet och få det levererat i former som passar ens personliga behov. Men man väljer hela tiden i ett utbud som är offentligt finansierat och (alltmer) reglerat. Den individualisering som ägt rum gäller ökade möjligheter att ge uttryck för personliga preferenser. Individens autonomi gentemot det offentliga har däremot inte förändrats.

ett intressant exempel är reformeringen av pensionssystemet, som bland annat innebar ett individualiserat pensionssparande, premiepensionen. Detta sparande skulle löntagaren själv styra över. Systemet kombinerar en hög grad av individualitet med obefintlig autonomi. Medborgaren kan göra de mest fantasifulla placeringskombinationer och flytta medel mellan fonder som daglig rekreation. Men medlen är inlåsta och det offentliga bestämmer föreskrifterna. Fonder utbudet regleras av offentliga myndigheter och individen kan inte själv fritt söka utanför denna meny eller fritt välja någon annan sparform. Denna valfrihet utan autonomi har inte heller skapat någon individuell ansvarskänsla, snarare milt ointresse. Och när avkastningen på premiepensionsavsättningarna blir lägre än väntat riktar genast klander mot det offentliga.

Sällan blir spänningen mellan autonomi och personligt självförverkligande lika tydlig som inom förskolan. Skolinspektionen har riktat kritik mot förskolor för att de inte i tillräcklig utsträckning har sökt bryta traditionella könsroller hos barnen. Sådana yttre normkrav förhindrar det egna, autentiska livsvalet. Alltså måste den individfrigörande pedagogiken vara obligatorisk i hela förskolan. Om förskolan möjliggör autentiska individer som väljer själva, kan man inte med gott samvete låta något barn gå miste om den. Det torde bara vara en tidsfråga innan den individfrigörande förskolan blir obligatorisk från koltåldern och uppåt.

Hög beskattning är ett stort hot mot individens autonomi, eftersom den griper in i hennes möjligheter att kunna försörja sig. Därför har ett överdrivet skatteuttag tidigare kritiserats utifrån ett autonomiperspektiv: att den höga skatten gör människan ofri och beroende av offentliga system som hon egentligen borde och skulle kunna leva fri ifrån. Så inte längre. Det enda resultatet av sådan argumentation har varit en svit av borgerliga valförluster, och nu har den slutat framföras. Skattesänkningar motiveras idag inte med att

frigöra människor och ge autonomi, utan snarare med att skattesänkningarna ska påverka deras beteende på önskvärt sätt.

Inom vissa områden inte bara förbises autonomins betydelse för individens frihet. Tyngdpunkten har skiftat mer än så. De politiska partiernas förmåga till egenfinansiering av sin verksamhet har minskat drastiskt under efterkrigstiden. Före 1965 stod partierna på egna ben och finansierade själva sin verksamhet genom medlemsavgifter och insamlade gåvor. Idag är partiernas egna intäkter från medlemsavgifter uttraderade och de försumbara belopp som partierna själva samlar in misstänkliggörs, medan partiernas monumentala beroendeförhållande till staten knappt diskuteras. Socialdemokraterna har med sin lottförsäljning som enda parti lyckats skapa en ordentlig extern intäkt. Men i stället för att inspireras ser man på detta med ogillande i andra politiska läger och önskar att verksamheten ska upphöra. Helst ska alla hästar äta ur samma krubba enligt fastlagda fördelningsnycklar. Riksdagsledamöterna har i sin tur gjorts helt beroende av sina partigrupper, vilket Anne-Marie Paulsson skildrat ingående i boken *Knappt tryckarkompaniet*. Endast på lokal nivå hittar man ännu en del politiker som har tillräcklig personlig maktbas för att våga utöva ett individuellt ledarskap.

Vid sidan av parlamentet är universitet och domstolar de heliga inrättningar som finns i ett sekulärt samhälle. Deras autonomi har

tidigare betraktats som central. Idag har kopplet redan satts på universiteten. Extrem variation och fantasifullhet i kursutbud är ingen bristvara, men universiteten är numera strykrädda institutioner som ängslas över att vara "samhällsnyttiga", omtyckta och dagsaktuella, som vilken annan myndighet som helst. Domstolarnas ställning tycks ännu vara mer intakt, men även här kan man oroas av debattens riktning.

Man kan fråga sig om inte kombinationen av jakt på självförverkligande och alltför liten autonomi framkallar en karaktä-

ristisk stingslighet och social hypersensitivitet i kulturlivet. Utan resurser till självbestämmande drömmer man livsdrömmar som är beroende av andras gillanden och uppskattning. Då blir det viktigt att ens val ska "erkännas" och "bli sedda" av andra. Det som egentligen är privata livsprojekt blir på det viset påfallande offentliga.

När samhällsdebatten blir upphettad är det gång på gång motståndarens autonomi som man riktar in sig på och försöker minska. Var får de sina pengar ifrån? Kan man svälta ut verksamheten? Var är de anställda någonstans? Som i ett krig skjuter man mot fiendens försörjningslinjer. Ibland söks arbetsgivare upp. Se här vad de anställda har skrivit offentligt! Ett av få tillgängliga skydd som den enskilde kan tillgripa är anonymitet. Men ska det verkligen vara tillåtet? I stället för att debattera samhällsfrågor debatterar man vem som borde få sparken.

Förutsättningen för Pippi Långstrump förblir kappsäcken med guldpengarna. Om autonomins betydelse återupptäcks kommer vi ännu en gång att få riktiga individer i debatten. Men vad är sannolikheten? Fortsätter vi på den här vägen kommer snart allt som återstår att vara åthutade servitriser som går runt med 37 sorters personliga knappar på restauranguniformen.

Peter Santesson är chef för opinionsanalys på Demoskop och fil dr i statsvetenskap

Ge slumpen en chans

Ordning och reda är förstås bättre än kaos, men fixeringen vid styrbarhet och kontroll har blivit en tvångströja för svensk politik. Man kan inte veta i förväg hur allting ska gå. Vi behöver organisera oss på ett sätt som tillåter mycket mer av variation och mångfald. Om möjligheterna aldrig öppnas går det aldrig att ta dem tillvara.

Av Widar Andersson

Vi lever i en idyll av ordning och reda. Allt är liksom genomtänkt och klart. I politiken flockas alla runt det slags ordning och reda som uppkommer när statsbudgetens siffror för utgifter och inkomster hänger ihop på ett hjälpligt sätt. Låt vara att några av de politiska partiernas påståenden om ekonomiska samband lutar betänkligt åt det mer drömska och fantasifulla. Poängen är att även de värsta excesserna av önsketänkande ska pressas in under ordningens och redans paradigmen.

”Vi har räknat på det här. Alla våra förslag är finansierade i god ordning”, är talepunkt 1A för alla de ekonomisk-politiska talespersoner som flockas på Helgeandsholmen.

”Reformutrymmet” anges till ett visst antal miljarder kronor. Sådana uträkningar indikerar ordning och reda. Här talar kvinnor och män som verkligen har tänkt igenom saker och ting: Vi har koll!

Signalen om full kontroll förstärks ytterligare när partierna presenterar imponerande beräkningar på att den eller andra reformen kommer att skapa 13 000 nya jobb, 7 000 nya jobb, 2 000 nya lärare, 15 000 ytterligare studenter och så eller så många procentenheters sänkning av klimatfarliga utsläpp eller bättre försättningsgar för företag med ett visst antal anställda medarbetare.

Jag har inget emot ordning och reda. I varje fall inte om alternativet är oordning och oreda. Om alternativet däremot är mer av tillväxt och framsteg ställer sig saken i en helt annan dager.

Jan Jörnmark är docent i ekonomisk historia. Nyligen gav han ut boken *Krisen* (2013). Temat för text och fotografier är Europas utveckling under 1960-, 70- och 80-talen: något av Jörnmarks specialområde alltsedan han i början av 1990-talet disputerade i just detta ämne.

Jag läser för min del *Krisen* som en appell för slummens, tillfällighetens och möjligheternas plats i politik och samhälle.

I bokens prolog citeras den gamle bolsjeviken och Stalinkritikern Lev Trotskij. Jörnmark skriver att Trotskij's ord drabbade honom som ett ”knockoutslag”: ”Hela den historiska processen handlar om hur historiska utvecklingsförlopp bryts genom tillfälligheter. Vore vi biologer skulle vi säga att samhällsutvecklingen bestäms genom det naturliga urvalet av tillfälligheter.”

Elegant formulerat onekligen. Ett grundslag mot alla former av ödestro och ett dråpslag mot alla stora planeconomiska samhällssystem, som till exempel kommunism. Det är inte utan att jag förstår varför Josef Stalin på sin tid sände ut lejda mördare ända till Mexiko för att ta kål på Trotskij. Samhällsutvecklingen bestäms av upplysta och i god vetenskaplig ordning utredda femårsplaner från kommunistpartiet. Inte av simpla tillfälligheter. Punkt och slut.

Nog om Stalin och kommunismen. Den är ett stickspår i sammanhanget. Sovjetunionen finns inte mer. Inte heller finns det DDR där ledningen under tre decennier gjorde sitt yttersta för att begränsa utrymmet för variationer och tillfälligheter. Politbyrån bestämde till och med antalet modeller av hattar och skjortor som fick tillverkas.

Så gick det som det gick också.

Men det kan även gå på andra sätt.

”Trotskij's slumpgenerator [...] löste den ekvation som jag brottats med i hela mitt liv”, skriver Jan Jörnmark. Frågan som plågat honom under alla år är varför saker och ting händer när och där de händer? Svaret? Det händer därför att det är möjligt!

Ska saker och ting vara möjliga så krävs att det finns många möjligheter: att möjligheternas gräns ständigt förskjuts utåt. Jörnmark skriver att ”stora organisationer som bygger på att de har självklara sätt att hantera sina medarbetare, råvaror och teknik klarar inte av att hantera glidningen.” De där ”stora organisationerna” kan vara

»

FRÅN IDYLL TILL IDÉER

Kanske något händer.

FOTO: ©SVENSKA SPEL/FLICKR

företag, arbetsmarknader, nationalstater och unioner av nationalstater. Institutioner som anstränger sig för att begränsa flödet av tillfälligheter och möjligheter lever farligt. Sannolikheten för att det "naturliga urvalet av tillfälligheter" ska ske någon annanstans ökar för varje begränsning som införs.

Den stora frågan i dagens kris är inte om vi lånar för mycket eller varför börserna rusar upp och dyker ned. Sådant händer alltid lite då och då i kapitalistiska marknadsekonomier. Vad det handlar om är däremot om vi maktar med att skapa tillräckligt med "utrymme för experiment i våra samhällen", skriver Jörnmark. Om han har rätt, och det är fullt möjligt, finns många skäl att vilja ompröva det vedertagna ordning- och reda-konceptet.

Det slags ordning och reda som dominerar dagens politiska normtänkande hämtar sin näring ur tidigare strukturer, vilket självfallet inte är fel i sig. Att försöka dra lärdom av historien är tvärtom något av en dygd. Under i runda slängar 20 år från början av 1970-talet och framåt ersattes sund, produktivitetsberoende och innovationsstyrd tillväxt av inflation och devalveringar. Luft blåstes in i lönebesked och räntekurvor. I takt med ekonomins tilltagande globalisering blev situationen alltmer ohållbar. Kraschen vid 1990-talets början var smärtsam. Smärtminnet från dessa tider är en grundbult i dagens ordningsamma regim.

Delvis överlappande med denna inflationsepok i samtidshistorien utvecklades en vurm för "dynamiska effekter" inom politiken. Inkomster av framgångar imorgon beskrevs som så stora att det inte behövdes någon specifik finansiering av det man villeggöra idag. Resultatet av vidtagna och obetalda reformer skulle i ett senare skede skapa sådan dynamik i samhället att överskotten vida översteg de kostnader som erfordrades. Summan av framtida dynamik fördes upp på balansräkningens tillgångssida redan innan den inträffat. Det var inte så lyckat. Det tvingade inte minst många fastighetsägare, banker, aktieägare och finansministrar att inse den hårda vägen. Minnen från dessa hårda paket utgör en viktig grund för den rådande doktrinen om ordning och reda.

Att inte i onödan göra av med pengar, som man inte har, är som sagt och i allt väsentligt en dygd, och det inte bara för stater. Problemet är att ordning-och-reda-tänket inte stannar där. De gamla tankefigurernas makt sträcker sig längre än så. Risken är att den rådande politiska logiken är så inriktad på kontroll och säkerhet att även framtiden underställs hårda krav på ordning och reda.

Framtiden inträffar oavbrutet. Det vet och förstår alla. Framtidens möjligheter att skapa tillfälligheter och slump här i vår del av världen begränsas dock betydligt om de historiskt betingade förväntningarna är att framtiden – redan innan den så att säga är här – ska passa in i de etablerade ramarna för ordning och reda.

Det finns ett antal vitala samhällsområden som är i extra stort behov av friska flöden av tillfälligheter och slump. Områden där Sverige står och stampar. Områden där jag vill och hoppas att kontroll-idyllen ska utmanas och provoceras av mer frihetliga värderingar och förhållningssätt: sådana som bygger på insikten att Svenska Spels framgångsrika argument för Trisslotter – *Plötsligt händer det* – har sina motsvarigheter i politik och samhälle. Då och då smäller det till. En människa i Örkellunga eller Rejmyre blir plötsligt mångmiljonär. Svenska Spel har skapat ett tillräckligt stort urval av tillfälligheter, som gör storvinster möjliga.

Processen är omöjlig att kontrollera för Svenska Spel. De vet bara att sannolikheten för vinstrika tillfälligheter ökar desto fler lotter och möjligheter som sprids över landet. Var det kommer att vinnas och vem som vinner beror på slumpen. Överfört på samhället som helhet är lärdomen att den som vill ha framgång och utveckling behöver maximera urvalet av tillfälligheter.

Svensk skola kan vara ett aktuellt exempel. Ju mer politiska lockas och pressas – av rädsla för att ta stryk när nästa indignationsstorm över begångna fel drar genom landet – att sätta svångremmar på den pedagogiska möjlighetsfriheten, desto troligare är det att kvaliteten och resultaten försämrats. Skolans omfattning – ungefär 1,2 miljoner elever och 125 000 lärare (vuxenutbildning och förskolor oräknade) – utgör i sig själv ett formidabelt hav av tillfälligheter och möjligheter. Här finns närmast oräkneliga tillfällen till pedagogiskt utvecklande och livschansskapande möten. Blotta tanken att man ovanifrån och i förväg ska skapa former för alla dessa möten är absurd. Elevers och lärares personligheter behöver vidsträckta friområden för att ge maximal nytta för eleverna och därmed för Sveriges framtid.

En växande andel av alla elever och lärare är knutna till fristående huvudmän, vilket i väsentlig mening kan bidra till ett ökat utbud av chanser. I det gamla, inlåsta och under 1980-talet alltmer impopulära systemet var eleverna placerade i administrativa upptagningsområden. En elev som var skriven på Storgatan 17 i Storstad fick – när sjuårsdagen närmade sig – en kallelse till den skola i vars upptagningsområde Storgatan 17 ingick. Mer var det inte med det. Systemet fungerade tämligen väl så länge samhället var hierarkiskt och

klassbundet förutsägbart. Skolan var en ovanifrån regisserad institution där merparten av begåvningsreserven efter några års studier placerades på varven, på mekaniska verkstäder, i massafabriker, på Postgirot, i hemsamaritkollektivet eller i diverse arbetarbranschen.

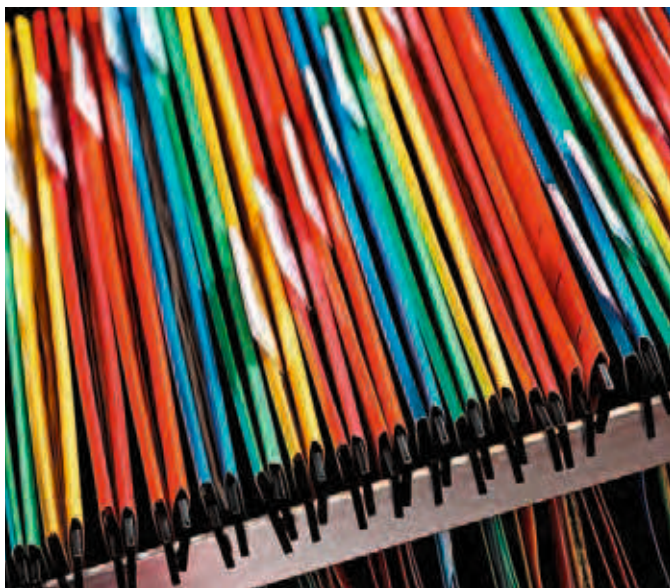
När den gamla och sorterade samhällsordningen luckrades upp av tidens tand så trädde individerna fram ur kollektivet på ett dittills okänt sätt. Skolan betraktades inte i samma höga grad som tidigare som ett socialt stabilt transportband mot en given vuxentillvaro i arbetslivet. Skolan skulle tvärtom frigöra, möjliggöra och skapa goda framtidsmöjligheter för varje enskild elev. Individer lösgjorde sig ur sina upptagningsområden. Skolvalet infördes. Fristående skolor startades.

Självklart fanns utrymme för slump, tillfälligheter och experiment även under den gamla skolregimen. Men ingen kan förneka att chansen att skapa skolor som var mer olika än lika, och möjligheter för eleverna att välja skola efter eget intresse, har förutsättningar att skapa en mer manifest ström av oväntade möten och nya chanser till tidigare otänkta livsval. Naturligtvis under förutsättning att de politiker som har möjlighet att påverka de statliga samhällsstrukturerna inte räds det nya alltför överdrivet.

Hans Bergström är docent och rådgivare för Internationella Engelska Skolan i Sverige AB. I ett remissvar till den parlamentariska Friskolekommitténs betänkande "Friskolorna i samhället" (SOU 2013:56) sammanfattar Bergström och utbildningsföretaget snyggt och slagkraftigt vad som händer när staten och politiken försöker pressa in de tillfälligheter och möjligheter som nya aktörer skapar i etablerade strukturer: *Utgångspunkten för det statliga tillsynsarbetet*

"Risken är att den rådande politiska logiken är så inriktad på kontroll och säkerhet att även framtiden underställs hårda krav på ordning och reda."

FRÅN IDYLL TILL IDÉER

Arkivkunskap.

FOTO: MARIE C FIELDS/SHUTTERSTOCK

är att alla skolor ska vara lika, vilket är raka motsatsen till tanken med friskolereformen – att experiment och alternativ ska uppmuntras samt att föräldrars preferenser ska kunna komma till uttryck. Kommittén motsäger för övrigt sig själv, när den å ena sidan uttalar sig för ökat utrymme för variation mellan skolor, å andra sidan för fram förslag som bygger på likriktning; ett exempel är förslaget att Skolinspektionen ska kunna kräva av friskolor att ha en organisation för läraransvändning och lärarbemanning som ska ha den kommunala som norm.

Jag har inget mot kommuner. Kommunala normer har många förtjänster. Till dessa räknas dock inte förmågan att individualisera och personalisera på det sätt som krävs för att varje elev ska få chansen att hitta sin egen norm för kunskap och utveckling.

All likhet ska inte föraktas. Alla skattefinansierade skolor bör till exempel möta likartade resultatkrav. När det kommer till det pedagogiska är det däremot helt befängt med likriktat normtänkande. Lärarnas pedagogiska insatser och arbetsmetoder behöver ständigt anpassas till just de elever som man just då har ansvaret för. På motsvarande sätt bör elevers val av skolor anpassas till de profiler och pedagogiska inriktningar som skolorna erbjuder. Det är först med ett sådant förhållningssätt som urvalet av tillfälligheter, experiment och alternativ har förutsättningar att bli tillräckligt omfattande för att det ”plötsligt ska hända” även i de mest hopplösa av utbildningssituationer.

Min plädering för att våga släppa de gamla strukturernas snuttefilt ska inte uppfattas som en appell för ohämmad individualisering, där alla tros att kunna ”bli precis det man vill” oberoende av omgivning och samhällstendens. Parollen ”allt är möjligt” är sympatisk på många sätt, men ingen människa är en ö. Alla dessa individer skapar ett samhälle som i sin tur skapar mer eller mindre vida ramar för individerna. Allt är faktiskt aldrig helt möjligt. I varje fall inte för den som eftersträvar ett gott liv för sig själv och som bryr sig om sin roll som samhällsmedborgare.

Det jag vurmar för är en mer framåtlutad tendens i samhällsstrukturerna. Ursprunget, historien och det sociala arvet bär vi hur som helst med oss. Det finns inget behov av att förstärka dessa ankartrossar bakåt. Överfört till skolans miljöer betyder det att eleven som blir ”sedd som den han/hon är” inte främst ska ses som en avkomma till

en fattig somalier, till en kärnfamilj av tjänstemannakaraktär eller som ett barn från en utanförskapsplågad förort. Att bli sedd som den man är innebär att bli betraktad och bedömd utifrån den strukturella inställningen att det finns en framtid, och att varje elev representerar ett förädlingsbart ämne med kapacitet att på något sätt och någonstans åstadkomma värdefullheter för sig själv och för samhället.

Det duger inte – som etnologen Jonas Frykman konstaterade i sin bok *Ljusnande framtid* (1998) – att ”skylla på bråkiga elever eller egendomliga läroplaner.” Varje skola har de elever man har. Oavsett var de råkar komma ifrån så är det som förenar dem att de är på väg någon annanstans än precis var de kommer ifrån. För att åstadkomma denna framåtrörelse krävs fritt och insiktsfullt pedagogiskt arbete, gott ledarskap och ett ouslinligt sinne för att skapa ett brett urval av tillfälligheter som möjligtvis kan haka i någon av de krokarna för utveckling och framsteg som varje människa har.

Mitt önskade uppbrott från ordningens och redans idyll är relevant även inom andra vitala samhällsområden: områden som skulle må gott av ökande tillfällighetsdoser.

Kvardröjande bilder av samhälleliga institutioner som vore de pålitliga och leveranssäkra transportband från upptagningsområden ut till iordningsställda verkligheter försvårar för Sverige att också bli ett väl fungerande invandringsland. Huvuddelen av dem som kommer till Sverige från andra delar av världen vill skapa bättre liv för sig och de sina. Livschansmigrationen är i sig själv en företeelse som rent organiskt ökar mängden av tillfälligheter och slump i samhället. Dessa tillväxt- och utvecklingsmöjligheter tas emellertid inte tillvara på ett nyfiket och öppet sätt.

Långsamma och obligatoriska system för språkinläring binder människor vid ett ordning-och-reda-tänkande som är alldeles för stelbent. Den mänskliga energi som migrationen tillför sätts i karantän. Visst finns moment av solidarisk chansgivning och omsorg även i dagens inrutade modell, men jag bedömer att omsorgen om den svenska idyllen – *Här talar alla svenska!* – har haft störst inflytande på konstruktionen av migrantmottagandet.

Att invandrarna numera knyts till Arbetsförmedlingen istället för till Socialtjänstens kommunala institutioner är förvisso ett fall framåt. Det är tänkt att i god ordning slussa invandrade människor till arbeten av den heltidskaraktär som sedan länge har varit normen på arbetsmarknaden, vilket självklart är bättre tänkt än att slussa in människor i fattigdomsalstrande bidragsberoende. Men grundproblemet består. Grupptänkandet är detsamma. Den gamla ordningens norm är intakt.

Människor skaffar sig ytterst sällan jobb i grupp utan inträdet i arbetslivet är högst individuellt. För de allra flesta svenskfödda debutanter på arbetsmarknaden startar processen med lågbetalda timmar och påhugg snarare än med heltidskontrakt och goda månadslöner. Nyttillträdande från andra länder är inte annorlunda. Företag rekriverar inte ”sju somalier” från statens Arbetsförmedling.

Sverige behöver våga låta sig förändras om samhället ska växa i takt med att invandringen växer. Vi har inte råd att begrava invandringens spektrum av tillfälligheter och chanser i reglerade väntrum. En del av framtiden talar svenska med märklig brytning och jobbar närhelst som det finns en chans. Den gamla ordningen tror sig om att kunna godkänna och bevilja nytänkande. Men det går inte att i förväg säga ja till de tillfälligheter som visar sig bli framsteg och nej till det som inte blir så lyckat. Slumpens samhällsbyggarkraft ska inte föraktas.

Widar Andersson är chefredaktör och vd i Folkbladet

TRADITION

Carl Rudbeck är fil dr i litteraturvetenskap. Hans senaste skrift är *Islam och liberalismen* (2013).

Roland Barthes.

FOTO: LOUIS MONIER/GETTY IMAGES/GAMMA RAPHO

Författaren som förkunnade ”författarens död”

Roland Barthes är svår att genrebestämma. Kanske bör man helt enkelt se honom som en av Frankrikes främsta författare under efterkrigstiden. Detta trots att han förkunnade ”författarens död”.

Av Carl Rudbeck

Den 25 februari 1980 åt Roland Barthes lunch tillsammans med flera eminenta personer, bland andra François Mitterrand som ett år senare skulle väljas till Frankrikes president och Jack Lang, framtida kulturminister. Barthes lämnade lunchen, som ägde rum i Marais-kvarteret, tidigt och beslöt sig för att promenera till Collège de France som då var hans arbetsplats. När han skulle gå över rue des Écoles blev han påkörd av en skåpbil. Skadorna ansågs till en början inte vara livshotande men patientens tillstånd förvärrades. Den 26 mars dog Roland Barthes.

Han stod då på toppen av sin karriär. Han var professor vid Collège de France, hans sista bok hade blivit något av en bästsäljare, han kunde välja och vraka mellan inbjudningar till världens prestigeuniversitet, han tillbringade sina nätter på huvudstadens mest fashionabla nattklubbar tillsammans med personer som Yves Saint Laurent och Andy Warhol. Mot alla – eller åtminstone många – odds hade hans liv blivit en framgångssaga. Bättre än någon annan (Claude Lévi-Strauss får ursäkta) representerade han, åtminstone utåt, tidens modetilosophi strukturalismen.

Barthes föddes 1915 i Cherbourg. Redan ett år senare stupade hans far i det stora kriget. Han tillbringade sina första år i Bayonne i sydvästra Frankrike. År 1924 flyttade den lilla familjen till Paris och till de kvarter på vänstra stranden där Barthes skulle bo resten av sitt liv tillsammans med sin mor.

Han växte upp under ytterst knappa omständigheter som förvärrades av att han i tjugofemårsåldern drabbades av tuberkulos som tvingade honom till långvariga vistelser på sanatorium. Läkarna påstod att det var de kvarvarande sviterna av denna sjukdom som gjorde att han inte överlevde olyckan på rue des Écoles. Sjukdomen och familjens prekära ekonomi hindrade Barthes att komma in på någon av ”de stora skolorna” som vanligen var – och väl fortfarande är – den säkraste vägen till en framgångsrik karriär i Frankrike. Hans ställning var redan från början marginell med perifera jobb. Genom en vän blev han fransk lektor i Bukarest och något liknande i Egypten. Ett tag talades det om en post i Uppsala. En riktig akademisk karriär tycktes stängd.

Roland Barthes flöt till synes planlöst omkring. Han studerade humaniora, då främst den franska litteraturen som på något vis redan från början var hans riktiga hemland. Visst kom han att uppskatta både Goethe och Brecht men något modernt främmande språk lärde han sig aldrig. Musiken blev tidigt viktig för honom. Han spelade piano – en kärlek som skulle vara livet ut, och då speciellt Robert Schumann. Under en period tog han sånglektioner men hans svaga lungor tvingade honom att sluta, men de tvingade honom aldrig från att sluta röka. Han involverades i en teatergrupp som spelade klassiker och lite senare kom han att bli en de första att propagandera för Brechts teater.

Kultur och tragedi från 1942 är hans första publicerade text och det finns inte mycket i den som tyder på framtida storhet. I stället finns här en ganska konventionell blandning av humanism och marxism som inte var ovanlig för tiden. Han talar om massorna som varande korrumpierade av en falsk kultur och hävdar att under tragedins storhetsperioder ”har mänskligheten kunnat finna en tragisk existentiell vision och, möjligen för gångs skull, så är det inte teatern som imiterar livet utan livet som av teatern får >>

en värdighet och en i sanning storartad stil". Sådana storvulna ord hörde man sällan från en senare Barthes.

Det skulle dröja ytterligare elva år innan Barthes hittade sin egen röst och stil eller rättare sagt den första av sina egna röster och stilar med boken *Litteraturens nollpunkt*, som blev ett slags manifest för ett nytt slags litteratur. Han vänder sig mot en realistisk typ av roman och letar istället efter en vit skrift som bryter mot traditionella förväntningar av hur en roman ser ut. I denna uppgörelse med vissa traditionella litterära former finns inslag av marxism men de som vill göra Barthes till en marxistisk kritiker har nog en nästintill omöjlig uppgift. Det är ett antiromantiskt projekt. Barthes skulle lite senare tala om "författarens död", nämligen den författare som närmast gudalikt skapar sitt verk ur intet. I den strukturalistiska kritiken blev författaren istället ett redskap för lingvistiska regler.

Som modell för denna vita skrift stod bland andra den Camus som skrev *Främlingen*, medan den allegoriska humanism som Camus hemföll till några år senare i *Pesten* inte alls passade in i Barthes litteraturmodell. Till omfånget var *Litteraturens nollpunkt* föga omfattande men den blev ändå något av en sensation i de i och för sig ganska begränsade kretsar som intresserade sig för dylika ämnen. Den kom att framstå som ett manifest både för en ny kritik och en ny litteratur. Den nya romanen fick i Barthes en av sina första försvarare. Den litteraturens *degré zéro* som i Barthes hade funnit sin teoretiker hade i Alain Robbe-Grillet's romaner hittat en praktik som radikalt bröt med Sartres humanism. Sartre må ha varit hur radikal som helst i sina politiska ställningstaganden men i sin litterära praktik, i romaner som *Frihetens vägar*, kom han alltmer att framstå som närmast reaktionär eller åtminstone konservativ. I det tilltagande strukturalistiska klimatet var Sartre motståndaren, fadersfiguren som måste stötas.

Konflikten mellan existentialism och strukturalism började under 1950-talet. Den var väl inte så märkbar i den alltid eklektiske Barthes som hämtade modeller och förebilder lite varstans. Tydligast var den mellan Sartre och antropologen Claude Lévi-Strauss som använde sig av en förklaringsmodell vars statiska strukturer inte alls gillades av Sartre som menade att människan väljer sig själv. Hon är alls inte fjättrad i några mer eller mindre påhittade strukturer.

Relationen mellan Lévi-Strauss och Barthes var något reserverad. När Barthes bad honom att bli rådgivare för den doktorsavhandling han planerade men aldrig skrev avböjde Lévi-Strauss, som med de flesta av sina verk hade vetenskapliga ambitioner som Barthes saknade.

Trots att Barthes till slut hamnade på toppen av sitt lands akademiska karriärstege rådde det alltid en viss ömsesidig misstro mellan honom och många "vanliga" professorer, *les sorbonnards*. Dessa, menade han, stod för en förkalkad, trist och faktapositivistisk syn på litteraturen och studiet av den. Hans motståndare menade å sin sida att Barthes var en charlatan som inte hade något nytt att säga men skickligt dolde denna tomhet genom att använda en komplicerad vokabulär som ville ge intryck av vetenskaplig exakthet där ingen sådan fanns.

Att Barthes älskade litteratur är ingen nyhet men det är oklart om man ska kalla honom litteraturkritiker. Kanske det, men andra möjliga yrkestitlar är semiolog eller semiotiker eftersom han snabbt kom att etablera sig som det kanske ledande namnet i den modevetenskap som hämtade inspiration från lingvistik, speciellt från Saussure och hans *Cours de linguistique générale*. Från lingvistik extrapolerade man sedan dess metod till andra fenomen. Det slutliga målet var att läsa hela samhället som man läser en text.

I några tidskriftsartiklar studerade Barthes sin franska samtid. Det kunde handla om ämnen som fribrottnings, Tour de France eller

den första världskongressen för tvättmedel som ägde rum i Paris 1954. Artiklarna samlades i bokform under titeln *Mythologies* och blev Barthes första lite mera populära framgång. Det var en ideologisk kritik av masskulturens språk och en semiotisk dekonstruktion av detta språk. Han ville visa att det rörde sig om samtida myter som styrdes av en helt egen logik som han med lätt hand och en god portion ironi blottlade. Det var samtidens aldrig uttalade mytologier som han tyckte sig kunna tydliggöra genom att så att säga filtrera dem genom en av Saussure influerad semiologi.

Under denna tid var lingvistik den övergripande vetenskapen som alla strukturalister med självaktning refererade till. Lévi-Strauss gjorde tillsammans med Roman Jakobson en virtuos läsning av en dikt av Baudelaire. De fick den att framstå som ett exempel på bestämda språkliga strategier och lingvistiska lagar, och det till den grad att många läsare tycker att poesin försvinner. Jacques Lacan hävdade i för de flesta av oss ogenomträngliga skrifter och föreläsningar att människans undermedvetna var strukturerat som ett språk.

Alla dessa tendenser fanns i de böcker som redan nämnts men skulle blomma ut i full skala i de som följde: *Système de la Mode* från 1967 och *S/Z* tre år senare. Den första handlar inte om mode i sig utan om det sätt man talar och skriver om det. Barthes renodlar här och tillämpar mera systematiskt metoden från *Mytologier* och visar hur modespråket är ett alldeles eget, slutet system. Barthes säger att "det handlar om att i ett enkelt budskap – beskrivningen av en klänning på modet – visa hur olika betydelsesystem lagras på varandra; å en sidan det som man skulle kunna kalla 'klädkoden' som styr ett visst antal sätt att använda den, och å andra sidan retoriken, det vill säga det sätt som modetidningen uttrycker denna kod och då hänvisar till en viss världsbild, till en ideologi. Den semiologiska analysen låter oss placera ideologin i den allmänna betydelseläran."

S/Z framstår för mig fortfarande som strukturalism när den är som mest extrem. Barthes benär upp och dissecerar en novell av Balzac ner till dess minsta beståndsdelar. Förvisso en virtuos uppvisning av tekniskt avancerad litteraturkritik men ganska snart blir den strukturalistiska apparaten så avancerad och skrymmande att den, åtminstone för mig, skymmer Balzacs text. Analysen i *S/Z* blir ett mål i sig, som om Barthes ville säga: se vad duktig jag är, se vad jag kan göra. Och kanske var det delvis motiv av det slaget som låg bakom boken. Den är resultatet av ett tvåårigt seminarium vid École pratique des hautes études, som under många år var hans akademiska hemvist.

Han kände sig länge, ja, kanske hela livet, som en outsider. Han hade ingen fin examen från en fin skola. Att han dessutom var homosexuell förstärkte denna känsla. Så *S/Z* kan läsas som ett uttryck för ett slags revanschbegär där han visar att han kan slå de etablerade akademiska litteraturvetarna i vetenskaplighet, noggrannhet och metodisk stringens. Han hade några år tidigare råkat i ett häftigt gräl med ledande representanter för det akademiska etablissemanget genom att läsa Racine på ett nytt och personligt vis. För detta blev han skarpt tillrättvisad av René Picard – en ledande *sorbonnards* – som klandrade honom för "äventyrliga konstruktioner, galopperande systematiseringar, sexuell besatthet, absurditeter", och – ve och fasa – ett systematiskt bortseende från akademiska arbeten. Det var två världar som kolliderade eller kanske, skulle det visa sig, som rörde sig i parallella banor som helst skulle ha så liten kontakt som möjligt med varandra.

Det är lätt att entydigt ta ställning för Barthes, förklara honom som vinnare eftersom hans böcker ständigt kommer ut i nya upplagor medan Picard knappast längre är känd annat än för bataljen med Barthes. Men kanske var han ändå något på spåren. Barthes

*"Han kände sig länge,
ja kanske hela livet, som
en outsider. Han hade
ingen fin examen från
en fin skola."*

var ingen *savant*, ingen lärd akademiker. Ibland närmast koketterade han med sin diletterantism, ett ord som går tillbaka till ett latinskt verb som betyder njuta eller glädjas. Visst hade han läst flera böcker än många andra och begripit mer än de flesta, men det verkade alltid vara något osystematiskt över hans läsning.

Böcker som *Système de la Mode*, *S/Z*, bråket med Sorbonne – allt detta visar att han kunde var lika akademisk och polemisk som sina fiender. Men det skulle visa sig att strukturalismen i sina strängaste former hade vad han själv kallade en steriliserande effekt på honom, tvingade in honom i ett sätt att läsa texter som fick honom att känna sig begränsad.

I början av 1970-talet hade Barthes en sådan ställning att han kunde göra ungefär vad han ville och då valde han att avstå från allt som liknar avhandlingsarbete. Bokförlaget Le Seuil hade en serie kallad *Ecrivains de toujours* som bestod av illustrerade introduktioner till framstående författare. År 1975 var det dags för Barthes att få en volym tillägnad sitt författarskap. Han skrev den själv (och recenserade den också i tidskriften *La Quinzaine littéraire* – alltså en artikel av Barthes som handlade om Barthes om Barthes). Till formen knyter han an till den fragmentariska stil han börjat odla tidigare men satt i system i *Le plaisir du texte*. Den stränge strukturalisten är på väg att förvandlas till en oansvarig textnjutare som inte längre bedömer en text utifrån dess lingvistiska strategier eller utifrån vad den kan tänkas säga om det borgerliga subjektet utan utifrån textens förmåga att generera nöje och njutning, *plaisir et jouissance*. Barthes upphör att vara en kritiker eller sociolog eller semiotiker som underordnar sig texten utan blir i stället en läsare som använder sig av den för sina egna subjektiva behov och manar sina läsare att följa hans exempel. Han drar sig tillbaka från det kritiska uppdraget för ”om jag accepterar att bedöma en text utifrån dess nöje kan jag inte längre tillåta mig att säga: den är bra, den är dålig”.

Barthes började nu alltmer odla den fragmentariska, subjektiva formen, en form som legat honom varmt om hjärtat alltsedan hans första bok om Michelet. Det var en form som inte var särskilt gångbar i den akademiska miljö där han försökte skapa sig en karriär. När han väl hade lyckats med det så kunde han göra som han ville. Att det var en ny Barthes framgick med allra största tydlighet i den bok som blev hans största framgång i bokhandeln, *Fragments d'un discours amoureux* från 1977 där han beskriver kärlekens gester, röster, tonfall i vad som blir ett kärleksspråkets fenomenologi. Han använder litterära förlagor – Goethe, Proust, Heine, Novalis – men det är ingen lärd kommentar till dessa utan ett hänsynslöst och subjektivt utnyttjande av tidigare praktikanter av kärlekens många diskurser. Det är en bok som egentligen är omöjlig att kategorisera – en subjektiv essä med starka skönlitterära inslag. Och just skönlitteraturen skulle alltmer komma att locka honom.

Det ryktades om att Barthes själv höll på att skriva en roman, men han kom aldrig så långt. Hans sista föreläsningsserie vid Collège de France handlade om förberedelser för romanen. Det blev en lite självupptagen meditation över hur verket blir till och där han verkar vara lika intresserad av en haiku som av Flaubert och Proust.

Tonen är omisskännligt Barthes', subjektiv och analytisk men också tilltagande melanholisk. Den slutar i ett erkännande av ett slags misslyckande: "Vad skulle vara föreläsningsseriens avslutning? Verket självt." I den bästa av världar hade hans kurs avslutats med publiceringen av Verket men det förblir frånvarande.

Barthes mor dog i oktober 1977. Hennes död försatte honom i djup depression som han aldrig lyckades ta sig ur. Sorgen blev bara djupare, så djup att somliga har spekulerat om att det kanske inte var en olyckshändelse att den där skåpbilen körde på honom. De sista åren av hans liv vetter mot det tragiska och han har själv skrivit om dem i fragmentariska anteckningar som har publicerats. Han yttre framgångar dolde en tilltagande inre misär. Olyckliga och tillfälliga erotiska relationer gav honom kanske en kortvarig *jouissance* men ingen *plaisir*.

Det är nu mer än 30 år sedan Barthes dog. Vad finns kvar av verket? Strukturalismen försvann och ersattes av poststrukturalismen som också den har övergått i något annat, ännu så länge oklart vad. Några av Barthes texter utgör närmast kanoniska bidrag till båda dessa riktningar, som inte alltid är lätta att skilja. Strukturalismen i sin strängaste form har väl aldrig varit tydligare än *S/Z* men i *Fragments d'un*

discours amoureux är det svårt att hitta den.

Till skillnad från sina strukturalistiska kolleger Michel Foucault och Claude Lévi-Strauss har Barthes speciella sätt att skriva om omvärlden och om litteratur aldrig bildat någon skola. Han har på så vis inga efterföljare. Hans stil, hans sätt att se på världen, var alltför personliga för att förvandlas till redskap som andra kan använda.

Vissertligen har hans bok om sig själv ansetts vara den paradigmatiske postmoderna självbiografin men jag har svårt att se hur stilen och metoden generellt skulle kunna anammas. I och för sig finns det anledning att beklaga detta eftersom bokflooden varje år är full av långa och pretentiösa memoarer och biografier där författarna är i färd att konstruera monument över sig själva. De flesta av dessa skulle må bra av att lära sig lite av Barthes med lätt hand utförda dekonstruktion av det egna jaget.

Vid första påseende kan hans samlade verk göra ett lite spretigt intryck, böcker och essäer i de mest skilda ämnen. Mycket är i allra högsta grad tillfällighetsskrivier med kortvarig livslängd men sammantagna och i efterhand finns här ett slags komplex enhet eller helhet. Kanske utgör det till slut det *Œuvre* – det verk – som han efterlyser i slutet av sin sista föreläsning.

Då kommer det att visa sig att Barthes, som ofta kallas litteraturkritiker, var något mer och annat, nämligen en författare *in his own right* där texterna inte längre är parasitära på olika litterära förlagor utan lever sitt eget liv. Det vill säga: numera läser man Barthes inte i första hand för att lära sig något om andra författare. Man läser Barthes för att lära sig något om Barthes.

Han har blivit författare med en egen stil, temperament och sätt att se på världen. Han skapade en ny genre som han själv fulländade och som verkar ha dött med honom. För mig framstår han som en av de verkligt betydande franska skribenterna under senare halvan av 1900-talet. Andra får avgöra i vilket fack de vill placera honom. Om det nu alls ska vara nödvändigt. 🌿

LITTERATUR

Den existentialistiske tennisspelaren

Tre av Lars Gustafssons romaner – *Tennisspelarna*, *En biodlares död* och *En kakelsättares eftermiddag* – har kommit i nyutgåva. De visar tydligt existentialismens betydelse för Gustafsson. Det skriver **Torsten Rönnerstrand**.

Jag är alltid annorlunda heter en avhandling om Lars Gustafssons författarskap. Det är en bra titel såtillvida att den sätter fingret på ett centralt inslag i författarens självbild. Det är uppenbart att Gustafsson vill se sig själv som den som inte låter sig

fixeras. Liksom existentialisterna vill han vara den föränderlige, som gång på gång rycker upp sina bopålar för att börja om från början.

På många sätt finns det fog för denna självbild. Det är sant att det finns mycket

Den folklige professorn

64 Camilla Lundberg minns Jan Ling

Dvd-skivans svanesång

66 Erik Hedling om att se film hemma

Vem vill vara german?

68 Lars Lönnroth läser Tore Jansons bok

Krönika

70 Charlotta Levay om riddare

Notiser

71 Filosofi, beläsenhet och Dante

av omprövningar och tvära kast i Gustafssons liv och författarskap. Likväl kan man bakom föränderligheten också hitta mycket som är konstant. Det vimlar av formuleringar, motiv och hela idékomplex som återkommer från bok till bok.

Detta behöver givetvis inte vara en nackdel. Det påminns vi om i en volym med titeln *Tre korta klassiker*, utgiven av Modernista. Det är en nyutgåva av tre av Gustafssons romaner: *Tennisspelarna* (1977), *En biodlares död* (1978) och *En kakelsättares eftermiddag* (1991).

Detta urval speglar både föränderligheten och konstansen i Gustafssons författarskap. Vid en första genomläsning kan de tre berättelserna visserligen framstå som spretiga och mycket olika varandra. Ändå finns där ett antal teman som ofta återkommer i olika förklädnader.

Det visar redan *Tennisspelarna*, den första av de tre romanerna i *Tre korta klassiker*. Det är en underbart rolig blandning av självbiografi, skräck och filosofisk kåserisamling, som i komprimerad form innehåller

många av de viktigaste komponenterna i Gustafssons författarskap.

Tennisspelarna börjar som en någorlunda trovärdig skildring av berättarens upplevelser under ett år som gästprofessor i skandinavisk litteratur vid universitetet i Austin, i Texas. Kanske finns det också en kärna av sanning i berättelsens huvudhandling – konflikten mellan universitetets rektor och två politiker som på maffians uppdrag vill avskaffa den akademiska friheten. Men hos Gustafsson växer denna berättelse ut till en farsartad skräck med politiska, konstnärliga och existentiella dimensioner. Skräcken fungerar i sin tur som avskjutningsramp för ett bländade fyrverkeri av filosofiska kåserier om sådant som Nietzsche, Strindberg, språkfilosofi, tennis, zenbuddism, cybernetik och mycket annat.

RESULTATET AV DENNA säregna blandning är mycket underhållande. *Tennisspelarna* är utan tvivel den roligaste av Gustafssons böcker (och det vill inte säga lite!). Om man aldrig förut läst något ur detta märkliga författarskap, är det här man ska börja.

Likväl är det nog ändå *En biodlares död* som har störst förutsättningar att leva upp till beteckningen "klassiker". För det talar den lista över förra århundradets 100 viktigaste böcker, som i anslutning till millennieskiftet publicerades i en fransk litteraturtidskrift. De enda svenska texter, som nämndes där var *En biodlares död* och Selma Lagerlöfs *Gösta Berlings saga* (och den sistnämnda kom ju strängt taget redan 1891, åtminstone i Sverige).

I *En biodlares död* har inslaget av skräck tonats ner. I berättelsens centrum står den förtidspensionerade läraren Lars Westin. Han har varit gift, men nu lever han ensam i en vinterbonad sommarstuga i norra Västmanland, där han ägnar sig åt biodling och drömmer om det förflutna.

Denna lugna tillvaro skall dock inte bli slutstationen på Lars Westins livresa. En dag händer något, som får honom att inse att det inte går att undandra sig livets realiteter. Han känner plötsligt en allt starkare buksmärta, som tvingar honom att se på världen med nya ögon.

Att smärtan förebedar hans egen död förstår läsaren mycket snart, men Lars Westin själv vägrar att acceptera den slutsatsen. När dödsdomen slutligen anländer i ett brunt kuvert från Västerås sjukhus kastar han det oläst i brasan, och i sina tankar upprepar han ett av romanens existentiellt färgade ledmotiv: "Vi börjar om igen. Vi ger oss inte." Därmed har han också gjort

ett existentiellt val. Istället för att överlåta sin död åt den medicinska expertisen väljer han att själv ta den på sig.

Valet släpper loss ett plötsligt skred i Lars Westins verklighetsuppfattning. Nu förstår han att han egentligen aldrig har levt ett autentiskt liv; han har bara passivt väntat på att livet skulle komma till honom. Samtidigt växer det fram en insikt, som fungerat som ett ledmotiv i Gustafssons hela författarskap – att varje människa själv måste ge mening åt sitt liv. Istället för att skjuta över ansvaret på Gud eller överheten måste vi själva skapa våra livsvärden.

Denna insikt utgör också det centrala budskapet i *En kakelsättares eftermiddag*, den kortroman från 1991 som avslutar *Tre korta klassiker*. Här berättar Gustafsson om hantverkaren Torsten Bergman, som fått ett svårhanterligt uppdrag. Under ytterst oklara omständigheter ska han under en kaotisk eftermiddag renovera en kakelvägg, men han saknar såväl verktyg och arbetsmaterial som tillräckliga instruktioner från sin uppdragsgivare. Det är därför inte särskilt överraskande att Bergmans ansträngningar rinner ut i sanden, vilket alls inte gör honom nedslagen. I stället upplever han en paradoxal blandning av munterhet och total desillusion som bottnar i insikten att varje människa har en möjlighet att själv skapa mening i en tillvaro som i sig är helt meningslös.

Denna insikt har uppenbarligen inspirerats av den existentiellistiska tradition som under 1800-talet tog sin början med Kierkegaard och Nietzsche och under 1900-talet fördes vidare av Jean-Paul Sartre och Albert Camus.

DET FRAMGÅR REDAN av det oöversatta citat från Sartres filosofiska verk *L'Être et le néant*, som inleder *En kakelsättares eftermiddag*. Citatet lyder: "L'historie d'une vie, quelle qu'elle soit, est l'historie d'un échec." ("Historien om vilken som helst liv är historien om ett misslyckande.")

Om vi tänker oss kakelsättares eftermiddag som ett koncentrat av hans liv, blir det en träffande sammanfattning av handlingen i Gustafssons roman.

Detta kanske låter dystert, men så behöver man inte tolka det. Det framgår klart av vad Gustafsson skrivit i artiklar och essäer om Sartres författarskap.

Gång på gång understryks där, att människan har en paradoxal möjlighet att omskapa sina misslyckanden till något meningsfullt.

Den viktigaste av de existentiellistiska förebilderna för *En kakelsättares eftermiddag* är nog ändå Albert Camus (låt vara att denne ville svära sig fri från sitt beroende >>

Skrönan fungerar i sin tur som avskjutningsramp för ett bländade fyrverkeri av filosofiska kåserier.

av existentialismen med den vilseledande motiveringen att den skulle ha varit en kristen tanketradition).

Hos Camus blir misslyckandet inte endast en väg till frihet. Han menar också att vi kan förhålla oss till vårt misslyckande på ett sätt som gör oss till lyckliga människor. Det framgår då han i den epokgörande essän *Myten om Sisyfos* (1942) skriver: "Man måste tänka sig Sisyfos som lycklig."

Utgångspunkten för Camus tolkning av Sisyfosgestalten är en passage i Homeros *Odysséen* som handlar om Tartarus, den del av dödsriket där illgärningsmän efter döden straffas för sina brott. Bland dessa missdådare finns Sisyfos, vars straff består i att han i all evighet måste rulla en väldig sten uppför en backe. I samma ögonblick som han når krönet rullar stenen tillbaka ner igen, och han måste börja om från början.

HOS HOMEROS UPPFATTAS detta straff som ett evigt lidande, men Camus ger myten en helt annan tolkning. Han ser Sisyfos som prototypen för "den absurda människan". Med detta avser han en människa som gör uppror mot "det absurda" – mot den absurditet som uppstår ur konflikten mellan å ena

sidan livets grymma, brutala irrationalitet och å andra sidan människans längtan efter klarhet, enhet och begriplighet. Upproret är visserligen fruktlöst, men Sisyfos vägrar ändå att ge upp. Genom att vägra övervinna han sitt öde och når därmed en heroisk storhet som gör honom lycklig.

På samma sätt ska vi uppfatta kakelsätare Bergmans skenbart fåfängliga arbete i Gustafssons roman. Det understryks på många sätt, men framförallt i den kapitelrubrik som lyder: "Vi måste tänka oss Sisyfos som glad."

Det innebär att Gustafsson ansluter sig till en tradition som under åren efter andra världskriget fick ett starkt genomslag i den svenska litteraturen. Det ser vi hos författare som Eyvind Johnson, Karl Vennberg, Lars Ahlin, Werner Aspenström, Stig Dagerman, Lars Gyllensten och många andra.

Denna existentialistiska tradition har dock på senare år varit tillbakaträngd av postmodernistiskt inspirerade tänkare, som hävdat att människan saknar möjlighet att bestämma över sitt öde. Kanske kan återutgivningen av *Tre korta klassiker* bidra till att ge nytt liv åt existentialismen. Det skulle den förtjäna. ✿

MUSIK

Den folklige professorn

Nyligen avled Jan Ling. Han var den enda svenska musikforskaren som gav genklang i kulturen.

Det skriver **Camilla Lundberg**.

EN GÅNG I TIDEN kallades jag Expressens musikkritiker – i singularis. Min hörselighet var på kultursidan, min huvuduppgift den klassiska musiken. Kolleger som Mats Olsson och Anders Nunstedt var Expressens popkritiker. Idag är det sådana som de som kallas musikkritiker. På tjugohundratalet är den klassiska musiken en subgenre bland många.

Jag finner det ganska naturligt. Inte därför att populärmusiken är så förödande överlägsen i kvantitet och medial närvaro. Utan för att den rymmer ett oöverskådligt spektrum av uttryck, sociala markörer och tekniker. Tänk bara vilken mångfald av popgenrer en musiklektör måste behärska för att gå sina elever till mötes. För det är ju så musikundervisning bedrivs idag – utifrån barnens engagemang. Glöm Beethoven, noter och kvintcirkel. Och på universitetet går det bra att doktorera i svensk countrytradition, till exempel hos rockprofessor Lilliestam, som en gång skrev sin avhandling om ackulturationsprocessen i låten "Hound dog".

Själv läste jag bara två betyg i musikvetenskap när det begav sig på 1970-talet. Hade jag valt ett annat decennium eller Göteborgs universitet hade det kanske blivit mer. I varje fall om jag hade gått för Jan Ling (1934–2013), professorn som blåste dammet av den ljusskygga svenska musikforskningen. Det är inte till ringa del just han som eldat på paradigmskiftet i samtidens värdering av musik.

Jan Ling dog igång en sociologiskt

inriktad musikforskning vid den nyetablerade institutionen i Göteborg. På 1970-talet en stad med hårt polariserat och politiserat musikliv. Genuint alternativa, okommersiella instrumentband som till exempel Samla Mammas Manna släpptes inte in på proggens högberg Sprängkullen. Motiveringen var att man inte säkert kunde veta deras politiska hållning eftersom de inte hade låttexter. Och första gången jag skulle recensera i Göteborg – det var Leos Janaceks underfundigt ekologiska opera *Den listiga lil-*

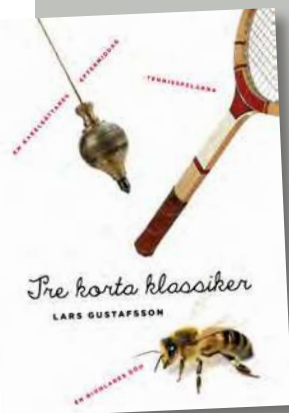
la räven – förundrades jag av den operettglittriga redarpubliken. Jag frågade Jan Ling varför hans studenter inte var där, eller på Göteborgs konserthus. "Dom går inte på sånt", konstaterade han lugnt – onekligen ett exempel på praktisk musiksociologi.

Nej, viktigare var att demokratisera musiken, för att tala med Ling. Att riva skrankorna mellan

Nej, viktigare var att demokratisera musiken, för att tala med Ling. Att riva skrankorna mellan konstmusik och popmusik, liksom mellan musikforskare och musikutövare.

konstmusik och popmusik, liksom mellan musikforskare och musikutövare. I Stockholm satt de i samma byggnad på Musikhögskolan, men på var sin sida om en ogenomtränglig Berlinmur. Så inte i Götet, där Jan Ling initierade något så kontroversiellt som den konstnärliga forskningen. Lite slängigt kan den beskrivas som att man spelar, sjunger eller komponerar sig fram till en doktorsavhandling.

SJÄLV HADE HAN spelat piano för ingen mindre än Greta Erikson och sjungit kör för Eric Ericson. Men det var folkmusiken

Jan Ling FOTO: JOHAN BENGTTSSON/CC BY SA/WIKIMEDIA

som blev hans första studium, med ett par banbrytande avhandlingar under 1960-talet. Jan Ling insåg tidigt de chauvinistiska, för att inte säga rasistiska fallgropar som kan lura på de folkmusikaliska ängderna. Inte heller letade han efter den heliga graalen kallad "äkthet". Men i gengäld fann han den bortglömda nyckelharpan, ett för Sverige osedvanligt genuint instrument. Lings doktorsavhandling om *the keyed fiddle* blev nyckeln till inrättandet av Eric Sahlström-institutet i Tierp och öppnade för det nyckelharpssvärmeri som kom att ackompanjera den gröna vågen.

Som lektor, från 1977 professor, i Göteborg var han ett dynamiskt och karismatiskt energiknippe. Han var också kommunist, och det säger en hel del om hans arbets- och ledarförmåga att han med denna bakgrund kunde väljas till rektor för Göteborgs universitet under det alls inte väns-tervidna 1990-talet. Fem år fick det bli, sedan väntade den egna forskningen. Bara den katolska kyrkan är en mer konservativ institution än universiteten, konstaterade han.

KANSKE BLEV HAN själv mer konservativ med åren, i varje fall med sitt musikutövande. Pianot kom återigen till heders, och med det en förnyad bekantskap med de klassiska mästarna. Också här bröt Jan Ling mot svensk musikvetenskaplig praxis, genom att vända sig till och skriva för den intresserade allmänheten. Tre läsvärda och läsvänliga volymer gav han ut som pensionär: en i fotspåren på 1700-talets store musikkrönikör Charles Burney, en om 1800-talets superstjärna Franz Liszt. Och nu *Musiken som tidsspegel – tolv essäer om musiken kring sekelskiftet 1900*. Utgiven på Gidlunds

i september, bara en månad före den 79-åriga författarens plötsliga död.

Här passerar välkända kompositörer revy: Grieg, Sibelius, Nielsen, Puccini. Ibland tematiskt parade med varandra: maximala som Mahler och Strauss, överjordiska som Rachmaninov och Skrjabin, nationella som Debussy och Ravel. Ibland länkade med en samtida kulturskapare: abstrakta som Schönberg och Kandinsky, mytiska som Stravinsky och Diaghilew. Samt demokratiska som Andrée med Lagerlöf.

Just det, den frejdade feministen Elfida Andrée. Hos Ling också en representant för musikens demokratisering, med hennes folkbildarengagemang i det sena 1800-talets Göteborg där hon tjänstgjorde som Europas första kvinnliga domkyrkoorganist. Socialt en pionjär (Sveriges första kvinnliga telegrafist), men som tonsättare konventionellt mainstream, vilket på den tiden innebar den tyska skolan i Mendelssohns och Schumanns efterföljd. Av hennes tänkta storverk, operan *Frithiofs saga*, blev det aldrig någon produktion. Korrespondensen kring arbetsprocessen med librettisten Selma Lagerlöf finns dock bevarad, och Jan Ling uttrycker en lite pliktskyldig önskan om ett framtida uppförande av *Frithiofs saga* på operascenen.

DÅ BRÄNNER ETT starkare engagemang igenom i kapitlet om Edvard Grieg, "den folkliga". Här redovisar Jan Ling hur upptäckten av folkmusiken kunde användas ideologiskt på skilda sätt, och hur den i Griegs fall ledde denne mot en musikalisk modernism. Eller "skytisk barbarism", som var operakompositören Rossinis kommentar efter att ha hört *Näckens polska* på en salong hos baron Rothschild i Paris. Bruket av folkmusik innebar en prekär balansgång för 1800-talets nationellt engagerade tonsättare som Grieg. Att komponera för nära det gängse europeiska konstmusikidealet ledde till epigoneri, att komponera för nära folkmusiken kunde innebära att reduceras till arrangör.

En likartad konflikt, fast i större skala, präglade det kreativa musikklimatet i det ryska slutande artonhundratalet. Här tillspetsats som en maktkamp mellan professionalism kontra folkbildning – något som får mig att associera till den svenska proggens och Lings eget göteborgska 1970-tal.

Manskönjer en ambivalens gentemot den modernistiska estetiken och etiken. I essän om Puccini och "det sociala" skriver Ling, rakt på sak: "Konsten skall enligt modernismens grundlag vara svår och oförståelig för flertalet." Men Puccinis operor "gör ett socialt genombrott i musikvärlden, förstås av flertalet och är samtidigt bärare av högsta kvalitet". Det skulle faktiskt kunna vara en definition av Jan Lings eget verk. Något jag tror att han aldrig hade tänkt på själv. ✿

Nyckelharpa
FOTO: MIKAEL BODNER

Dvd-skivans svanesång

Dvd-skivan förändrade vårt sätt att se på film. Nu är den på väg att försvinna. Om detta skriver **Erik Hedling**.

UNDER 1980-TALET genomfördes videorevolutionen. Filmen blev på ett nytt sätt del av människors vardag. Naturligtvis hade filmen varit det populäraste av alla medier redan tidigare, men konsumtionen hade varit begränsad till biograferna eller till televisionens utsändningar på givna tider.

Med videokassetten fick man möjlighet att äga en kopia av filmen själv, att kunna titta på den när, var och hur man själv önskade. För den som sedan 1960-talet älskat amerikanska västernfilmer var det en guldåra att kunna se Sam Peckinpahs *Det vilda gänget* (1968) om och om igen, och dessutom att på fester tillsammans med andra kunna avnjuta och diskutera någon särskild scen som fastnat på näthinna.

Redan på 1930-talet hade den inflytelserike tyske filosofen Walter Benjamin diskuterat filmen i termer av ett reproducerat konstverk som förlorat sin aura, den unikt konstnärliga autenticitet som kunde anknytas till målarens tavlor eller teaterskåpelarens monologer. Filmer kunde reproducera i hur många kopior som helst, även om det höga priset på celluloid då kraftigt begränsade antalet. Med videobandspelaren hade filmens reproduktionsnivå

emellertid ökat drastiskt och miljoner billiga kopior av exempelvis Tony Scotts blockbuster *Top Gun* (1986) spreds effektivt över hela världen.

Video var ett bra och enkelt format. Bildkvaliteten var ungefär hälften mot direktsänd tv; ljudkvaliteten betydligt bättre. På 1980-talet kom ett nytt medium för hemkonsumtion, ett medium som fick visst kommersiellt fotfäste i USA, men som aldrig frälste Europa. Det handlade om laserdiscen, en skiva i lp-format. Dessa var dock ganska dyra och här hemma var det bara de allra mest entusiastiska filmälskarna som skaffade sig laserspelare. Bildkvaliteten var ungefär 30 procent bättre än video; ljudet var ypperligt, särskilt hos de konsumenter som började skaffa sig sofistikerade förstärkar- och högtalaranläggningar, inte sällan med guldpläterade kablar anslutna till laserspelaren.

LASERDISCEN KUNDE LAGRA de då nya segmenterade ljudformaten, främst Dolby Digital med dess sex kanaler (inklusive basen). De flesta experter är ganska ense om att ljudet utgör en lika stor upplevelse som bilden när man ser film. På laserskivorna började man också lagra extramaterial av olika slag, särskilt ägnade för entusiasterna. De kunde handla om kommentatorsspår, med filmens upphovsmän eller kända filmkritiker. För den som vant sig vid video var laserdiscen en enorm upplevelse, särskilt som hemprojektorn samtidigt gjorde sitt intåg på marknaden – att projektorerna då

var så lågupplösta att de lade så kallade insktsnät över bilden brydde man sig inte om. Man kunde exempelvis uppleva de bastanta bastonerna i Steven Spielbergs *Jurassic Park* (1993), som gav full kraft åt attackerna från en datoranimerad Tyrannosaurus rex i en två och en halv meter bred bild i vardagsrummet.

Hela utvecklingen inom hemtekniken bidrog till den amerikanska filmindustrins ekonomiska triumfer under 1980- och 90-talen. Och under den senare hälften av perioden gick film- och medieindustrin förbi det flyg- och rymdteknologiska komplexet som USA:s mest inkomstbringande exportindustri. Strömlinjeformade actionfilmer genererade inkomster i miljardklassen; pengarna från biograferna dubblades av intäkterna från videokassetten. Och som grädde på moset spelade laserdiscarna i alltmer häftigt designade hemmabiografer.

Snart kom ytterligare teknisk utveckling. I ett unikt och världsomspännande projekt utvecklades dvd-skivan. Här gick teknikföretagen och filmindustrin ihop. Medan videon hade fördröjts genom industriella strider mellan olika tekniska format, var alla inblandade här ense om vikten av sam-

stämmighet. I slutet av 1990-talet lanserades dvd-skivan, stor som en cd, men med långt större lagringsutrymme än laserdiscarna. Bildkvaliteten hade nått ifatt direktsänd tv och ljudstandarden var sexkanalig Dolby Digital, som tidigare endast hade kunnat avnjutas på vissa laserdiscar eller på bio. Och i specialutgåvorna florerade extramaterialet.

Dvd-n blev en fantastisk försäljningsuccé och filmindustrin skördade nya triumfer, med exempelvis Peter Jacksons *Sagan om Ringen*-trilogi (2001–2003), med samantagna intäkter (biografvisning, dvd och annan försäljning) omfattande minst sex miljarder dollar. Dvd-spelarna sjönk snabbt i pris från ungefär 5 000 kronor då de först lanserades, till under tusenlappen för en av hög kvalitet efter ett par år. Och kringutrustningen blev alltmer anslående: tv-apparater med bredbild och ljudanläggningar – med full återgivning av det sexkanaliga ljudet – i sladdlöst miniformat.

FÖR NÅGRA ÅR SEDAN moderniserades dvd-skivan till Blu-ray, skivor som kunde reproducera bilder i *high definition* – nästan dubbla den gamla tv-kvaliteten. Vi var nu nära den moderna biografens resurser även inom hemtekniken. Blu-ray lyckades emellertid

Strömlinjeformade actionfilmer genererade inkomster i miljardklassen; pengarna från biograferna dubblades av intäkterna från videokassetten.

Videoband

FOTO: TOBY HUDSON/CC BY SA WIKIMEDIA

Med den digitala revolutionen, vilket dvd-skivan förvisso var del av, har dessa siffror blivit ännu högre, till och med mycket högre. Nedladdningen, datorbaserade kabelkanaler och Youtube har inneburit oändlig tillgång till film- och tv-bilder, och redan 2007 kunde man notera att dvd-skivan började svikta. Försäljningen sjönk, om än långsamt, och den är ännu inte helt

JAG SER BÅDE FÖR- och nackdelar med detta. Filmkulturen blir både svagare och starkare. Svagheten ligger i dess förlust av tingslighet, av objekt att äga och omhulda – och dvd-samlarna var många. Dagstidningarnas filmkritik har också blivit något sämre. Eftersom film är så allmänt tillgänglig förekommer inte längre substantiella analyser av Michelan-gelo Antonionis filmer i pressen. Vem som helst kan genom nätet tycka till om vad som helst (vilket är bra ur demokratisk

Filmen kommer säkert att överleva.
Frågan är bara: I vilken form? 🌸

om än långsamt, och den är ännu inte helt demokratisk

Skivorna samlas på hög.
FOTO: PETER TAYLOR/CC BY / FLICKR

Vem vill vara german?

Ordet "german" har missbrukats av rasister. Ändå finns det skäl att intressera sig för germanerna, som spelade en väsentlig roll i Europas kulturhistoria. **Lars Lönnroth** har läst en ny bok i ämnet.

PROBLEMET MED ATT idag intressera sig för forntidens germaner är att man kan miss-tänkas för att gå mörka krafterns ärenden. Dessvärre finns det ju fortfarande, mer än 60 år efter Hitlers död, högerextremister som hyllar "den germanska rasen", själva uppfattar sig som germaner och menar att sanna svenskar helst bör vara blonda, blå-ögda och av germansk härstamning. En del antirasister vill därför helst tänka sig att germaner aldrig har existerat i verkligheten, bara i föräldrade myter och rasisters sjuka fantasi.

Men onekligen har germanerna inte bara funnits utan också spelat en avgörande roll i Europas kulturhistoria – faktiskt i sådan grad att de inte kan tänkas bort utan att förminska eller förfälska vår bild av verkligheten. Det är därför viktigt att kunskapen om dem omprövas från nya utgångspunkter och sprids till nya generationer utan att färgas av föräldrad ideologi. Den uppgiften har nu latinisten och språkforskaren Tore Janson tagit på sig, och han rör den i land på ett i stort sett förträffligt vis.

Hans bok, *Germanerna. Myten, historien, språken* är, som titeln antyder, uppdelad i tre avsnitt, varav det första handlar om den nationalistiska myt som nazisterna omhul-dade; det andra om germanernas historiska öden under antiken och medeltiden; och det tredje om runorna samt de germanska språkens utveckling från tidig medeltid till idag. Det är en uppdelning som är helt logisk och rimlig ur språkforskarens synvinkel, men den får som resultat att den germanska kultur som inte består av språk eller runor blir i viss mån styvmoderligt behandlad. Ty även om rasisternas påståenden om "den germanska rasen" numera – som Janson med rätta framhåller – måste förkastas som helt ogrundade, så är det

ovedersägligt att det finns en särpräglad germansk kultur som kan spåras genom seklerna från antiken långt in i modern tid, fast den efterhand blir alltmer uppblandad med element från andra kulturer (latinska, kristna, keltiska, slaviska med mera), till slut så uppblandad att det inte längre är meningsfullt att kalla den "germansk".

Med "germansk kultur" avses då de levnadsvanor, seder och bruk, rättsregler, försörjningsmönster, religiösa trosföreställningar, moralbegrepp, konstnärliga, språkliga och litterära uttrycksformer med mera som var gängse bland de folkstammar som romerska författare under den klassiska antiken kallade "germaner". När dessa folkstammar först omtalas i latinska källor var de bosatta i norra Europa öster om floden Rhen samt i Skandinavien och talade ett över hela området ganska enhetligt språk från vilket dagens germanska språk härstammar, det vill säga bland annat tyska, engelska, holländska, norska, danska, svenska och isländska.

DET ÄR DOCK INTRESSANT att notera att inget enda av de germanska folken under antiken och medeltiden identifierade sig själva som "germaner" utan som goter, angler, langobarder, götar med mera och längre fram i tiden med moderna nationalistets-beteckningar som tyskar, engelsmän eller svenskar. Först ganska långt in i modern tid upptog tyskarna beteckningen "germaner" ur de romerska källorna, men då i första hand som beteckning på sig själva. Att vara german blev att vara nationalistisk tysk och så småningom också att tillhöra "den germanska rasen", en rastyp som dock varken är begränsad till de folk som talar germanska språk eller dominerande inom de områden där germanska språk talas. Idén om

ett gemensamt germanskt kulturarv är av mycket sent datum och av tyskt ursprung.

Inte desto mindre är det rimligt att tala om ett sådant kulturarv, om man därmed syftar på den kultur som i större eller mindre grad fanns hos de germanska stammarna före romarrikets undergång. Det första och mest inflytelserika försöket att beskriva den kulturen gjordes av den romerske författaren Publius Cornelius Tacitus. Hans kortfattade men innehållsrika skrift *Germania*, som utkom omkring år 98, bygger knappast på egna erfarenheter från germanskt område utan på andrahandsuppgifter, men det är ett seriöst arbete vars påståenden till vissa delar bekräftas av senare källor. Dess begränsning ligger i att den framför allt tycks handla om sådana germaner som levde nära gränsen till romarriket och antingen varit i krig med romarna eller låtit sig rekryseras som soldater i den romerska armén.

En komplikation som delvis minskar trovärdigheten är också att Tacitus vill framhålla germanerna som efterföljansvärda exempel för sina romerska landsmän när det gäller sådana dygder som tapperhet i strid, trofasthet, gästfrihet, omsorg om familjen och ett enkelt levnadssätt. Därmed lade han grunden till den hjältedyrkan av de germanska förfäderna som det nazistiska Tyskland långt senare skulle excellera i. Å andra sidan framhåller Tacitus också en del mindre smickrande egenskaper hos germanerna, här bland deras stridslustnad, benägenhet att dricka sig redlöst berusade och att spela bort allt de äger och har. Eller med andra ord: egenskaper som fortfarande ofta återfinns i soldatsamhällen.

SÄRSKILT VÄRDEFULLT men alltför knapphändig och därför ofta svårtolkat är vad Tacitus har att berätta om germanernas religion, rättsväsen, krigskonst, familjeliv och sätt att fatta beslut i öppna folkförsamlingar. Äldre forskning tog här ensidigt fasta på sådant som föreföll att stämma överens med långt senare källor som exempelvis forntyska, anglosaxiska och fornnordiska lagtexter eller hjältedikter, isländska ättesagor eller

Germania, avbildad på vykort 1860.

FOTO: THE BRIDGEMAN ART LIBRARY/IBL BILDBYRÅ

gudaläran i Snorre Sturlassons *Eddan* från 1200-talet. Följden blev att man okritiskt projicerade dessa källors uppgifter tillbaka till romartiden och överdrev det germaniska inslaget i medeltida tysk och skandinavisk kultur, samtidigt som man förbisåg att

denna kultur också var i hög grad präglad av senare latinska och kristna inflytanden.

Efter andra världskriget har forskning-
en ofta gått ut på att påvisa dessa senare inflytanden och samtidigt reducera den germaniska kulturens betydelse. Sålunda har

Det mesta av denna forskning är politiskt harmlös och delvis också vetenskapligt berättigad som reaktion mot vissa antirasisters radikala förkastande av äldre tysk germanistik.

den tyske religionsforskaren Walter Baetke och hans efterföljare påvisat att Snorres version av den fornnordiska gudaläran delvis är inspirerad av kristna idéer och inte av genuint germanska trosföreställningar. Rättshistorikerna har framgångsrikt argumenterat för att de nordiska landskapslagarna endast till mycket ringa del kan återföras på germansk rätt. Och litteraturforskarna har under de senaste decennierna ofta tolkat Eddan och de fornisländska sagorna som delar av ett medeltida europeiskt kulturarv snarare än som rester av urgamal germansk diktning.

PÅ ALLRA SISTA TIDEN tycks dock pendeln åter vara på väg att svänga tillbaka. En del yngre religionsforskare, folklivsforskare och litteraturvetare gör sålunda energiska försök att återvända till de *retrospective methods* som användes av äldre germanister för att rekonstruera den "ursprungliga" germaniska kulturen ur inte bara medeltida utan också moderna skrifter och muntlig folklöre. Det mesta av denna forskning är politiskt harmlös och delvis också vetenskapligt berättigad som reaktion mot vissa antirasisters radikala förkastande av äldre tysk germanistik. Men det finns också en uppenbar risk att denna renässans för *retrospective methods* kommer att leda till ovetenskapliga spekulationer och dessutom utnyttjas av främlingsfientliga och politiskt extrema svärmarare på högerkanten.

Därför är det utmärkt att det nu finns en populärt skriven och vetenskapligt tillförlitlig bok som Tore Jansons *Germanerna* att tillgå på svenska. Må vara att den ibland överbetonar det språkliga arvet från germanerna på bekostnad av deras övriga insatser i kulturhistorien. Må vara att Janson också ibland framstår som alltför politiskt korrekt i sitt avståndstagande till germanernas beundrare i nutiden. Men politisk korrekthet är nog ändå att föredra framför okritisk återgång till *retrospective methods* inom germanistisk kulturforskning. ✂

Riddaren i våra drömmar

Charlotta Levay är docent i företagsekonomi vid Lunds universitet.

Av alla möjliga drömmar om rättvisa finns en som griper oss särskilt starkt därför att den är så konkret och personlig: drömmen om den starke riddaren, som för en ädel kamp för en rättvis sak och som ensam eller tillsammans med några få sammansvurna besegrar ondskefulla och till synes övermäktiga krafter. Riddaren är en arketypisk rollfigur i det kollektiva undermedvetna och dyker ständigt upp i populärkulturen och i tolkningar av verkliga händelser.

Cowboyen, James Bond och den ensamme snuten som tar strid mot brottsyndikat är allihop varianter av den klassiske riddaren. Tv-serierna *The Equalizer* och *Kung Fu-legenden* hör till mina favoriter i genren. De sändes framåt småttimmar på svensk TV under 1990-talet, och de flesta avsnitt följde exakt samma mönster. En sympatisk människa råkar illa ut och hotas av skoningslösa skurkar. Då kopplas hjälten in, en pensionerad underrättelseagent i *The Equalizer* och en före detta Shaolinmunk i *Kung Fu-legenden*. Skurkarna får en varning, men de skratrar bara åt den skenbart beskedlige hjälten – ända tills denne tar fram sina dolda stridsförmågor och besegrar dem totalt.

Denna enkla intrig är alltid lika tillfredställande. Man kan identifiera sig med de utsatta, roat följa hur skurkarna underkastar sin motståndare och sedan njuta av att se hur de plattas till och offren får sin upprättelse.

I VERKLIGHETEN ÄR DET SÅ KLART inte lika förutsägbart. Alltför ofta är det skurkarna som segrar och de sympatiska som plattas till. Men det är just ur sådana upplevelser som riddardrömmen hämtar sin näring. Så länge det finns ondska i världen kommer de drabbade att drömma om en stark och godhjärtad räddare i nöden.

Edward Snowden är i sin ensamma kamp mot övervakningssamhället något av en riddare för många människor. Dessvärre kanske han bäst illustrerar den dråpliga riddarvarianten Don Quijote. Inte därför att Snowden skulle kämpa mot väderkvarnar, utan därför att de ideal han försvarar är akut utrotningshotade och snart riskerar att framstå som hopplöst omoderna.

Kvinnliga riddargestalter är mindre vanliga men minst lika anslående. Ett exempel ur verkligheten är tonårsflickan Jeanne d'Arc, den medeltida härföraren som numera återfinns som helgonstaty i full riddarmundering i var och varannan fransk kyrka. Ett aktuellt exempel i fiktionen är Lisbeth Salander, hjältnan i Stieg Larssons *Millennium-trilogi*. Med hjälp av sin obändiga viljestyrka och närmast övermänskliga intelligens tar hon sig ur de värsta knipor och krossar bovar på löpande band. I *Sagan om ringen* nedkämpas de svarta riddarnas ledare av den olyckligt förälskade och därför dödsföraktande sköldmön Eowyn. Möjligen blir historien aningen jolmig när Eowyn senare gifter sig och finner lyckan i husliga göromål, vilket fler än en feminist har påpekat. Ett annat sätt att se på saken är att även manliga riddare kunde må bra av att domesticeras efter slutfört uppdrag.

ALLA GRIPS INTE LIKA STARKT av drömmen om riddaren. En del tycker bara att den är löjlig eftersom de är starka nog att försvara sig själva. Men de har missförstått saken. Det är just de starka som kan se till att riddaren blir något mer än en fäfäng dröm. Det är de som kan göra en egen insats för att försvara de värnlösa – även om det medför risker, och även om de skulle tvingas göra det på egen hand. ✨

I korthet

Dante såg särintressena

Dante Alighieris skrift *De vulgari eloquentia* utkom nyligen i översättning av Eric Cullhed och Gustav Sjöberg (*Om våltalighet på folkspråket*, Italienska kulturinstitutet). Sjöberg har också bidragit med ett utmärkt förord.

Om våltalighet på folkspråket skrevs på latin under perioden 1304–1306 när Dante var omkring 40 år gammal. Han påbörjade *Den gudomliga komedin* ett par år senare, och detta verk skrevs som bekant på italienska. Förhållandet mellan latinet och det italienska folkspråket diskuteras i Dantes skrift.

Dante bidrar också med en spännande tolkning av berättelsen om Babels torn (en berättelse som han knappast kunde undkomma med tanke på att han skrev om språkens mångfald). Med ett obetydligt tillägg, som vid första anblicken verkar underligt, gör han historien både trovärdig och modern. Bibeln förklarar att Herren förbistrade tornarbetarnas tungomål så att de inte kunde förstå varandra och därför var tvungna att lägga ned projektet. Men Dante skriver så här:

”Teknikavdelningen tänkte på sitt, marknadsavdelningen på sitt och finanschefen spekulerade antagligen bort pengarna.”

”Nu kvarstod nämligen ett och samma tungomål endast för dem som förenades i ett visst arbete: alltså ett tungomål för alla som gjorde upp ritningar, ett för alla som rullade stenar, ett för dem som skar ut stenen, och så vidare för alla enskilda verksamheter.”

Vad är poängen med detta? Översatt då med särintressen. Byggprojektet Babels torn tappade farten på grund av konflikter mellan särintressen som bara tänkte på sig själva och inte kunde prata med varandra. Teknikavdelningen tänkte på sitt, marknadsavdelningen på sitt och finanschefen spekulerade antagligen bort pengarna. Har inte många företag gått under på det sättet? Eller tänk på den moderna välfärdsstaten, som inte längre klarar av sina basfunktioner för att det finns så många starka särintressen med inflytande som var och en drar åt sitt håll och struntar i helheten. Eller tänk på den grekiska staten som inte lyckas ordna sina förhållanden eftersom inflytelserika särintressen blockerar alla lösningar.

Vi kan bara hoppas att det inte ligger en större sanning i Babels berättelsen än vi tror.

Patrik Engellau

Låt bildningsintresset styra

På försommaren 1974 avslutade jag min militärtjänstgöring. Jag tillhörde ett förband som var fiendestyrka på ett par olika regementens slutövningar. Ut i skogen på en av dessa slutövningar klev försvarsminister Erik Holmqvist. Han samtalade med några av de värnpliktiga. Till mig sade han: "Och vad ska Luthersson göra när han muckar?"

"Då ska jag läsa teoretisk filosofi", sade jag.

"Det är precis som min son. Han vet inte heller vad han ska göra", kommenterade försvarsministern.

Jag kommer att tänka på episoden när min son frågar mig till råds om lämpliga studieinriktningar. Så svårt det har blivit att läsa enstaka kurser, att låta bildningsintresset styra ämnesval, tänker jag. Det där politikerperspektivet som Erik Holmqvist hade har nu fått allt starkare genomslag. De studerande ska låsas fast i linjer och program, helst med en blivande yrkesidentitet given från början.

Men var det då så tokigt att läsa teoretisk filosofi? Vi var tio som samlades för att följa nybörjarkursen i ämnet på Lunds universitet på hösten 1974. Jag kommer ihåg var och en i kretsen. Med några har jag bevarat kontakt genom åren, för visso ofta oregelbunden men likväl. Jag vet

Filosofiska institutionen i Lund.

FOTO: LUNDS UNIVERSITET

var alla senare tog vägen, yrkesmässigt. Bara beträffande en av oss är jag osäker. Han har dessvärre också ett vanligt, svärgooglat efternamn. Jag tror att han blev gymnasielärare.

Och de övriga? Ja, två blev professorer, en

vara aktiva i diskussion och analys. Även denna senare möjlighet, kursgivning för få, har politiker och politikerperspektiv berövat studenter och universitet.

Peter Luthersson

Hellre beläst än påläst

För drygt 20 år sedan läste jag litteraturvetenskap vid Göteborgs universitet. När vi började kursen hade nästan ingen mer än jag läst *Brott och straff*. Eftersom den fanns med på litteraturlistan läste alla den, och jag tror att många tyckte om den. Men ingen verkade ha några planer på att läsa någon annan av Dostojevskis romaner, som *Bröderna Karamazov*, *Idioten* eller *Anteckningar från källarhållet*. De ingick ju inte i kursen.

Jag kunde aldrig förstå detta.

Efter några år lämnade jag universitetet och började skriva artiklar och, så småningom, böcker. Ibland när jag skrivit en text har jag fått beröm för att ha varit "påläst". För mig har ett sådant beröm alltid varit lite tve-

tydigt. Visst är det bättre att vara bra påläst än att vara dåligt påläst. Men bättre än att vara påläst är att vara beläst, lärd eller bildad.

Vad är då skillnaden mellan att vara påläst och beläst? Det finns något mer instrumentellt över uttrycket "påläst", man läser på inför en tenta eller en konkret arbetsuppgift. Beläst eller lärd blir man om läser av egen fri vilja, utan bestämda syften. Man skulle kunna säga att den påläste är kortsiktig medan den beläste är långsiktig, den påläste är utifrånstyrd och den beläste inifrånstyrd.

Vårt utbildningssystem premierar i stor utsträckning tentamensläsning framför bildningsläsning. Många studenter verkar över-

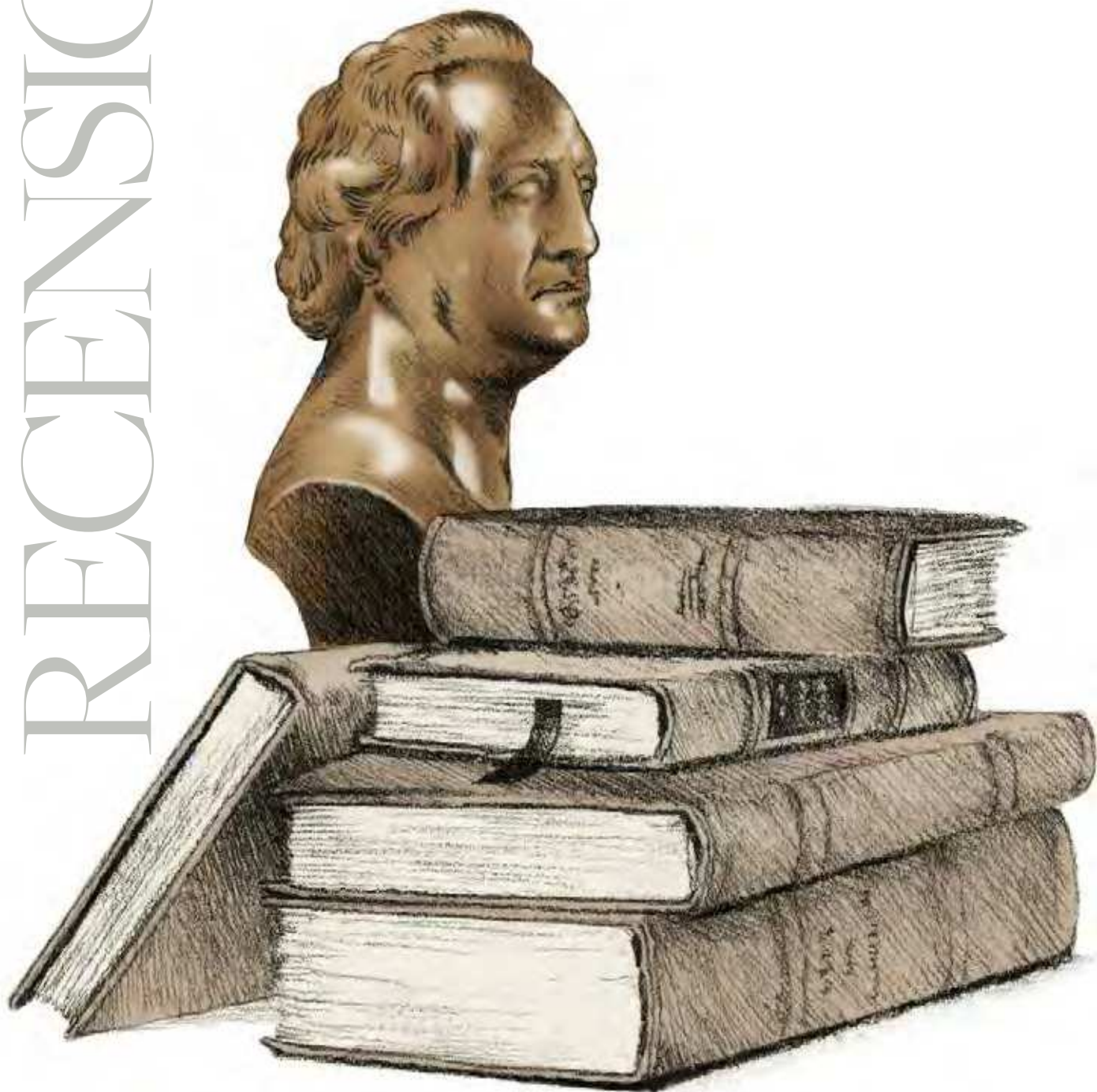
huvudtaget inte förstå att man kan läsa böcker på egen hand, böcker som inte finns med på någon kurslista.

För den bildade är inte böckerna och kunskapen ett medel för att klara en arbetsuppgift eller göra karriär. Man läser inte för att klara en tenta, utan för att förstå världen. Och sig själv. Och därför att man anser att kunskaper har ett egenvärde.

Både den påläste och den bildade kan vara skrivande människor. Men den påläste skriver bara om han eller hon får en beställning på en artikel eller måste meddela något via ett mejl. Den bildade skriver för att göra sina tankar klarare och för att det är roligt att skriva.

David Andersson

Detta nummers recensioner: **Bengt E Y Svensson** smittas av naturvetenskaplig arbetsglädje; **Carl Rudbeck** begrundar striden mellan lejon och vargar; **Nils Lundgren** avvisar Alan Greenspans försvarstal; **Thomas Gür** ser mänskligheten riskera sin egen förintelse; **Mats Fält** hämtar lärdomar från en bekant junkerfamilj; **Emil Uddhammar** synar somaliskt kaos; **Ivar Arpi** uppdagar politisk korrekthet i vårt nervsystem; **Ninna Rösiö** grips av kärlek till det franska; **Carl Johan Gardell** tänker med terrorister; **Jonas Elvander** ansluter till en skogspromenad; **Anders Rönmark** bortser från politikens innehåll; **Jan Söderqvist** begråter en västvärld fast i lyxfällan.

Uluru – Ayers Rock:
en skönhetsupplevelse.

FOTO: NOSHA/CC BY SA/FLICKR

Naturens under

På samma dag och på samma förlag ger två av naturvetenskapens mest lysande omslagspojkar ut sina memoarer. Bengt E Y Svensson följer Richard Dawkins och Stephen Hawking genom uppväxt, utbildning och äktenskap till bästsäljare, ära och berömmelse.

VETENSKAP

De kanske inte tillhör världens mäktigaste, direkt. Och inte heller är de några popartister. Men på listor över världen största nu levande tänkare kommer de högt upp. De framträder också flitigt i radiointervjuer och pratshower

i tv världen över. De tillhör definitivt den kategori man kallar kändisar, vilket inte är så vanligt bland vetenskapsmän. Och nu har de båda två kommit ut med var sin memoarbok. Jag syftar på evolutionsbiologen, popularisatorn och ateistförkämpen Richard Dawkins och den världsledande, svårt invaliderade fysikern Stephen Hawking.

De båda är i många avseenden olika.

Men man kan ändå finna en hel del gemensamma drag. De är födda med knappt ett års mellanrum, Dawkins i mars 1941, Hawking i januari 1942. De kommer bägge från en engelsk intellektuell medelklassmiljö. Efter att ha klarat sin skolgång väl, om än inte lysande, börjar de båda sina universitetsstudier i Oxford 1959. De är unga, i varje fall med svenska mått mätt: Dawkins är då 18, Hawking 17 år gammal. De har båda

>>

samma kritiska uppfattning om den anda som präglade de engelska statusuniversitetet vid den tiden. Inte minst studenternas *laissez-faire*-inställning får hård kritik: det ansågs inte värdigt en Oxford- (eller Cambridge-) student att plugga. Var man inte intelligent nog att klara sina tentamina och sin examen utan att lägga ned så värst mycket tid på studierna, fick man väl klara sig med en slätstruken examen!

Såvitt jag förstår kommer de båda aldrig i kontakt med varandra under Oxfordtiden. De blir klara med sin grundutbildning efter tre år, och börjar båda sin forskarutbildning samma år, 1962; Hawking flyttar då till Cambridge. Båda två tar sin doktorsexamen 1966. De blir för första gången kända för en bredare krets genom sina populärvetenskapliga böcker, Dawkins med *Den själviska genen* från 1976, Hawking 1988 med *Kosmos. En kort historik* (dess engelska titel *A Short History of Time* är mer slående). Båda dessa verk blir bästsäljare: Hawkings bok har sålts i mer än 10 miljoner exemplar – och befann sig på London Times bästsäljarlista i 237 veckor! Dawkins *Den själviska genen* har i litet olika versioner sålts i över en miljon exemplar. De har båda fått en rad utmärkelse och är båda ledamöter i den engelska vetenskapsakademien. Deras memoarböcker kommer nu ut på samma förlag, Bantam Press, på exakt samma dag, den 12 september 2013.

Som sig bör dominerar dock olikheterna. Redan deras självbiografier är av rätt olika slag.

Dawkins *An Appetite for Wonder. The Making of a Scientist* ger en fyllig beskrivning av uppväxten, skoltiden och de första universitetsåren fram till det att *Den själviska genen* kommer ut. Han utlovar en andra memoardel om två år.

Hawkings *Min historia* sträcker sig däremot fram till nuet. Den är skriven på en korthuggen, på många ställen närmast lapidarisk prosa. Man kan naturligtvis förstå varför: som en följd av sin sjukdom, als, kan Hawking i ord bara kommunicera med omvärlden genom att styra en dator med små rörelser i kindmuskulerna. Detta ger en överföringshastighet på högst tre ord i minuten. En fylligare bild av människan Hawking får man istället i Stephen Finnegans dokumentärfilm *Hawking*, som nu har släppts som dvd samtidigt med memoarerna.

Låt mig börja med Dawkins självbiografi. Dess första halva tas upp av en beskrivning av Dawkins släkt – han är uppenbarligen mycket stolt över sina anor – och av hans barndom och ungdomsår. Han är född i Nairobi och tillbringade sina första år i olika delar av Östafrika – nuvarande Kenya, Malawi och Zimbabwe – där hans pappa som utbildad agronom tjänstgjorde inom den brittiska kolonialmakten. Man kunde tro att den blivande biologen var intresse-

rad av naturen runt omkring honom. Dawkins konstaterar dock att han mest sökte sig till böckernas värld. Redan som sjuåring sätts han i en internatskola i dåvarande Sydrhodesia, men snart flyttar familjen hem till England där det blir en ny internatskola för den unge Richard. Han är inte särskilt begeistrad över det engelska skolväsendet, åtminstone inte som det gestaltade sig på de internat han gick på. Svenska Lundsberg måste i jämförelse anses vara ett föredöme när det gäller behandlingen av eleverna! Men Richard tar sig igenom och klarar, inte minst med goda lärares hjälp, de rätt tuffa inträdeskraven till Oxforduniversitetet.

Fast det är i första hand inte universitetet man söker till, man söker och kommer i bästa fall in på ett av de ”colleges” (något bra svenskt ord verkar inte finnas) som universitetet är uppdelat i. För, som Dawkins föredömligt förklarar, Oxford (liksom Cambridge) är, och var ännu mera då, ett federalt universitet uppdelat i ett 30-tal olika ”colleges”, var för sig självstyrande enheter med egen ekonomi. Ett college har egna byggnader, i flera fall med åtskilliga hundra år på nacken, där studenterna (och även en del lärare) bor, äter och får en del av sin utbildning. Dawkins berömmar särskilt det så kallade *tutor*-systemet, där en akademisk lärare har hand om en liten grupp studenter, högst en handfull. Man möts en gång i veckan, och studenterna skall då redovisa, till exempel i form av en liten uppsats, hur man har löst den uppgift som man fick föregående vecka. Att Dawkins hade den då blivande Nobelpristagaren Nikolaas Tinbergen som handledare drar säkert inte ned hans beröm för detta system. Tinbergen tände Dawkins intresse för hur djur uppför sig och varför de gör som de gör: Det skulle bli ett tema som i olika variationer har dominerat Dawkins forskargärning.

Det finns naturligtvis också sedvanliga vetenskapliga institutioner i såväl Oxford som Cambridge. För Dawkins del kom zoologiinstitutionen mer än hans college att dominera hans akademiska liv. Efter grundutbildningen fortsätter Dawkins som forskarstudent i Tinbergens forskargrupp. Han stortrivs inte bara med Tinbergen utan överhuvud med atmosfären på zoologiinstitutionen. Att få vara en av pionjärerna i det nyligen öppnade forskningsfältet etologi kring djurs beteende passade honom som hand i handske. Inte minst, som han säger, därför att det också kunde tillfredsställa hans filosofiska intressen. Han studerar kycklingars beteende, försöker till och med beskriva detta i form av matematiska modeller med ekvationer och allt. Han var tidigt ute med att använda datorer i sitt arbete och led, som han själv säger, tidvis svårt av datormissbrukarsjuka!

Stephen Hawking.

FOTO: ANDREW COWIE/TT NYHETSBYRÅN/AFP

Richard Dawkins.

FOTO: CHARLES E SHOEMAKER
/ CORBIS / TT

Han börjar samtidigt fundera i banor som skulle föra honom till de idéer som han ett årtionde senare skulle ta upp i sin *Den självviska genen*: den darwinska utvecklingsläran grundar sig på gener, det vill säga: förhållandevis stabila enheter för ärftliga egenskaper, på molekylärnivå identifierad med en del av en dna-molekyl. Det är, hävdar han, generna som spelar huvudrollen i den biologiska evolutionen, inte individer och rakt inte grupper. En individ uppfattar Dawkins som en "överlevnadsmaskin" som generna använder sig av för att uppnå största möjliga spridning. Allt detta tar han upp i *Den självviska genen* med stor sakkunskap och med god förmåga att beskriva komplicerade förlopp och fenomen för en bredare krets.

Men nu går jag händelserna i förväg. För nästa viktiga etapp i Dawkins karriär består i ett par års post-doktorala studier vid Kalifornienuniversitetet i Berkeley, under åren 1967–69. Han får möjligheter att fördjupa sin forskning inom den mera teoretiskt inriktade evolutionsbiologin. Han hamnar också mitt uppe i det då närmast revolutionära Berkeley med sina studentdemonstrationer mot Vietnamkriget och mot diskrimineringen av de svarta, med åtföljande ingripande av både polis och nationalgarde. För Dawkins innebär det något av ett politiskt uppvaknande. Han sympatiserade med den politiska vänstern under sin USA-tid, en inställning han sedan överförde till labour i Storbritannien och som så småningom innebar ett aktivt stöd för det liberaldemokratiska partiet.

Tillbaka i England får han ett universitetslektorat vid sitt alma mater, Oxford, med möjlighet att fortsätta och fördjupa sina evolutionsbiologiska modeller – betendets grammatik som han kallar det – delvis i samarbete med sin första fru (som för övrigt upptar en mycket liten plats i memoarerna!). Nu tar också hans funderingar på

"Det kan med rätta sägas om honom som det har sagts om en annan brittisk forskare: Det finns ingen gud och Dawkins är hans profet."

att skriva en populärvetenskaplig bok om genernas roll i evolutionen fastare form.

Dawkins memoarbok ger en god inblick i de tankar och vedermödor han hade brottats med innan boken blev färdig. För oss vanliga dödliga skribenter är det något av en lisa att få veta att också den verkligt framstående stilisten Dawkins måste revidera var och varannan mening när han skriver, ordna om orden, stryka ut, bearbeta. Själva författandet blir för honom, som han säger, något av ett "darwinski såll" i syfte hela tiden att få texten bättre.

En verklig nyhet i *Den självviska genen* är Dawkins lansering av begreppet "mem". Han söker efter ett annat område än biologin där darwinska principer spelar en roll och där det finns något som svarar mot generna i genetiken, det vill säga: något som kan överföras från en individ till en annan, som kan föröka sig och som har en viss grad av beständighet. Han menar att sådant finns i det mänskliga kulturlivet, där "memer" i form av idéer, symboler, trosföreställningar, klädmöden och liknande har den funktionen. Många har nappat på dessa idéer, men många har också varit kritiska; inte minst Dawkins själv har tagit avstånd från några av de utvidgningar av hans idéer som har gjorts.

Memoarerna täcker alltså tiden fram till 1976, när *Den självviska genen* kommer ut. I ett avslutande, kort kapitel i boken gör Dawkins en summering av sitt liv fram till dess. Där konstaterar han bland annat att "Darwin är min största vetenskapliga hjälte [...] all modern biologi är en serie fotnoter till Darwin". Så då borde jag också sluta

min behandling av Dawkins här. Men låt mig ändå nämna det självklara, att det är nu han riktigt kommer i ropet. Han inser att hans speciella begåvning ligger på att förklara komplicerade skeenden och fenomen för andra, och han hinner med åren skriva ett antal populärvetenskapliga böcker av mycket hög kvalitet. Han får också så småningom en professur i Oxford i Public Understanding of Science. Men mest känd för en bred allmänhet blir han nog ändå som en förespråkare för ateismen. Han bedriver – om beskrivningen ursäktas – närmast ett korståg mot allt vad religion heter. Det kan med rätta sägas om honom som det har sagts om en annan brittisk forskare: Det finns ingen gud och Dawkins är hans profet. Men allt detta får vänta till dess andra halvan av hans självbiografi kommer ut.

Så till Hawking. Hans kortfattade beskrivning av sin uppväxthistoria innehåller inga större sensationer. Men det var tydligen högt till det intellektuella taket i den Hawkingska familjen; gäster beskriver till och med familjen som "excentrisk". Och unge Stephen leker med modelljärnvägar, bygger avancerade spel och är överhuvudtaget intresserad av "fungerande modeller som jag kan kontrollera". Det är kanske ett förebud om hans senare forskning med dess inriktning på att förstå världsalltet. För han menar att "[o]m man förstår hur universum fungerar, kontrollerar man det på sätt och vis". Skolgången är rätt lik Dawkins: inte lysande – även om Stephen kallades "Einstein" av sina klasskamrater – så i alla fall så pass bra att han ett år före sina kamrater prövar och >>

"Att lära känna naturen innebär inte att man förlorar en skönhetsupplevelse. Snarare får man en ytterligare känsla av hänförelse över hur vacker naturen är när man förstår hur den fungerar."

kommer in på Oxforduniversitetet. Hans pappa vill att han skall fortsätta i faders fotspår och läsa medicin, men Hawking vill hellre ta sig an fysiken. I Oxford tillbringar han sin grundutbildning med att läsa en timme om dagen och sedan leva studentliv under övrig tid:

"Fysikkursen var upplagd på ett sätt som gjorde det extra lätt att undvika arbete. Jag hade en tentamen i början, sedan ingenting förrän sluttentamen efter tre år."

Hur som helst så lyckas han komma in på forskarutbildningen i Cambridge. Han väljer att inte ge sig in i den då så populära elementarpartikelfysiken – han tyckte att den var alldeles för lik botanik – utan går istället in på kosmologi och på gravitationsteori i form av tillämpningar av Einsteins allmänna relativitetsteori. Den gren inom fysiken var, skriver han, ett "försummat område moget för vidare utveckling". Och hur rätt hade han inte! Inte minst genom Hawkings egna insatser har detta forskningsfält genomgått en enastående utveckling. Tillsammans med andra har Hawking vi-

sat att den allmänna relativitetsteorin i sig förutsäger att den inte är fullständig, att den har så kallade singulariteter. Han har utvecklat teorin för svarta hål – masskoncentrationer med så stark tyngdkraft att inte ens ljuset kan komma ut från dem. Men han ställer detta på huvudet genom att visa att ett svart hål i själva verket sänder ut strålning, om än oerhört svagt. Det är en teoretisk upptäckt definitivt värd ett Nobelpris. Men Hawking lär nog inte få något sådant; strålningen är alldeles för obetydlig för att kunna påvisas. Och den svenska Nobelkommittén brukar ju vilja ha ordentliga belägg för att det som teorin förutsäger verkligen uppträder i naturen.

Listan över Hawkings bidrag till fysiken och kosmologin kan göras lång. Han är som vetenskapsman mycket kreativ. Han drar sig inte för spekulationer, ibland ganska långt ut från de etablerade idéerna. Hans kreativitet lyser igenom i hans populärvetenskapliga böcker, inte minst i bästsäljaren *A Short History of Time*, men också i hans nu föreliggande memoarer. För även som popularisator är han framstående. Kanske med ett litet förbehåll: man kan undra hur mycket en icke-fackkunnig läsare egentligen kan ta till sig av begrepp som singulariteter, imaginär tid, kvantgravitation, gränsvillkor som innebär att det inte finns någon gräns med mera. Fast hans böcker säljer ju, så då är det väl så...

Trots hans roll som ledande forskare och som god popularisator är det nog ändå kombinationen av dessa tillsammans med hans sjukdom och kampen mot den som fascinerar mest kring personen Hawking. Det var under hans sista år inom grundutbildningen i Oxford som han märkte att han började bli fumlig. "Lägg av med öl-drickandet", var det första rådet han fick av en läkare. En mera ingående undersökning avslöjade att han hade als, den obotliga sjukdomen som leder till att de nervceller som styr kroppens muskler gradvis förvinar. För de flesta drabbade leder den till döden bara några år efter det att sjukdomen hade konstaterats. Så Hawking gavs bara ett par år till att leva. Detta var för mer än femtio år sedan, och han lever fortfarande! Han är kort sagt ett medicinskt under.

Att han kunnat överleva så länge har flera orsaker. Samtidigt som han började sina forskarstudier i Cambridge mötte han Jane Wilde, som blev hand första fru och

som kom inte bara att bli hans kärlek utan som också stöttade honom på alla sätt, såväl kroppsligt som intellektuellt. Trots att Hawking i sin bok inte är särskilt frikostig med mera känslöbetonade beskrivningar – ja, överhuvudtaget inte med att ge erkännelse till andras insatser – så konstaterar han att mötet med Jane "gav mig något att leva för". Det äktenskapet höll ett femtontal år, de fick tre barn tillsammans, och det havererade först när Hawking måste ha en sköterska vakande över sig dygnet runt. Vi får en fylligare bild av Jane i filmen *Hawking*. Där redogör hon för svårigheterna med att leva tillsammans med en envis, totalt invalidiserad världskändis. Tilläggas bör att Hawking några år efter uppbrottet från Jane gifte om sig med en av sina sköterskor, bara för att återigen skilja sig efter ett drygt decenniums äktenskap; hans andra fru ställer inte upp på någon intervju i filmen.

En annan förklaring till att Hawking har överlevt sin sjukdom så länge är naturligtvis den intensiva – och kostnadskrävande! – medicinska behandling och annat stöd som han hela tiden får. Han har sköterskehjälp dygnet runt, året runt. Han har alla tänkbara tekniska hjälpmedel, inte minst för att kunna kommunicera med omvärlden. Till följd av flera operationer har han ingen talförmåga kvar, och till de få muskler han fortfarande kan röra hör kindmusklerna, som alltså styr hans dator både för tal och för skrift. Man förstår hur lycklig han måste ha känt sig när han för några år sedan, iklädd en därför anpassad rymdräkt, fick svåra tyngdlöst i en specialgjord Boeing 757 som gör åtta turer i fritt fall i en så kallad kastbana! Trots sitt handikapp är han fortfarande aktiv i forskningssamarbeten med sina kolleger, han skriver böcker och vetenskapliga artiklar. Och han reser jorden runt och håller föreläsningar, visserligen inspelade i förväg på hans dator. Men han tar ändå med en naturlig auktoritet scenen i besittning från sitt tekniska under till rollstol. Dokumentären Hawking börjar och slutar med en gripande scen när han trollbinder en entusiastisk publik i en fullsatt aula i kaliforniska San José.

Trots många likheter dominerar alltså skillnader mellan de två memoarboksförfattarna. Låt mig dock avsluta med en sak de två definitivt har gemensamt. Det är den glädje de känner i sitt arbete och i sin gärning. Att lära känna naturen, det stryker de båda under, innebär inte att man förlorar en skönhetsupplevelse. Snarare får man en ytterligare känsla av hänförelse över hur vacker naturen är när man förstår hur den fungerar. Den övertygelsen lyser igenom i båda böckerna och smittar av sig på läsaren.

Bengt E Y Svensson

Alla har en plan tills de får ett slag på käften

IDÉHISTORIA

Numera vimlar det av strateger överallt, alla människor med lite självaktning har en strategi. Och riktigt viktiga människor säger sig vara experter på saker som strategisk kommunikation eller strategisk konceptutveckling och annat lika outgrundligt och exotiskt.

Åtminstone tills man skrapar ytan och finner att det i många fall bara handlar om det som vanligt folk kallar planering.

I sin omfattande – 751 sidor – bok har Lawrence Freedman, som är professor i krigsvetenskap vid King's College i London, tittat närmare på olika strategier. Dess tidigaste former har forskare hittat bland schimpanser. De som har studerat dessa primaters beteende tycker sig kun-

na visa att "politikens rötter är äldre än mänskligheten".

En heltäckande definition kanske inte finns, men Freedman ger oss i alla fall sin egen: strategi "handlar om att få ut mer av en situation än vad den inledande styrkebalansen antyder". Alla behöver någon gång tänka strategiskt, men det är nästan alltid viktigare att den nederlagstippade, *underdog*en, gör det. Den som redan från början har stora maktmedel till sitt förfogande inbillar sig ofta ett någon plan inte behövs. Det var David som ansåg sig behöva tänka strategiskt, inte Goliat som var övertygad om att den råa styrkan räckte. Det var den i sammanhanget jämförelsevis bräcklige Odysseus som behövde en plan för att besegra de stora och hotfulla cykloperna.

Odysseus står för ett av de strategiska huvudalternativen, att använda list och förslagenhet – *metis* – heter det på grekiska, och för detta har han föräktats av många som istället har framhållit den store krigaren Achilles heroiska förtjänster. Var och en får väl själv avgöra vem som är den bästa att ta som förebild, men då är det klokt att först betänka att Achilles dog en tidig död medan Odysseus efter sin långa irrfärd återvände hem till sitt Ithaka och sin Penelope.

Machiavelli förstod skillnaden när han delade in politikens och krigets aktörer i starka lejon och listiga rävar. Han begrep att en framgångsrik politiker eller krigsherre måste vara bådadera och förstå när det är bäst att välja den ena strategin framför den andra. Om det alls är möjligt att välja så väljer de kloka listan framför våldet. Det är en av lärdomarna man kan dra av Freedmans mäktiga verk, som täcker ett brett fält. Ett litet bisarrt avsnitt handlar om Satans strategi visavi Gud så som den framställs i John Miltons *Det förlorade paradiset*. Av det kan man lära sig att det är dumdrigt att sätta sig upp mot Den allsmäktige – Han vinner alltid till slut, och sedan må Satan i Miltons version ha alla de bästa raderna, den finaste poesin, och därför, enligt somliga, vara den verkliga hjälten i Miltons epos.

Freedman är, som sagt, militärhistoriker. Namn som Clausewitz och Jomini

>>

Stanley Kubricks
*Dr Strangelove: en
man med en plan.*

FOTO: THE GRANGER
COLLECTION/TT

nämns följaktligen flitigt. Clausewitz, vars mest berömda sentens i den stora boken *Om kriget* är att kriget är politikens fortsättning med andra medel, hade upplevt Napoleonkrigens bataljer och sett den masslakt som dessa fältslag innebar. Att underordna kriget politiken var alltså ett sätt att något mildra dess värsta manifestationer. I all fall försökte han göra det, men han insåg också att kriget till sin kärna bestod av ett slags treenighet – våld, hat och fiendskap – som inte alltid gjorde det helt lätt att göra politiken till den överordnade faktorn.

Clausewitz, som har hyllats av såväl marxister och nazister som liberaler, varnade för en överdriven tilltro till på förhand uppgjorda strategier som var hämtade ur en bok, även ur en så briljant bok som *Om kriget*. Skälen till hans skepsis var flera, bland annat att om det gick att läsa sig till vinnande strategier, kunde ju alla inblandade göra det. Och alla kan ju inte vinna. Men viktigare var hans insikt att kriget alltid för med sig oförutsedda händelser där det snarare gäller att kunna improvisera än att hålla sig till en redan på förhand uppgjord plan. Napoleon insåg detta när han beskrev sin strategi som *on*

”Det var David som ansåg sig behöva tänka strategiskt, inte Goliat som var övertygad om att den råa styrkan räckte.”

s’engage puis on voit – man sätter igång sedan får man se. En stor fältherre ser ögonblickets möjligheter och kan gripa dem i flykten. Men den bästa strategin var att ha överlägsen slagstyrka, och Clausewitz slutsats blir alltså föga sensationell: Den främste befälhavarens förmåga kan besegras genom att man själv har dubbelt så många soldater och kanoner.

Clausewitz citeras fortfarande, men kriget har till sin natur förändrats sedan hans dagar. Det avgörs sällan genom fältslag som vid Borodino, Austerlitz eller Waterloo, där ett land eller en armé förlorar och ger upp, som efter en boxnings- eller fotbollsmatch.

USA kunde leverera vad som ur ett Clausewitzkt perspektiv såg ut som knockout-slag både i Irak och i Afghanistan, men ändå fortsätter krigen, eller i alla fall våldet och oroligheterna.

Eller så undviker den på papperet svagare sidan de avgörande slagen, som general Giap gjorde i Vietnam, och väntar på att motståndarsidan ska tröttna.

Ett specialfall som intresserar Freedman och där han är som mest hemmastadd, är kalla krigets kärnvapenstrategier med namn som Herman Kahn och

nymer som MAD (Mutual Assured Destruction) och andra domedagsscenarioer. Man använde sig av matematiska och spelteoretiska modeller där insatsen ofta var hur många miljoner döda som kunde anses vara acceptabelt. Stanley Kubricks film *Dr Strangelove* var kanske en satir, men den låg väldigt nära verkligheten. Dessa så kallade ”mästarstrategers” sofistikerade planer hade sällan, menar Freedman, någon förankring i den politiska verkligheten. Ansvariga politiker och diplomater förstod att dessa vackra modeller

skulle bryta samman vid första bästa kontakt med ett verkligt kärnvapenkrig. Eller som Mike Tyson uttrycker det i vad som är bokens motto: ”Alla har en plan tills de får ett slag på käften.”

Freedman urskiljer i två omfattande avsnitt två skilda strategier: en underifrån och en ovanifrån. Den underifrån illustreras inte bara genom gerillakrigets stora namn som T E Lawrence (en av de få som beundrades av både Winston Churchill och Mao Zedong), utan också av socialismens förgrundsgestalter från Marx och framåt.

Arbetarklassen hade inte samma maktmedel till sitt förfogande som etablissemanget, och det var alltså ytterst riskabelt att direkt utmana de besuttna grupperna, i alla fall under normala omständigheter. Skiljelinjen gick mellan dem som förespråkade en väpnad revolution för att störta den bestående staten och dem som förespråkade andra medel, som strejker, för att åstadkomma nödvändiga förändringar. Visst finns det exempel på lyckade revolutioner – den franska och den amerikanska – men vanligen har de urartat till diktaturer (den franska gjorde det också

men hur, varför och i vilken utsträckning är fortfarande ett häftigt debatterat ämne bland historiker) eller också har de slagits ner i blodiga massakrer, som skedde med Pariskommunen. Att genom strejker och andra massaktioner lamslå statens viktigaste funktioner och skada dess ekonomi har vanligen varit en mera framgångsrik strategi, även om dess förespråkare har fått utstå mycket spott och spe bland rätttroga revolutionärer.

Ytterligare en strategisk konflikt är den mellan våld och icke-våld. Mahatma Gandhi och Martin Luther King nådde stora framgångar genom att konsekvent vägra att möta våld med våld. Men metoden har sina begränsningar – den fungerar endast mot någorlunda civiliserade motståndare som drar sig för att ställa till med massmord på oskyldiga och som dessutom ofta har en fri press att ta med i beräkningen.

Icke-våldsprincipen behöver uppmärksamhet för att fungera. Diktaturer av fascistisk eller kommunistisk natur behöver sällan ta sådana hänsyn och hade gjort processen kort med en Gandhi eller King, som sedan aldrig mera hade hörts av.

När Freedman kommer in på strategier ovanifrån handlar inte det längre så mycket om krig och andra våldsamma konflikter, utan mera om affärer. Kanske menar Freedman att *big business* är krigets fortsättning med andra och mera fredliga medel. Han har läst massvis med ofta ganska trivial managementlitteratur som har recept på hur vi alla ska bli vinnare, framgångsrika, lyckliga och rika. Men inte heller här finns det några slutgiltiga vinnare. Henry Ford trodde att han hade den amerikanska bilmarknaden som sin egen privata domän, men han kom att utmanas av General Motors och tvingades att modifiera både sin bilmodell och sin affärsmodell.

Varken sociologer eller ekonomer har en lösning eller förklaring som ger oss alla svar på hur vi ska lyckas i affärer. Stora företagsledare från Henry Ford till Steve Jobs har inte nått sina framgångar genom att studera managementguruer, utan genom det egna snillet och en hel del tur, som att födas vid rätt tillfälle. Vad skulle Jobs eller Bill Gates ha gjort med sina specifika förmågor om de hade fötts för 200 år sedan?

Strategy är en heltäckande analys av strategier inom de mest skilda områden. Det gör att den går snabbt fram och riskerar att bli en smula ytlig, men det ligger i projektets natur. Det mesta finns med, men konstigt nog nämns Raymond Aron endast i förbigående. Nog hade hans stora bok om strategi, *Paix et guerre entre les nations*, och hans imponerande studie *Penser la guerre, Clausewitz* förtjänat en mer framskjutet plats.

Carl Rudbeck

Det blir kallt att stå naken

EKONOMI

Alan Greenspan var chef för USA:s centralbank, The Federal Reserve, från 1987 till 2006, en rekordlång period som sammanfaller med den epok i Västvärldens moderna ekonomiska historia som har kommit att kallas Den stabila eran (The Great Moderation).

Den första efterkrigstidens stabila utveckling med god ekonomisk tillväxt, milda konjunktursvängningar och fasta växelkurser tog slut i början av 1970-talet. 1970- och 1980-talen präglades av två dramatiska oljekriser, kaos på valutamarknaderna med stora devalveringar och därtill stagflation, det vill säga: arbetslöshet och inflation på höga nivåer samtidigt. Men under första halvan av 1980-talet, efter den andra oljekrisen, började inflationstakten sjunka, allt fler länder gick över till flytande växelkurs och stabiliseringspolitiken inriktades på låg inflationstakt, trots att arbetslösheten hade kommit att etableras på väsentligt högre nivåer än under 1950- och 1960-talen. Sverige var

det sista av västvärldens industriländer att gå in i Den stabila eran efter den djupa ekonomiska krisen vid ingången av 1990-talet.

Alan Greenspan kan alltså tyckas ha haft tur i så måtto att han hade ansvaret för världens viktigaste centralbank och den globala reservvalutan under vad som i efterhand uppfattas som en förhållandevis lugn och stabil epok. Men sanningen är att det var extremt oroligt på världens finansmarknader under denna tid. Finansiella kriser avlöste varandra. Att vi ändå talar om Den stabila eran beror på att kriserna kunde hanteras och fick måttliga genomslag i den globala reala ekonomin, samtidigt som västvärlden hade låg inflation och stabil tillväxt. Det allmänna intrycket blev att Greenspan bidrog starkt till detta genom skicklig penningpolitik.

Strax efter hans tillträde, den 19 oktober 1987, inträffade en helt överraskande börskrasch. Dow Jones föll över 20 procent på en enda dag och världen kände doften av en ny 1930-talskris i näsborrarna. Hälften av de amerikanska bostadssparkassorna gick i konkurs under hans första decennium på posten. Samtidigt steg kurser och priser på de japanska aktie- och fastighetsmarknaderna under 1980-talets sista år till absurda nivåer. När Japans centralbank till slut och alldeles för sent stramade åt penningpolitiken blev följden ett häftigt fall på Tokyobörsen. Nikkei 225-indexet föll med 40 procent under 1990-1991, och den japanska ekonomin gick in i en deflationsperiod med låg tillväxt som fortfarande pågår.

**Alan Greenspan:
varför så munter?**

FOTO: GETTY IMAGES
/BLOOMBERG

År 1997 kom den asiatiska finanskrisen. Thailand, Indonesien, Sydkorea och några länder till hade haft jättelika spekulativa kapitalinflöden vid fasta växelkurser, och det året vände kapitalet tillbaka till västvärlden och skapade konkurser och statsfinansiella avgrunder. Och i augusti året därpå gjorde Ryssland statsbankrutt och devalverade rubeln kraftigt.

De asiatiska och ryska kriserna medförde i sin tur att Long Term Capital Management, ett gigantiskt amerikanskt hedgefondföretag, ramlade ihop i september 1998. I styrelsen satt två ekonomer som hade fått Nobelpriset i ekonomi året före: Myron S Scholes och Robert C Merton. En finansiell härdsmälta hotade och Federal Reserve tvangs gå in tillsammans med kreditörerna och sätta in gigantiska belopp för att hindra en katastrof.

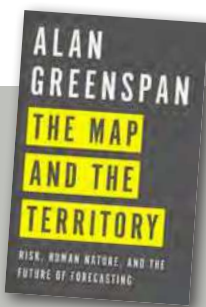
Samtidigt pågick en enorm kursuppgång på aktier i nystartade IT-företag i USA, Storbritannien och de nordiska länderna. P/e-talen kom i många fall upp på flera hundra i stället för normala nivåer på 10-20. Invändningar viftades bort på marknaden med tal om att vi levde i en ny ekonomi, där gamla nyckeltal och föreställningar inte längre gällde. Börserna vände ner i mars 2000 och marknadsvärdet på många IT-företag föll med så där 90 procent. Den totala börsnedgången blev den största sedan 30-talet.

Den 11 september 2001 kom så terrorrattentatet mot World Trade Center i New York. New York-börsen och Nasdaq stängde omedelbart och höll stängt en hel vecka, vilket inte hade hänt sedan 1933. Kurserna föll 10-15 procent. Under 2002 avslöjades sedan stora redovisningsskandaler i minst 20 amerikanska storföretag, exempelvis America on Line, Bristol-Myers Squibb, Halliburton och Merrill Lynch. Flertalet av de stora revisionsföretagen var inblandade. Börskurserna pressades därmed ytterligare, men började återhämta sig från 2003 efter det att Greenspan hade sänkt räntan till 1 procent. När han avgick 2006 var den amerikanska börsen tillbaka på toppnivån från IT-bubblans år 2000. Världsekonomin präglades av stabil tillväxt och låg inflation i de mogna industriländerna (utom Japan) och dånande expansion i stora tillväxtländer som Kina, Indien och Brasilien.

Två år före sin avgång konstaterade Greenspan belåtet att de finansiella institutionerna hade blivit mindre sårbara och att

>>

**THE MAP AND
THE TERRITORY
RISK, HUMAN NATURE,
AND THE FUTURE OF
FORECASTING**
ALAN GREENSPAN
Allen Lane 2013

systemet som helhet blivit mer motståndskraftigt. Och 2005, ett halvår före sin avgång, försäkrade han inför representanhusets finansutskott att de flesta hushållare var så solida att fallande bostadspriser knappast utgjorde ett allvarligt hot mot ekonomin.

Greenspan höjde också styrräntan från 1 procent till 4,5 procent under de två sista åren före sin avgång. Hans uttalanden och denna åtgärd pekar på att han ansåg att den finansiella sektorn äntligen var i balans.

Som vi alla vet, var den inte det. En enorm bostadsbubbla hade utvecklats på grund av extremt låga räntor, genom att oansvariga bostadslån omförpackades till svårgenomskådade värdepapper och det politiska beslutet att de två stora statsägda bostadsfinansieringsföretagen Fred-

Det är mot denna dramatiska bakgrund man skall läsa Alan Greenspans nya bok *The Map and the Territory*. Den är både en apologi och ett försök att objektivt förklara varför det gick så illa. Den vänder sig till både högt utbildade akademiska ekonomer och lekmän. Och den ställer mot varandra olika ekonomisk-teoretiska infallsvinklar som kan vara fruktbara för att finna förklaringar till den finanskris som ännu pågår.

Resultatet är inte lyckat. Det står något om allt som är relevant för att försöka förstå vad som hände och vad Greenspan tänkte och gjorde. Men det kommer i en svårbegriplig ordning, och ett problem överges ofta helt plötsligt till förmån för ett nytt, som sedan inte heller penetreras ordentligt. Ibland kommer ämnet tillbaka senare.

Lustigt nog gick ju Nobelpriset i ekonomi i år till tre ekonomer som har gjort sina

*”Min re ni omnihil inveritemodi blaut vel ipisi occate
occulla quatendeles est, nisimi, comnitio eos simolutem
aut rem hil eaquibus, susa nulles res molor accus.”*

die Mac och Fannie Mae skulle främja bostadsägande för familjer med svag ekonomi av sociala skäl. Bostadsbyggandets andel av ekonomin steg med nästan 50 procent och hushållssparandet föll mot noll.

Redan 2007 började finansmarknaden knaka i USA (och Storbritannien), och under sommaren och hösten 2008 föll systemet ihop. Stora statliga ingripanden krävdes och, när investeringsbanken Lehman Brothers lämnades att gå i konkurs spred sig finanskrisen som en löpeld över världen. Eurokonstruktionen visade sig vara ett finansiellt korthus, vars sammanbrott förvärrade det globala läget ytterligare. Västvärlden kastades in i en djup och långvarig lågkonjunktur som fortfarande pågår, och finanskrisen hotar fortfarande att krossa den europeiska valutaunionen. Den nye Fedchefen fick hastigt sänka räntan igen till 0,25 procent, där den fortfarande ligger, och dessutom börja köpa långa värdepapper en masse, så kallad *quantitative easing*.

Alan Greenspan, trollkarlen på Federal Reserve, framstod plötsligt för många som en man som genom inkompetens och ideologiska skygglappar hade tillåtit en internationell ekonomisk katastrof av enorma proportioner att inträffa.

insatser på de områden som Greenspan behandlar. De har studerat frågan om kurserna på värdepapper går att förutse, om det kan uppstå finansiella bubblor som sväller upp till orimliga proportioner och sedan brister och skapar kris i den reala ekonomin, om aktörerna på de finansiella marknaderna inte bara är rationella ”economic men”, utan styrs av drivkrafter som hjordinstinkt, rädsla, eufori. De ställer frågan om människans tidspreferenser ändrar sig på grund av osäkerhet och därmed förstärker finansmarknadens kurssvängningar. Inom den finansiella teorin utvecklas nu snabbt ett forskningsfält som fått beteckningen beteendefinans (*behavioural finance*).

För den allmänintresserade som vill sätta sig in i sådana principiella frågor, rekommenderar jag presentationen av året ekonomipristagare i senaste numret av *Ekonomisk debatt*, George Akerlof och Robert Shillers bok *Animal Spirits* och Shillers bok *Irrational Exuberance*. Behållningen av Greenspans bok kommer när man uppfattar den som ett hörn av den finansiella verkligheten sett genom ett temperament.

Detta temperament domineras av viljan att urskulda sig. Viljan är begriplig.

Kostnaden för den globala ekonomiska kris som utlöstes av finanskrisen i USA och fortfarande pågår, är ofattbart hög. Reinhart och Rogoff får väl anses ha visat i sin bok *This Time is Different* att finanskriser är oundvikliga i fria marknadsekonomier, men rimligen kan vi lära oss av erfarenheten och undvika sådana katastrofer som den nu inträffade.

Trots all möda Greenspan lägger ner på att förklara och försvara sitt fögderi under Den stabila eran, kvarstår att det finansiella systemet ramlade ihop två år efter hans avgång, och att egentligen all analys, även hans egen, visar att det i stor utsträckning berodde på åtgärder eller frånvaro av åtgärder som är den amerikanske centralbankschefens ansvar. Greenspan sänkte styrräntan till absurt låga 1 procent i en ekonomi som 2002 hade hög konsumtion, högt bostadsbyggande och ett snabbt fallande hushållssparande. Han gjorde inga försök att reglera ett finansiellt system där bankerna gav bostadskrediter som framstår som närmast brottsliga och ompaketerade dem till värdepapper som nästan ingen genomskådade och som därför kunde säljas till naiva förvaltare av pensionspengar och norska kommuner. Alla hade förtroende för de amerikanska storbankerna. Och han tillät finansmarknaden att lita till att storbanker i kris kommer att räddas av skattebetalarna. Greenspan lyckas, enligt min mening, inte visa att han är oskyldig till finanskrisen och den globala recessionen.

Till Greenspans försvar kan sägas att andra ekonomer, politiker och analytiker i finansmarknaden och medierna inte heller såg farorna. Visst går det att i efterhand leta fram och citera varningar från olika kommentatorer. Men någon enhetlig och tydlig opposition baserad på insikt om vart ekonomin var på väg fanns knappast.

Varför blev det så? Kanske därför att Greenspans politik inte hade någon klar höger-vänsterprofil. Den gamle libertarianen litade på att de finansiella företagen skulle reglera sig själva och inte riskera sina aktieägares pengar på ett orimligt sätt. Det blev helt fel. Men själva stabiliseringspolitiken var typiskt vänster med låga räntor och dunkla löften om statliga insatser för att hindra efterfrågan att falla och skapa arbetslöshet. Det blev också helt fel. Kanske var han på något sätt politiskt oåtkomlig. Eller så var vördnaden för stor i början av 2000-talet gentemot en man som till synes med framgång hade styrt finansmarknaderna sedan 1986. Kanske alltför få vågade antyda att kejsaren var naken.

Kanske sammanfattas förklaringarna bäst av de djuriska instinkter som omtalas i Akerlofs och Shillers ovan nämnda bok. Det tror jag, om det kan intressera.

Nils Lundgren

Hoppsan. När man skjuter sig i foten med egna kärnvapen. Damascus, Arkansas 1980.

FOTO: THE TITAN MISSILE MUSEUM

En fråga om överlevnad

MODERN HISTORIA

I prologen till summeringen av sitt livsverk, *Janus. A Summing Up*, (1978), skriver Arthur Koestler att en ny tide-räkning för mänsklighetens vidkommande bör inledas från och med den 6 augusti 1945. Fram till dess hade människan fått leva med vissheten om sin död som *individ*. Från och med den 6 augusti 1945, då den första atombomben som användes mot mänskliga mål fick solen över Hiroshima att förblekna, måste hon leva med faran om sin förintelse som *art*.

Kommer vi som art att kunna överleva vår egen tekniska förmåga att förinta oss själva? frågade sig Koestler. Han var pessimistisk. Konflikterna världen över kommer inte att avta. Kärnvapen kommer att finnas i allt fler händer. Och den enda säkerhet som återfinns för att inte lokala konflikter ska trappas upp till totala konflikter, ömsesidig avskräckning, kommer till sin natur att alltid vara beroende av

återhållsamheten eller dumdristigheten hos felbara nyckelpersoner eller fanatiska regimer. Rysk roulette är inte ett spel som varar länge.

Den mest slående indikationen på patologi hos vår art är kontrasten mellan våra unika tekniska framsteg och vår inkompetens att handha samhällsproblem. Koestler konkluderade: "Prometeus sträcker sig mot stjärnorna med ett vansinnesleende på läpparna och en totemsymbol i sin hand."

Vid läsningen av Eric Schlossers bok *Command and Control* kommer Koestlers mörka profetia tillbaka, även om denne fick fel i en del detaljer ("Människan kan lämna jorden och landa på månen, men kan inte ta sig från Öst- till Västberlin."), och även om juryn ännu inte har avkunnat slutdom i frågan om människans förmåga att hantera en teknik med vilken hon kan förinta sig själv.

Men den samtidshistoria om USA:s kärnvapen och det försvarspolitiska komplexets ansträngningar att kontrollera dem, som Schlossers har skrivit, handlar

inte, som vanligtvis, om icke-spridningsavtal, diplomatiska förhandlingar om ömsesidig nedrustning eller kontroll. Den handlar om de mycket mer prosaiska och blygsamma målen att försäkra sig om att ett kärnvapen inte detonerar på grund av en olycka, ett misstag, genom att hamna i händerna på en instabil person eller på andra okontrollerade sätt.

Schlosser följer dessa ansträngningar och incidenter från de första försöken med kärnvapen i Los Alamos på 1940-talet till den olycka i Damascus, Arkansas, 1980, som gett boken dess undertitel.

I Los Alamos den 21 maj 1946 visar, på begäran av en kollega, den 30-årige fysikern Louis Slotin hur en halvsfärsformad kåpa av beryllium, som man långsamt sänker över plutoniumkärnan i en Mark 3-implosionsbomb, fungerar som en neutronreflekterare. Ju närmare man för kåpan mot den radioaktiva kärnan, desto fler blir antalet fissioner. Eftersom det inte är ett kontrollerat experiment, slarvar Slotin och sätter inte på de hållare som man »

En LGM-25C Titan II-misil går till väders.

FOTO: U.S. DOD/CC BY/WIKIMEDIA COMMONS

använder för att lyfta berylliumkåpan. Han greppar istället en skruvmejsel för att hålla emot kåpan när han sänker ned den. Skruvmejseln slinter. Slotin tappas kåpan över plutoniumkärnan. Med hela höljet på plats övergår kärnvapnets plutoniumladdning i så kallad prompt kritisk fas, och den kedjereaktion som inom kort ska leda till sprängningen av vapnet inleds. En karaktäristisk blå blixtnyckel lyser upp rummet, till följd av luftmolekylernas jonisering. De närvarande känner en värmevåg. Slotin välter omedelbart den övre berylliumkåpan mot golvet. Kedjereaktionen avstannar. Men det är för sent. Han har fått en dödlig stråldos. Inom några timmar börjar han kräkas, hans händer svullnar och blir röda. Naglarna blir blå. Slotin avlider nio dagar senare, den 30 maj 1946.

Den 18 september 1980, kvällstid, genomför ett underhållsteam en rutinkontroll av Titan II-missilen i avfyringssilo 374-7, strax norr om Damascus. När den 21-årige reparatören David Powell skall lossa ett tryckhölje tappas han en fyra kilo tung hylsa från den hylsnyckel han använder. Hylsan faller cirka åtta meter och

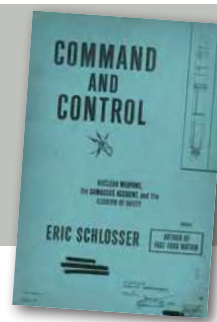
träffar Titanmissilens hölje, varpå ett av de två ämnen som utgör missilbränslet börjar spruta ut ”som vatten från en trädgårdsslang”. Missilen drivs via en så kallad hypergolisk kemisk reaktion, då två ämnen spontant antänder varandra vid kontakt – ofta ett oxidationsmedel som blandas in i ett energirikt bränsle. En felhantling leder till en annan och därpå till nästa. Gaser från bränsleläckan söker sig upp, genom den underjordiska silons utgångar. Ett kilometerlångt, 100 meter brett och 30 meter högt giftmoln börjar röra sig över Highway 65, och boende i dess väg evakueras. Knappt nio timmar senare exploderar det läckande missilbränslet, spränger silon och slungar den 740 ton tunga dörren

till missilens silo 65 meter upp i luften och 200 meter bort från silon. Missilens kärnvapenspets landar cirka 30 meter från komplexets grindar – dess säkerhetssystem förhindrar emellertid en utlösning av stridsspetsen.

Schlosser skriver huvudsakligen om USA:s bristfälliga förmåga att hantera sina kärnvapen på ett säkert sätt. Han är samtidigt, säkerligen med rätta, övertygad om att de amerikanska kontrollsystemen är bättre än övriga länders, och likväl har de visat sig vara otillräckliga. Han funderar på hur det ser ut i länder som Ryssland, Kina, Indien eller Pakistan. Här är källmaterialet oerhört bristfälligt, framhåller Schlosser. I några av länderna är visserligen antalet kärnstridsspetsar färre än i USA, men samtidigt vet vi att förekomsten av och risken för industriolyckor är mångdubbelt större. Betecknande är också att Pakistan, som sedan 2006 lär ha fördubblat antalet kärnvapen till cirka 100, är det enda kärnvapenland vars arsenal kontrolleras helt av militären. Och den pakistanska krigsmakten har inte uteslutit att vara först med att använda dem, också som ett svar på ett konventionellt angrepp från Indien. Det är inte osannolikt heller, med syftet att göra ett sådant hot verkningsfullt, att bemyndigandet att använda sig av taktiska kärnvapen kan ha delegerats till pakistanska officerare av mellanrang, i likhet med hur USA en gång hade delegerat detta mandat till Natobefälhavare i stridslinjen.

Att referera till Schlossers enorma undersökande arbete i samband med författandet av boken är på ett sätt inte relevant, hur imponerande det än är, eftersom det är resultatet som räknas ur läsarens perspektiv. Men det har blivit ett utmärkt resultat. Det är så här man vill att samtidshistoria ska skrivas. Detaljrikt, strukturerat, medryckande och bra berättat. Vad som slår en är det i nästan alla andra sammanhang också återkommande mönstret att stater, organisationer eller företag kan anslå oerhörda summor för att införskaffa olika slags nödvändiga system eller anläggningar, men blir märkligt återhållsamma med att anslå medel för driftsäkerhet, stöld- eller olycksskydd. Och det som kan uppfattas som en kuriositet – att ett hus som köpts för miljontals kronor inte utrustas med brandlarm eller

**COMMAND AND CONTROL
NUCLEAR WEAPONS, THE
DAMASCUS ACCIDENT AND
THE ILLUSION OF SAFETY**
ERIC SCHLOSSER
The Penguin Press 2013

inbrottsskydd av en sniken ägare – förefaller, när det handlar om säkerhet och skydd i hantering av kärnvapen, vara en snällhet gränsande till brottslighet. Schlossers bok är fylld av sådana exempel.

Samtidigt är det ett problem att Schlosser egentligen har skrivit två böcker i en. Först har vi en bok som minutiöst rekonstruerar händelseförloppet under Damascus-olyckan och några andra incidenter där kärnvapen har tappats bort, hant rats ovarsamt, ramlat av från flygplan eller fartyg. Sedan har vi en andra bok, som behandlar USA:s kärnvapendoktrin, utvecklingen av kärnvapnen och kampen mellan de civila och militära eliterna, samt kampen inom försvarsgrenarna om kontrollen av kärnvapnen. De två berättelserna ligger omlott i kapitelföljden och gör framförallt redogörelsen för olycksfallen svåröverskådliga.

Vad gäller doktrinen och de politisk-militära motsättningarna, har det mesta berättats av andra långt före Schlosser. Men just Schlossers journalistiska hantverkssäkerhet gör även de delarna läsbara. Samtidigt är detta också Schlossers svaghet, och här märks en bristande förtrogenhet med det historiska och politiska material han hanterar. På ett ställe anges sålunda att Stalin efter andra världskriget krävde territoriella koncessioner av Turkiet utmed Medelhavskusten, när en blick på kartan hade kunnat berätta för Schlosser att det snarare handlade om närheten till Svarta havet, och med en enkel nätsökning hade han uppdagat att det rörde sig om några östliga provinser vid gränsen till Armenien.

Schlossers tankar kring, och förslag om, vad som kan göras för att öka säkerheten kring såväl kärnvapenhantering som kärnvapnens förekomst, väger dessvärre lätt. Å andra sidan kan sägas att detta tyvärr inte bara gäller honom. Tekniska framsteg gör det allt billigare och lättare att bygga eller införskaffa kärnvapen, och problemen med att hantera dessa vapen vad gäller såväl säkerhet som säkerhetspolitisk doktrin kommer mänskligheten att bära med sig framöver. Men vår organisationsförmåga motsvarar inte alltid en förmåga att hantera de inbyggda farorna i våra organiserade aktiviteter.

Med Koestler kan sägas att människan som art har varit intelligent nog att uppfinna och bygga kärnvapnen. Frågan är ifall människan kommer att vara intelligent nog att leva med dem, utan att använda dem fullskaligt. Och så här långt, år 67 efter Hiroshima, måste hon också visa att hon kan förvara dem på ett säkert sätt. Eller åtminstone bättre än hittills, som Schlosser så förtjänstfullt framhåller.

Thomas Gür

Mästerligt maktspel

HISTORIA

Det är inte berättelsen om hur "blod och järn", enligt Otto von Bismarck, skulle bygga framtidens Europa som är den stora behållningen av att läsa Jochen Thies "Die Bismarcks. Eine deutsche Dynastie". Istället är det den aldrig fullbordade alliansen mellan det allt starkare Tyska kejsarriket och den fortfarande dominerande världsmakten Storbritannien som stannar kvar i tankarna. Så mycket hade kunnat bli annorlunda. Så mycket hade kunnat bli bättre. Det vill säga: om Bismarcks realistiska och kompetenta sätt att leda tysk utrikespolitik hade fortsatt att dominera politiken i Berlin även efter rikskanslerns avgång 1890.

Den bild som Thies tecknar av riksgrundaren stämmer dåligt överens med vad de oinvigda skulle vänta sig. Otto von Bismarck älskade familjens gods och livet på landet. Studierna bedrevs med viss framgång, men utan att följa de traditionella ramarna för hur bildning borde in- supas – undantaget var historia. Detsamma var den unge mannens intresse för kvinnor, sprit och spel. Detta orsakade betydande bekymmer för familjen. Efter ett antal snabba karriärväxlingar, förvisso med hjälp av goda kontakter i den preussiska staten, inleddes dock en lysande karriär inom inrikes- och utrikespolitikens område.

Bismarck var konservativ och motarbetade både arbetarrörelsen och den katolska kyrkan. Hans kanske mest betydelsefulla inrikespolitiska insats var de ambitiösa satsningarna på social-

försäkringar, som till stor del genomfördes just för att motarbeta den växande arbetarrörelsens inflytande. "Kulturstriden" med katolikerna framstår idag som ett mycket oklokt sätt att skapa motsättningar och förlösa politisk energi. I det protestantiskt dominerade kungariket Preussen var det inte fullt så ologiskt att detta blev ett av kanslerns projekt. Därtill kom kopplingen till den inomtyska konflikten med det katolska Österrike.

Bismarck är en aktiv deltagare i Preussens försök att hantera och för sina egna syften utnyttja revolutionen 1848 och den växande nationalismen. Vilhelm I vägrar vid ett tillfälle att bli ledare för ett enat Tyskland, eftersom han inte vill bli utsedd till posten av ett mer eller mindre demokratiskt alltyskt parlament. Österrike förblir den ledande makten i Tyskland fram till 1866.

Det är viktigt att komma ihåg att det Preussen som Bismarck verkar inom till en början är en religiös, etnisk och språkligt splittrad stat. Tyska är inte ens förvaltningspråk i alla provinser. Landet kontrollerar betydande polska områden i öster. Bismarck talar fem språk flytande och har dessutom goda kunskaper i ytterligare några. Hans familj har gamla band till kurfurstendömet Brandenburg, men har också tjänat andra herrar. En släkting var i början av 1800-talet under några år prefekt i det franska departementet Elbe.

Enligt författaren har citatet "Om blod och järn" övertolkats – fullt så krasst såg inte Bismarck på politiken i Europa. Efter kriget mot Danmark 1864 – för att stärka Preussen och samtidigt inlemma landets tyskar i Tyska riket – och Österrike 1866 – för att avgöra kampen om makten i Tyskland – och Frankrike 1870 – en maktkamp som slutade med utropandet av det tyska kejsarriket i spegelsalen i Versailles – var det sans och balans som gällde. Bismarcks Tyskland försökte etablera goda relationer till grannländerna, inklusive de stater som hade besegrats i krig. Förutom övertagandet av Elsass-Lothringen ville inte Bismarck pressa

DIE BISMARCKS
EINE DEUTSCHE DYNASTIE
JOCHEN THIES
Piper 2013

Frankrike för hårt. Detsamma hade gällt freden i Prag med Österrike 1866. Wien förblev en viktig allierad, men Tyskland var hädanefter Preussens revir.

Det är nu Storbritannien kommer in i handlingen på allvar. Kanslerns son Herbert, nära medarbetare och karriärdiplomat trots en lika originell utbildningsbakgrund som sin far, blir den viktigaste kontakten mellan länderna. Herbert har nära band till de ledande kretsarna i London och tillbringar mycket tid i landet. En av de närmaste vännerna är lord Rosebery – sedermera både utrikes- och premiärminister. Herbert löser ett antal koloniala konflikter och bygger upp ett grundmurat förtroende för sig själv och sin far. Om vi bortser från den underliga mellanställning den förbigångne tyske ambassadören i London hamnar i, bidrar dessa kontakter till att många andra möjliga konflikter undviks.

Otto von Bismarck och hans son föreslår under 1880-talet en formell tysk-britisk allians. London avvisar inte idén, men föreslår att den skjuts på framtiden. 1899 återkommer Storbritannien med en motsvarande propå, men den avvisas då av Vilhelm II.

Tysklands roll som medlare i Afrika och på Balkan under 1880-talet är ytterligare ett uttryck för Bismarcks realistiskt konstruktiva syn på hur utrikespolitik borde bedrivas – gärna i samverkan med Storbritannien.

Efter rikskanslerns avgång 1890 tar Vilhelm II på allvar över ansvaret för politiken. Samtidigt lämnar också Herbert von Bismarck posten som statssekreterare på utrikesdepartementet. Senare försök att komma tillbaka till den tyska toppolitiken misslyckas, och Herbert förblir en åskådare till hur Tyskland glider ifrån Ryssland och missar chansen att utnyttja banden till Storbritannien. Hans far uttalar sig inte sällan mycket kritiskt om den förda politiken och har mycket dåliga relationer till den nye kejsaren. Kanslern dör 1898 och hans son och närmaste medarbetare följer honom redan 1904.

”Det är viktigt att komma ihåg att det Preussen som Bismarck verkar inom till en början är en religiöst, etniskt och språkligt splittrad stat.”

Den familj som finns kvar efter riksgrundarens bortgång tillhör en europeisk elit där statsgränserna inte har någon större betydelse. Många gifter sig med utlänningar och barnen talar inte sällan franska och engelska innan de lär sig tyska. Otto von Bismarcks hem Friedrichsruh förblir släktens centrum där minnet av riks-

Son och far von Bismarck.

FOTO: FRANZ SERAPH VON LENBACH / THE BRIDGEMAN ART LIBRARY / IBL BILDBYRÅ

kanslern vårdas. Firandet av minnesdagar kompliceras av den spända relationen till kejsaren. Även grupper, som till exempel anhängarna av det avsatta furstehuset i Hannover, bidrar tillsammans med katoliker och socialdemokrater till att rikskanslerns minne inte uppmärksammas på det sätt som borde ha varit naturligt med tanke på hans avgörande insatser för rikets utveckling.

Den stora frågan under 1900-talet är naturligtvis hur en av landets främsta familjer agerade under nazidiktaturen. Thies menar att de som, ofta utan att närmare ha granskat vad som verkligen hände, kritiserar familjen har fel. Bismarcksläkten kan i huvudsak vara stolt även över åren under Hitler. Många familjemedlem-

mar var mycket kritiska till regimen och tog betydande risker genom att uttrycka sina åsikter. Samtidigt var de delvis skyddade av sitt namn – inte ens Hitler, Goebbels eller Himmler såg det som någon god idé att avrätta någon av riksgrundarens släktingar.

Två av Otto von Bismarcks barnbarn –

Otto och Gottfried – gick med i partiet och gjorde karriär inom utrikesdepartementet respektive den regionala administrationen i Pommern. Otto blev tidigt desillusionerad och etablerade kontakter med regimotståndare i Rom där han var placerad. Gottfried var aktivt inblandad i kuppen mot Hitler den 20 juli 1944 och var nära att straffas för sin medverkan.

Die Bismarcks ger en fångslande bild av den internationella diplomatins värld och Tysklands enande. Många av familjemedlemmarna har en historia som hade räckt till åtskilliga kapitel oavsett kopplingen till rikskanslern. Äter andra har alltid levt i skuggan av den man som till slut gjorde även Tyskland till något som påminde om en nationalstat. En man som ofta beskrivs på ett betydligt mer negativt sätt än vad historien ger stöd för.

Författaren konstaterar på de sista sidorna att både rikskanslern och hans släkt har mycket att lära dagens tyska ledare om ansvar och makt. Tredje riket var förvisso en mardröm, men det faktumet att Tyskland har begått oerhörda brott är inget argument för att ställa sig vid sidan av historien. Allra minst idag när Tyskland har en dominerande ställning i Europa, en ställning som motsvarar den som Bismarcks rike en gång hade – med den viktiga skillnaden att landet idag omges av allierade och vänner. Berlin behövs i världspolitik.

Mats Fält

Magnet för militanta islamister

AFRIKA

Somalia är ett land beryktat för klanfejder, inbördeskrig och för att vara ett fäste för al-Shabab, en islamistisk terrororganisation som sedan 2012 formellt tillhör al-Qaida. När jag frågar en kollega på universitetet som har vuxit upp i Kenyas hamnstad Mombasa om hans bild av Somalia, säger han drömmande:

– Somalia, ja. 1958, då bodde jag ett par veckor i Baraawe vid kusten och gick i skolan där. Dit åkte familjen på semester också, det var en mycket vacker stad, vi hade så trevligt. Tänk att det fortfarande finns människor som bor kvar där, trots allt.

Kontrasten till dagens verklighet känns brutal. Baraawe är mest bekant för att USA i oktober 2013 gjorde ett försök att från ha-

vet attackera al-Shababs ledare Mukhtar Abu Zubeyr. På grund av kraftig motstånd avbröts anfallet. Zubeyr anses vara hjärnan bakom terrordådet i köpcentret Westgate i Nairobi i september förra året.

Somalierna har sedan länge varit indelade i fyra större och ett antal mindre klaner – ett arv bland annat från medeltida sultanat – där somliga har varit bosatta också i nordöstra Kenya, västra Etiopien och före detta Franska Somaliland, det som nu heter Djibouti. Brittiska Somalia och Italienska Somaliland gavs självständighet 1960.

Självständigheten inleddes med några lugna år, men 1969 genomfördes en statskupp. Några år senare etablerades en revolutionär regim, stödd av Sovjetunionen. Olika kupper avlöste därefter varandra, och 1991 bröt ett inbördeskrig ut, ett krig

där olika grupper har haft överhanden vid olika tillfällen och som i grunden ännu pågår. Sedan 2006 har al-Shabab varit en av de främsta drivkrafterna bakom kriget.

Den senaste utvecklingen är att en centralregering har etablerats och blivit internationellt erkänd – det femtonde försöket av omvärlden att skapa en fungerande regering i landet, konstaterar den brittiske journalisten James Fergusson i sin bok *The World's Most Dangerous Place*. Det har skett med militärt stöd från Amisom (African Union Mission in Somalia), där bland andra ugandiska, burundiska, etiopiska och kenyanska trupper ingår. Den al-Shababkontrollerade delen av landet – Det Islamiska Emiratet Somalia – är dock ännu betydande. Amisom och centralregeringen kontrollerar nu, med stöd och understöd av FN, USA och Storbritannien, stora >>

Mogadishu: ännu en bilbomb.

FOTO: FARAH ABDIWARSAHEH/AP/TT

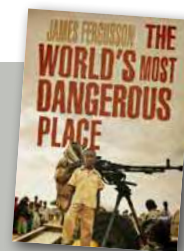

delar i norr, väster och söder, samt de viktiga städerna Kismayo och Mogadishu.

Det är de senaste årens dramatiska händelser i Somalia som står i fokus för Fergusson i hans bok relativt nyutkomna bok. Han beskriver här hur Somalia har slitits mellan en svag centralregering i Mogadishu, olika regioner, Amisom och senast al-Shabab. Grundläggande fred och ordning saknas. Den bild han ger av landet för tankarna till Thomas Hobbes och det naturtillstånd som denne föreställde sig, där livet präglades av "ständig skräck, fara för ond bråd död och ett liv [som var] ensamt, fattigt, vidrigt, brutalt och kort".

Fergusson relaterar inledningsvis ett besök hos en ugandisk överste och befälhavare för Amisom i Mogadishu 2011. Staben ligger i ett litet stenhus som har rekviderats för ändamålet. Hettan är tryckande, och solen strålar in genom ett hål i det korrugerade plåttaket. Hålet revs upp natten

**THE WORLD'S MOST DANGEROUS PLACE
INSIDE THE OUTLAW STATE
OF SOMALIA**
JAMES FERGUSON
Bantam Press 2013

muslimer över hela världen; volontärer från Skandinavien, Amerika, Kanada, Storbritannien och många andra länder strömmade till. En av de fyra somalier som står åtalade för dådet i Westgate är norsk medborgare.

Ferguson försökte utan framgång intervjua någon av ledarna för al-Shabab, men kunde i stället samtala med ett antal desertörer och krigsfångar i ett av AMISOMs läger. De flesta var föräldralösa, i 15-årsåldern. Ferguson förväntade sig hårdföra, ideologiskt övertygade och militanta män,

hugga ner stora mängder träd på Somalias glesa torrsavanner. Detta har bidragit till en ekologisk katastrof i sig, med ökad utarmning av jorden och förvärrad torka till följd, dels eftersom regnvatten inte längre binds av marken – dels för att den fukt som förr släpptes ut från träden inte längre kommer atmosfären till del.

Fergusson tar läsaren med till piraternas huvudort Galkacyo i norr, där vi får höra personer som är direkt involverade i denna brutala, mycket lukrativa och bisarrt mytomspunna verksamhet uttala sig. Piraterna har stora ekonomiska resurser och en egen militär organisation, så trots att regionen länge har varit ett officiellt regeringskontrollerat område, utgör piraterna där en "stat i staten". Inget tycks kunna förhindra deras verksamhet. Den dramatiska nedgången i piratverksamheten de senaste två åren tyder dock på att centralregeringen – sannolikt med utländsk hjälp – väsentligt har flyttat fram sina positioner.

De krafter som Fergusson framförallt skyller för kaoset i Somalia under de senaste åren är klanstriderna och den enorma puckeln av unga arbetslösa människor. Han menar inte att det är deras fel, men att landets oförmåga att ta dem tillvara skapar en tidsinställd bomb.

Fergusson slutar sin bok med ett avsnitt om den senaste utvecklingen i kriget mot al-Shabab. I Besançon i östra Frankrike möter vi en osannolik regional ledare för södra Somalias provinser Juba och Gedo: Mohamed Abdi. Han har ett dubbeldoktorat i antropologi och geologi, är författare och bär smeknamnet "Gandhi" med anledning av att han förespråkar icke-väld. Han tar emot i villan tillsammans med sin icke-muslimska franska hustru och deras vuxna barn. Han tjänade också formellt som regionens första president 2011–2013, men de facto först efter att kenyanska trupper hade intagit området 2012.

Vad som ligger i framtidens vågskål för Somalia är mycket oklart. Den som vill veta mer om de olika aktörerna i detta drama, inklusive de hoppingivande framgångarna för Amisom och den federala regeringen, har här en god källa. Det är dock ingen djärv gissning att det dröjer innan charterturismen tar fart i Baraawe.

Emil Uddhammar

"De krafter som Fergusson framförallt skyller för kaoset i Somalia under de senaste åren är klanstriderna och den enorma puckeln av unga arbetslösa."

innan av granatsplitter. Fergusson frågar hur det går i kriget mot al-Shabab.

– Det kan ta fyra dagar att rensa upp ett enda stenhus, konstaterar översten.

När de senare gör en inspektionsrun-
da till fots tillsammans med översten blir de utsatta för beskjutning av krypskyttar och sedan även granatbeskjutning i närheten. Fergusson och presschefen springer i säkerhet; den ugandiske översten, luttrad sedan flera år av ett skoningslöst inbördeskrig, promenerar efter dem.

Fergusson beskriver hur västerländska rådgivare utan beväpning arbetar sida vid sida med de afrikanska trupperna i Amisom i den operativa verksamheten på fältet. Han ger också inblickar i al-Shabab, där en uppsplitande fraktionsstrid inleddes redan 2006, efter det att man hade uppnått sitt första mål, nämligen att driva ut etiopiska trupper ur landet.

En "intern" gren under Schejk Mukhtar Robow ville skapa en islamisk stat med shari'alagar inom landet. En radikalare gren under Schejk Mukhtar Ali Zubeyr utmanade, och tog makten 2009. Zubeyr ville liera sig med Usama bin Ladin och inspirerades av wahhabistisk salafism. Av allt att döma ville Zubeyr också bidra till att exportera terrorism och destabilisera västmakterna och deras allierade. Föga förvånande var det inte bara ideologi som särskilde Robow och Zubeyr; de tillhörde också olika klaner.

Somalia blev en magnet för militanta

men han mötte ett gäng lite ostyriga, livaktiga och ganska trevliga ungdomar. Deras liv kretsar kring vardagliga frågor som hur de skall klara framtiden, om de skall kunna få utbildning och arbete, och så vidare.

I mitten av 2011 hotade en omfattande svältkatastrof Somalia. al-Shabab hade då utvisat huvuddelen av de utländska hjälporganisationerna. Enligt FN hotades fyra miljoner människor av svält och ytterligare tolv miljoner var i omedelbart behov av humanitärt bistånd. al-Shababs svar blev att förneka att det rådde svält, samtidigt som man fortsatte kriget. Under tre månader beräknas 30 000 barn under fem år ha omkommit. "Krig och svält var två riddare av samma apokalyps", konstaterar Fergusson.

Oförmågan hos al-Shabab att hantera svältkatastrofen skulle ha gjort det möjligt för interimregeringen att genom en massiv hjälpinsats visa befolkningen vad en välorganiserad centralregering kunde göra. Tyvärr blev det inte riktigt så. Ferguson visar övertygande hur stort avstånd det var mellan de stolta proklamationerna vid de kostymklädda mötena i centralregeringens Mogadishu och verkligheten ute i landet. Korruption och ineffektivitet fanns i tillräckligt mått.

För att finansiera sitt krig har al-Shabab bland annat kraftigt ökat produktionen av träkol för export till olika destinationer i Mellanöstern. När Amisom intog Kismayo förra året fann man stora förråd av träkol i hamnen. För att göra träkol behöver man

Tänka rätt är större

YTTRANDEFRIHET

Det har gått 26 år sedan Allan Bloom, litteraturvetare från Yale, blev en osannolik rikskändis nästan över en natt. Med boken *The Closing of the American Mind* avfyrades det första skottet i vad som brukar kallas för *the culture wars*. Tyvärr är Blooms beskrivning av alltmer politiserade universitet ännu mer angelägen idag än då den skrevs.

Under 1980- och 1990-talens kulturkrig på universiteten myntades begreppet "politisk korrekthet", som handlade om att bekämpa all form av verklig och inbillad diskriminering av missgynnade grupper. En vanlig föreställning är att de politiskt korrekta förlorade, efter flera uppmärksammade rättsfall där yttrandefriheten segrade. Många har därför tagit för givet att den politiskt korrekta censuren på amerikanska universitet avtog, och att konservativa koleriker överdriver problemet när de idag debatterar. Men detta stämmer inte, visar Greg Lukianoff i *Unlearning Liberty*. Den politiska korrektheten må ha förlorat ett par slag i domstolen, men den vann kriget. I en undersökning som Association of American Colleges and Universities genomförde år 2010 bland 24 000 universitetsstudenter var det få som trodde att de riskfritt kunde uttrycka impopulära åsikter på universitetsområdet: Bland förstaårsstudenter var det runt 40 procent som svarade ja på den frågan, en siffra som sedan sjönk alltmer ju längre de tillfrågade hade studerat. Allra minst säkra på att kunna yttra sina åsikter var universitetets anställda: bara 16 procent av dessa svarade ja. Klassrummen har alltså tystnat, och den politiska korrektheten råder på amerikanska universitet. Studenterna har blivit rekryter i kulturkriget.

Greg Lukianoff är själv livslång liberal i ordets amerikanska betydelse, och känner sig mer hemma bland dem som väljer Daily Show med Jon Stewart framför Fox News. Som ordförande för Foundation for Individual Rights in Education (FIRE) har han samlat på sig en stor mängd exempel på hur studenter och anställda blir censurerade på universitetet. Många universitet har *speech codes*, särskilda regler som definierar vad som får sägas och inte. Boken har gott om dråpliga exempel: På Drexeluniversitetet är det förbjudet med "olämpligt riktat skratt", på College of the Holy Cross är det förbjudet att "oavsiktligt orsaka känslomässig skada genom

Protester mot censuringrepp i studenttidning.

FOTO: JAMES QUINE/ALAMY/ALL OVER PRESS

obetänksamt eller vårdslöst beteende", på Wisconsin-Whitewateruniversitetet förbud mot "outhärdliga skitstövelstrakasserier" (obnoxious jerk harassment). Flera av reglerna uttrycker en betänklig sammanblandning av verkliga trakasserier och misshagliga åsikter. Det hade varit lättare att skratta åt Lukianoffs exempel om de inte hade fått obehagliga konsekvenser för så många.

Många universitet har avgränsade platser för yttrandefrihet, ungefär som rökrutor, där man kan vädra sina åsikter utan att straffas. Dessa avgränsade ytor är oftast bokningsbara några timmar om dagen; där och bara där är de annars så drakoniska talreglerna lite mer tillåtande. Sällan är det dock helt fritt. Nej, detta är inget skämt, ingen fiktiv dystopi, utan verkligheten på en mängd mer eller mindre välkända amerikanska universitet. Ofta motiveras talreglerna med att man vill skydda minoriteter och underrepresenterade grupper. Men reglerna tillämpas bredare än så. Lukianoff visar bland annat hur en student har straffats för att ha sagt "motherfucker" på studentradion, eftersom detta ansågs utgöra "nedsättande behandling av kategorin 'mödrar'". En lärare blev under hot om avstängning fråntagen en plansch från science fiction-serien *Firefly* som han hade på sin dörr. Plansen innehöll nämligen våldsamma ord, vilket ansågs utgöra ett hot mot universitetet. En annan lärare berättade under en lektion i Latinamerikastudier om bakgrunden till det nedsättande epitetet "wet-back", vars användning han kritiserade. Resultatet blev att han dömdes till bland annat "antidiskrimineringsträning", och en annan lärare övervakade därefter hans

föreläsningar, eftersom han ansågs ha trakasserat en minoritet.

Ibland handlar det snarare om åsiktskontroll, vilket är vad man i folkmun kallar censur. En lärare tvingade sin klass att hålla med om att "vit engelska" var ett förtryckarspråk för att bli godkända. Eller vad sägs om retorikläraren som 2003 fick alla sina studenter att skriva brev till George W Bush där de argumenterade mot Irak-kriget. Det var inte tillåtet att argumentera för kriget, fick en underande student veta. I en kurs i sociologi krävde en lärare av studenterna att de redan före kursstart skulle "erkänna att rasism, klassism, sexism, heterosexism och andra *institutionaliserade* [min kursivering] former av förtryck existerar". Lukianoff skriver: "Du kan inte be dina studenter att tänka efter och komma till sina egna slutsatser och samtidigt kräva att de villkorslöst går med på att okritiskt upprepa osanningar." För även om exempelvis förekomsten av rasism givetvis står bortom alla tvivel, så är teorin om att samhället nu präglas av en institutionaliserad rasism inte alls självklar.

De som idag läser på universitetet är morgondagens makthavare, som Abraham Lincoln en gång sade. Det som händer på universiteten, stannar inte på universiteten. Som Lukianoff påpekar: Yttrandefriheten finns för att de bästa idéerna ska kunna komma fram och för att inskränkningar per definition innebär att makten hamnar i ett fåtals händer. Och de är varken visare, ädlare eller mer intelligenta än flertalet. "Ett fritt folk borde inte bli tränade att acceptera betryggande osanningar bara för att någon vid makten säger åt dem att göra det", skriver Lukianoff. Ingen ska kunna få det sista ordet bara för att denne

>>

är något slags överstepräst. Dessutom är det så, som sociologen Diana C Mutz visat, i *Hearing the Other Side* (2006), att ju högre utbildning man har, desto mindre exponeras man för andra åsikter än sina egna. De välutbildade bildar åsiktsgetton, isolerade från varandra och från det övriga samhället.

När historikern Donald Kagan, en av världens främsta experter på det antika Grekland, gick i pension tidigare i år efter 44 år vid Yale höll han ett avskedstal där han betonade vikten av humanistisk bildning. Själv har han varit involverad i kulturkriget och bland annat blivit anklagad för att vara rasist för att han i början av 1990-talet argumenterade för att studenter borde få lära sig mer om den västerländska civilisationen. Den humanistiska bildningen är tätt sammankopplad med tanken om fria medborgare, menar Kagan. Idag förväntas humanistisk utbildning vara anpassad till de rådande normerna, vilket Lukianoffs bok innehåller många flagranti exempel på. De humanistiska fakulteterna har blivit fabriker för ideologiproduktion, snarare än fristäder för sanningssökande och utforskande. I sitt tal noterade Kagan även hur likriktade universiteten börjar bli – en utveckling som bara har fortsatt sedan Blooms varning för 26 år sedan – vilket hämmar den humanistiska bildningens frigörande kraft. "Allt mindre kan studenter dra nytta av olika åsikter och tillvägagångssätt hos sina lärare, eftersom fakultetsmedlemmar med icke-typiska åskådningar blir alltmer sällsynta på universitetet", sade Kagan.

Greg Lukianoff ger en inblick i hur universitet agerar bakom den putsade fasaden. Hur ser det då ut i Sverige? I tidningen *Universitetsläraryn* säger statsvetarprofessorn Lennart Lundqvist att mer än hälften av de anställda vid Lunds universitet, enligt en arbetsmiljöundersökning, inte vågar säga vad de tycker (nr 10/11). På samma universitet satt jag år 2004 som student i föreläsningssalen när socialantropologen Aje Carlbom tvingades avbryta en föreläsning efter det att arga vänsteraktivister i klassen började skrika på honom och stämningen fort blev hotfull. Orsaken? Ironiskt nog att han hade sagt att det är bättre att debattera frågor fritt och öppet istället för att lägga

locket på. Hur gick det sedan? Jo, mina hotfulla klasskamrater fick helt oemotsagda ett stort uppslag i studenttidningen *Lundagård*, och Aje Carlbom tvingades sluta undervisa på sociologiska institutionen i Lund, trots att han inte gjort något fel. Till nästa termin fick de hotfulla studenterna bestämma kursinnehållet på det aktuella delmomentet.

En före detta doktorand som jag har pratat med, och som vill vara anonym, berättar att hans handledare, förvisso i all välmening, sade åt honom att han inte skulle få sin avhandling godkänd om han inte tog upp vissa feministiska teorier. En annan källa, sedan länge anställd på ett svenskt universitet, berättar att på tryckningar sällan sker så öppet som det beskrivs av Lukianoff; det handlar istället om outtalade signaler om vad som belönas respektive ogillas. Foucault och Marx står högst i kurs. Men i en artikelserie i DN (2008) om Lärarhögskolan visade Maciej Zaremba att det även förekommer öppna konflikter av det slag som Lukianoff lyfter fram. Någon känner sig kränkt och kräver upprättelse, och inte sällan böjer sig lärosätenas administratörer för detta.

Studenter i gemen bryr sig heller inte särskilt mycket om när yttrandefriheten inskränks, visar Lukianoff. Många uppfattar det istället som positivt, till och med som tolerant och progressivt. Yttrandefriheten uppfattas ofta som hotfull och sårande, som en täckmantel för högerextremister. Därför kan de som stöder inskränkningar av yttrandefriheten uppfatta sig själva som goda – de vill ju skydda folk! Dagens studenter har blivit skolade att tänka som censorer, menar Lukianoff.

På så sätt villkoras yttrandefriheten av ett slags generell rättighet att slippa känna sig kränkt. Det liknar en näst intill religiös uppfattning, som även är vanlig i Sverige, enligt vilken ett yttrat ord på något sätt frambesvärjer allsköns ondska. Därför uppstår ett nytt slags noanamn som används på samma sätt och av samma anledning som man säger "Du-vet-vem" istället för Voldemort i böckerna om Harry Potter. Nya tabun följer gamla mönster. Och den politiska korrektheten har införlivats med vårt nervsystem.

Ivar Arpi

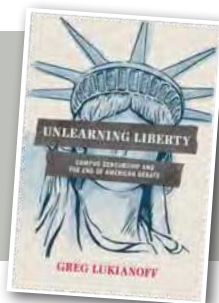
Finns

INVANDRING

Frankrikes före president Nicolas Sarkozy drog genom sin invandrar-, integrations- och identitetsminister – Eric Besson, som hade bytt läger från socialisterna till den borgerliga regeringen – i november 2009 igång en debatt om den nationella identiteten. Den väckte ett stort raseri bland de vänsterintellektuella och andra så kallade rättänkande. Och detta trots de försiktighetsåtgärder som man hade vidtagit genom ett starkt ideologiskt förbehåll från Bessons sida. Han förklarade att "Frankrike varken är ett folk, ett språk, ett territorium eller en religion utan ett konglomerat av människor som vill leva tillsammans. Det finns inga ursprungliga fransmän, bara sådana av blandad härkomst."

Konfronterad med både ilskan hos de många etno-självkritiska identitetsbekämparna och med ett stort antal polemiska och främlingsfientliga övertramp riktade framförallt mot muslimer, backade regeringen efter bara tre månader – till stor del efter påtryckningar mot Sarkozy från de egna UMP-leden. Man blåste av diskussionen. Det skedde först med ett uttalande av premiärminister Fillon, där han med ett klart *mea culpa*-anslag ifrågasatte det sätt på vilken debatten fördes och hur

**UNLEARNING LIBERTY
CAMPUS CENSORSHIP
AND THE END OF AMERICAN
DEBATE**
GREG LUKIANOFF
Encounter Books 2012

"För första gången i invandringens historia vägrar den mottagne att tillerkänna den mottagande rätten att förkroppsliga mottagarlandet."

L'IDENTITÉ MALHEUREUSE
ALAIN FINKIELKRAUT
Stock 2013

det något franskt?

den karikerades; därpå genom att ministeriet upplöstes vid nästa regeringsombildning och portföljen nationell identitet försvann, medan immigrationsfrågorna införlivades med inrikesministeriet. Sarkozy förklarade i samband härmed att orden nationell identitet inte längre var gångbara, och i en intervju i februari 2012 medgav han att debatten hade varit ett misstag.

Det tog däremot hela fem år för filosofen Alain Finkelkraut, den före detta maoisten som numera ibland till och med skälls för att vara neo-reaktionär, att till följd av den dödfödda debatten skriva boken *L'identité malheureuse* (Den olyckliga identiteten). Finkelkraut säger att han aldrig tidigare hade reflekterat över sin franskhets. Inte förrän allt fler av dem som tas emot i landet började uttala sig fientligt om Frankrikes värderingar och seder. De gör detta, menar han, i namn av det ursprung de själva representerar. I och med detta har den franska grundlagsstadgade sekulariteten angripits: dels allmänt, dels i de uttryck den tar sig – nu senast i förbudet att bära ostentativa religiösa symboler i skolan och den heltäckande burkan på offentlig plats.

Det visar sig att Frankrike är rätt ensamt om att hålla sekulariteten för ett universellt värde. Om det ska ses som ännu ett tecken på landets påstådda avoghet

mot reformer i moderniserande riktning kan diskuteras, men sekularism stod en gång för höjden av modernitet och var ett oavvisligt villkor för införandet av upplysnings och revolutionens ideal om jämlikhet och individens frihet. Den utgjorde därmed en av grundvalarna för demokratin som värdesystem och sågs som oupplösligt förbunden med Republiken som sådan. Denna Frankrikes alltjämt republikanska orubblighet stöter på patrull i många andra västliga länder, som hyllar den liberala individuella friheten framför allt annat. I synnerhet amerikanska intellektuella, men också deras europeiska kolleger och politiker, har i den andan kraftfullt kritiserat det franska slöjförbudet.

Det Finkelkraut, enligt en intervju i tidskriften *Le Point*, särskilt vänder sig emot, är att radikala islamister vill brännmärka varje åtgärd som går ut på att muslimer ska vara underkastade Republikens lagar som ett utslag av islamofobi. Vad dessa röster i själva verket vill, är ju att Republiken ska vara underkastad islams krav. Det som utlöste hans reaktion var ett uttalande av generalsekreteraren i kommittén mot islamofobi om att "ingen i detta land har rätt att definiera för oss vad den franska identiteten är". Det är en synpunkt som Finkelkrauts föräldrar inte skulle drömt om att uttrycka då de som judar sökte sin tillflykt till Frankrike från

1930-talets Polen. För första gången i invandringens historia vägrar den mottagne att tillerkänna den mottagande rätten att förkroppsliga mottagarlandet, blir Finkelkrauts slutsats.

Vilken ironi, menar han, som har förlorat nära anförvanter i nazismens förintelsläger, att i skräcken för att upprepa 1900-talets stora olyckor sträva efter att förvandla orten för de mänskliga kollektiven till storflygplatser – områden där alla får befinna sig och där alla är likställda, men där ingen hör hemma. Antirasismen får, menar han, inte göra oss till idioter.

I icke-diskrimineringens namn sjunker Frankrike ner i det "obestämdas ocean", enligt Finkelkraut. Under förevändning av att bekämpa diskriminering har man successivt avstått först från målsättningen att assimilera, som var den upptagandeform som gällde för dem som sökte sig till Frankrike före och efter andra världskriget. Därpå var det integration som var på tapeten, och nu har det honnörsordet ersatts av "mångkulturell pluralism". Visst bör det mångkulturella beredas plats, men kanske inte hela platsen, resonerar han. Som det nu är har diversiteten kommit att lyftas fram in absurdt och hyllas i alla sina olika skepnader. Att det sker på det delade ödets och den kollektiva gemenskapens bekostnad

>>

tycks inte bekymra så särskilt många utanför Front Nationals kadrer. Detta parti är numera Frankrikes största arbetarparti – mycket, menar Finkielkraut, beroende på den alienation som vanliga invånare i förorter upplever då de inte känner sig hemmastadda i en omgivning där så många bär slöja, där internetkaféet heter något arabiskt och slaktaren mest erbjuder halal. Det är, skriver Finkielkraut, första gången som underklassen segregeras internt, i och med att de ursprungliga invånarna flyttar ut.

Radikala muslimer attackerar landets sekulära grundvalar, anser han, när de vill bojkotta slöjförbudet, gymnastiken i skolan och maten i skolbespisningen. För att inte tala om att de vill välja och vraka i undervisningsutbudet med veto rätt om dess innehåll anses såra den egna etniciteten eller religiositeten, nu eller i det förflutna. Finkielkraut menar att "vår kollektiva gemenskap, staden, där kvinnan hos oss är lyckligt synlig i stadsbilden" hotas om kvinnor ska uppmuntras bära slöja. Fortfarande gäller här den av Västerlandet utvecklade jämställdheten. Men hur länge till kommer och kan könsdiversiteten vara synlig i vår gatubild? Det är en självförnekelse utan like, att vi håller på att relativisera dessa självklara värden i västerländsk civilisation.

Alla kommer vi någonstans ifrån, och man kan inte ställa krav på förändring i Frankrike, menar Finkielkraut, om man inte till att börja med accepterar att det finns en bestämd fransk civilisation och accepterar arvet efter den och med det arvet som utgångspunkt försöker formulera sitt bidrag till denna civilisation. Han finner det outhärdligt att man i masochistisk skuldmedvetenhet med anledning av kolonialism och övrig västerländsk dominans lever sig in i den sjufaldige skolmördaren och terroristen Muhammed Merahs tankar före det bestialiska dådet: "Ge mig era bomber och jag ska ge er pistolen som jag dödade ungarna med för att hämnas andra ungar dödade av israeliska eller franska fallskärmsjägare – det kommer på ett ut sett nerifrån det bottenlösa hål som vi befinner oss i." Just på den här punkten kan man inte undgå att erinra sig Finkielkrauts judiska härkomst och pro-israeliska hållning.

Vad han vill få sagt är emellertid att det måste finnas ett mellanläge mellan att förfölja avvikelser och ställa upp oss själva som ideal och norm å ena sidan, och å andra sidan att förneka oss själva för att sona våra synder. Det måste vara tillåtet för fransmännen att stå upp för sitt arv! Han åberopar antropologen Claude Lévi-Strauss, som mot slutet av sin levnad modifierade sin radikala antirasism en smula

och hävdade att det är fullt tillåtet att – utan att fördöma andras civilisation – vilja bevara och föredra sin egen.

Från den okontrollerbara immigrationens problem vänder sig Finkielkraut med en mer allmän civilisationskritik mot demokratiseringsprocessen, som han menar har sparat ur och lyckats platta till alla hierarkier. Demokratin har urartat till att bara ständigt kräva fler rättigheter, medan man tycks glömma bort att den också innebär ett gemensamt ansvarstagande och ett delat öde. I synnerhet utbildningsväsendet står handfallet inför allt vad etnicitet och mångfald heter. Istället för att låta skolelever och studenter koncentrera sig på studierna, så att de kan hävda sig i en hårdnande global konkurrens, fokuserar skolan på att stryka studentens "stolthet" – etnisk eller av annan sort – medhårs. Det finns snart inte den sårade självkänsla som idag inte ropar på rättvisa och upprättelse. Det demokratiska samhälle som har blivit resultatet kräver ett erkännande av alla genom alla. I hopp om att besvärja de mellanmänniska relationernas vådor, uppmuntras alla dolda, ja, förgrämda sårbarheter och en revanschlysten narcissism ifråga om såväl små som stora skillnader mellan människor. I det som har utvecklats till ett krig om ett slags förvänd respekt, föresätter man sig det i Finkielkrauts ögon katastrofala: att söka bekämpa varje tänkbar förminskning av individens självuppskattning. Eller som eleven som hotfullt närmade sig läraren som har givit honom ett lågt betyg säger: "Vad är det där för skitbetyg du har gett mig?" "Det var klart att det var mitt fel, inte hans", kommenterade läraren lakoniskt. Eller den elev som kastade tillbaka anklagelsen om att han presterade medelmåttigt på läraren: "Man har inte rätt att döma någon annan! Den som gör det är själv medelmåttig." Att fostra till aktning och ödmjukhet inför det enastående, mänsklighetens yppersta prestationer, är under sådana förhållanden svårt.

Man må ha flera nyanserande invändningar som svensk till Finkielkrauts resonemang än vad som anförts i denna anmälan. Hans bok må synas kontroversiell, men den är både modig och klarsynt passionerad. Men främst präglas boken av författarens enorma tacksamhet och kärlek till Frankrike och dess kultur – ja, av hans *patriotiska medlidande*. För som filosofen Simone Weil har uttryckt saken: "Man kan älska Frankrike för äran som tycks tillförsäkra det en evig tillvaro i tid och rum. Eller man kan älska det som något som likt allt jordiskt kan förstöras och som är desto dyrbarare."

Ninna Rösiö

Tankarna bakom terrorn

JIHADISMEN

E lfte september-attentaten 2001 chockade, som bekant, en hel värld. Men det var inte bara USA som åsamkades skador. Även al-Qaida drabbades av ett förödande dräpslag under de följande månaderna, sedan president George W Bush hade förklarat krig mot den internationella terrorismen. Terrorgruppen förlorade sitt viktiga basområde i Afghanistan när den USA-ledda koalitionen störtade talibanregimen. Hundratals terroristledare tillfångatogs eller dödades medan de övriga flydde.

I sinom tid lyckades USA också frysa det mesta av al-Qaidas ekonomiska tillgångar, samtidigt som världens regeringar tog kontroll över de muslimska välgörenhetsorganisationer som slussade pengar till organisationen. al-Qaida fick skrinlägga planer på nya terrorattentat i egen regi och leasa ut sitt firmanamn till frilansande grupper runt om i världen.

Vad ville al-Qaidaledarna Usama bin Ladin och Ayman az-Zawahiri uppnå med den spektakulära attacken? Hur såg den strategiska planeringen ut? Varifrån hämtade al-Qaida inspiration?

Ett svar på de frågorna står att finna i den läsvärda boken *Decoding Al-Qaeda's Strategy* som nyligen har publicerats. Författaren, den amerikanske Mellanösternexperten Michael W S Ryan, har bland annat gått igenom ett stort antal arabiskspråkiga strategidokument, samt vetenskapliga böcker och artiklar som al-Qaidaknutna skribenter har publicerat på nätet.

Publikationerna inleds och avslutas med böner och korancitat, konstaterar Ryan. Men det är bara utanverk och propaganda. När den religiösa fraseologin väl har satts på pränt övergår skribenterna till att analysera kommunistiska uppror och olika gerillakrigföringsstrategier som de antikoloniala befrielserörelserna har tillämpat under 1900-talet. De flesta sätter Mao Zedongs militärpolitiska skrifter i fokus tillsammans med verk av den vietnamesiske generalen Giap och Che Guevara. Då och

Träningsläger: unga hjärnor formas för heligt krig.

FOTO: AP/TT

då vidgas cirklarna med referenser till den kinesiske författaren Sun Zi, som levde på 500-talet f Kr, och den preussiske militärstrategen Carl von Clausewitz. Några skribenter analyserar de terrormetoder som tillämpades av nordirländska IRA och den västtyska Baader-Meinhofgrupp.

En bok som kretsen kring Usama bin Ladin också satte högt var *War of the Flea*. Författaren, den amerikanske CBS-reportern Robert Taber, vistades en längre tid bland Fidel Castros revolutionärer i Sierra Maestra och följde med på marschen till Havanna vid årsskiftet 1958/59. I verket, som publicerades 1965, jämför Taber gerillasoldaterna med loppor som oupphörligen angriper en hund. Det stackars djuret kliar sig och river upp sår som snart infekteras. Till slut blir hunden galen, bryter ihop och dör. *War of the Flea* uppmärksammades, enligt Ryan, bland annat av FNL i Sydvietnam och av många andra radikala upprorsrörelser under den följande epoken.

I slutet av 1980-talet kollapsade, som bekant, det sovjetiska imperiet. Konflikten i Afghanistan kan beskrivas som kalla

de ogudaktiga kommunisterna. Det var sysslösa kämpar från dessa internationella brigader som anslöt sig till al-Qaida när Sovjetunionen drog sig ur konflikten 1988 och striden ebbade ut. De flesta var efterlysta brottslingar som hotades av långvariga fängelsestraff i sina hemländer.

Den sovjetiska statskollapsen slog världen med häpnad. Många militanta islamister drabbades, föga förvånande, av eufori och hybris. al-Qaidas propagandamakare tog tillfället i akt och skapade en heroisk myt, skriver Ryan. Västvärldens stöd till mujaheddin sopades under mattan. För bin Ladin och hans hejdukar var det de heliga jihadkrigen som hade besegrat den högteknologiska ockupationsarmén och utlöst det mäktiga imperiets sammanbrott. Mot den bakgrunden föll det sig naturligt att vända vapnen mot USA, den enda återstående supermakten, och driva bort även de kristna korsfararna från den muslimska världen. Enligt al-Qaida skulle det gå lätt, eftersom amerikaner och européer – till skillnad från de tuffa ryssarna – var förveklade av lyx, omoral och konsumism.

Beslutet att angripa USA intensifierade intresset för gerillakrig hos al-Qaidas

samhällsvision. Samma bakslag drabbade algeriska GIA (Groupe Islamique Armé) på 1990-talet. Det alternativ som återstod var att locka USA till Afghanistan och låta de amerikanska soldaterna drabbas av samma öde som ryssarna i de oländiga bergen. Attentaten den 11 september var, konstaterar Ryan, en effektiv provokation som ledde till det förutsedda målet. Men resultatet blev inte det allmänna folkuppror mot västvärlden som bin Ladin och Zawahiri hade hoppats på. Vad var det som gick snett?

Många av al-Qaidas strategiexperter har brottats med den frågan. En av de främsta var Abu Mus'ab al-Suri, som i december 2004 lade ut boken *The Call to Global Islamic Resistance* på nätet. Den högt rankade al-Suri, som greps av pakistanska säkerhetsstyrkor 2005, hade varit verksam som terrorist sedan 1980-talet och bland annat tjänstgjort som lärare i de afghanska träningslägren. I sitt 1 604-sidiga magnum opus presenterade han, precis som flera av sina kolleger, den klassiska maoistiska trestegsmodell som al-Qaida måste tillämpa för att vinna det heliga kriget. I den första fasen skulle små kommandogrupper genomföra *hit and run*-attacker, lönnmord och spektakulära bombåtgärder mot strategiska mål. En avsikt var naturligtvis att provocera och skada regimen, men det primära målet var att vinna befolkningens stöd. I den andra fasen skulle revolutionärerna bilda en gerillaarmé och upprätta befriade zoner på landsbygden. När det så var dags för den avslutande fasen, skulle al-Qaida gripa makten i landet och upprätta ett emirat.

Prognosen slog dock slint. När al-Suri författade sin bok hade al-Qaida fördrivits från Afghanistan. Ingenstans hade

”Det alternativ som återstod var att locka USA till Afghanistan och låta de amerikanska soldaterna drabbas av samma öde som ryssarna i de oländiga bergen.”

krigets sista fas, där USA och Kina tillsammans med ett stort antal muslimska stater stödde de upprorska mujaheddinstyrkorna med pengar och vapen. Sovjetockupationen mobiliserade dessutom cirka 40 000 frivilliga Jihadkrigare från hela världen som hade förklarat heligt krig mot

hjärntrust. Men hur skulle man gå till väga? Att starta en *intifada* i USA var inte att tänka på. De militanta islamisternas upprorsförsök i Egypten på 1980-talet blev ett fiasko, eftersom folkets breda massa slöt upp bakom regimen och tog avstånd från både våldet och terroristernas

>>

organisationen lyckats nå fas två. Som orsak till debaclet pekade al-Suri på den nya världsordning som USA hade upprättat efter kalla krigets slut och Kuwaitkriget 1991. På grund av den informationsteknologiska revolutionen kunde det amerikanska underrättelseetablissemanget öververka all opposition och krossa varje potentiell gerillagrupp i dess linda. För att bortförklara al-Qaidas pinsamma oförmåga att vinna den breda allmänhetens stöd skyllde al-Suri först och främst på de västerländska medier som, enligt honom, dominerade utbudet i den muslimska världen. Folk blev helt enkelt hjärntvättade och matades med främmande värderingar.

2000-talets upprorsmakare måste, skrev al-Suri, gå under jorden för att undkomma USA:s allseende ögon. Av det skälet rekommenderade han världens rättrogna muslimer att avveckla alla hierarkiska organisationer för att istället satsa på "Ledarlös Jihad". De hemliga cellerna måste bryta förbindelserna med varandra eftersom all digital – och övrig – kommunikation kan spåras. Ensamma terrorister uppmanades att använda sin kreativa förmåga och iscensätta dåd på egen hand. Först i en avlägsen framtid, när den USA-ledda världsordningen börjar krackelera, kan al-Qaida resa sig på nytt och återgå till den maoistiska trestegsmodellen.

Ryans bok kastar ljus över al-Qaidaledarnas strategiska tänkande och organisationens självbild som arvtagare till 1900-talets revolutionära och antikoloniala befrielserörelser. Den romantiska självbilden har dock föga med verkligheten att skaffa. Uppmaningen till Ledarlös Jihad – och händelseförloppet under arabiska våren – bekräftar terrorgruppens tilltagande marginalisering. Sedan 2011 har miljoner fredliga demonstranter, från Marocko i väster till Bahrain och Djibouti, gått man ur huse för att kräva ekonomiska reformer, fler arbetstillfällen och ett demokratiskt samhällsskick av västerländskt snitt. al-Qaidas framtidsvision, ett totalitär emirat som styrs av benhårda sharialagar, står inte på agendan.

Carl Johan Gardell

**DECODING AL-QAEDA'S
STRATEGY
THE DEEP BATTLE AGAINST
AMERICA**
MICHAEL W S RYAN
Columbia University Press 2013

Svampen som vapen och ideologi

ESSÄER

Den österrikiske författaren Peter Handkes verk har ofta kallats postmoderna. Språket, som traditionellt förmedlar narrativ och bilder för läsaren att avkoda, ställer sig hos honom inte sällan i vägen och gör sig självt till det objekt som måste tolkas. Genom citationstecken och parenteser uttrycks ständiga förbehåll och en misstro vad gäller språkets möjligheter att uppfylla sin mest grundläggande uppgift: att kommunicera. Redan i genombrottsromanen *Målvaktens skräck vid straffspark* (1970) blir denna misstro så stark att be-

utgör ett slags kulmen på denna utveckling med sin av allt att döma godtyckliga berättarstruktur). Från mitten av 1980-talet och framåt har Handkes verk sedan antagit en allt friare form. I början av 1990-talet publicerade han i rask följd tre böcker som tillsammans brukar kallas *Die drei Versuche* (De tre försöken). På svenska fick dessa de aningen missvisande titlarna *Tankar om tröttheten*, *Tankar om jukeboxen* respektive *Tankar om den lyckade dagen*. Ordet "försök" ska här förstås i sin litterära betydelse, det vill säga: som essä. I dessa böcker hittade författaren en ny form, fri från krav på framåtskridande berättande och symbolmättat innehåll. Språket fick fria tyglar. Prövan-

"Tillsammans bildar dessa enheter – skogspromenaden, svampen, sagan – en treenighet som värnar jagets rätt att glömma: tiden, världen, sig själv."

rättaren vid ett tillfälle övergår till att berätta med hjälp av bilder. Förutsättningen för att något överhuvudtaget ska kunna berättas hos Handke är en ständigt, närmast manisk medvetenhet om de medel med vilka det görs. Berättarna är allergiska mot allt aningslöst bruk av invanda fraser och färdiga formuleringar. Det går att göra såväl existentiella som politiska tolkningar av detta tillstånd: ingen kan vara säker på i vilka andra sammanhang samma språk har använts eller med vad det har besmutsats.

En konsekvens av denna alienation i relation till språket är att även de konventionella genrerna bryts upp. Det är bara få alster i Handkes osannolika produktion som kvalificerar sig som regelrätta romaner. Bland dem som gör det är flera egentligen snarast att betrakta som "texter" – språkligt flödande meditationer, till synes utan mål eller mening (romanen *Längsam hemkomst* från 1981

de och lugnt lät han sin tanke slingra sig fram kring varje boks tema likt Seinens mjuka meanderrörelser (som fyller honom med en så stark lyckokänsla i *Tankar om den lyckade dagen*). Detta passade hans intellekt perfekt.

I och med förra årets *Versuch über den stillen Ort* återvände Handke till essäformen. Det är fråga om ett slags självbiografisk kärleksförklaring till toaletten, vars funktion som plats för ensamhet och introspektion belyses från de mest oväntade vinklar. Bara den som rör sig från vardagstillvarons stumhet till dessa avsides liggande platser gör det möjligt för språket att faktiskt uppenbara sig igen. Med den i höst utkomna *Versuch über den Pilznarren* bygger författaren vidare på essäprojektet. I linje med föregångarnas oväntade teman handlar denna bok om något så prosaiskt som svamp. Titeln skulle på svenska,

i enlighet med de tidigare översättningar-
na, förmodligen bli ungefär ”Tankar om
svampfantasten”. Men om titeln fogar sig
i ledet, märks genast att den fria essäfor-
men här har fått härbärgera en mer klas-
siskt berättande struktur.

I centrum står inte berättarjaget, utan
en försvunnen barndomsvän. Denne
har drag som liknar berättaren (och som
även i hög grad påminner om Peter Hand-
ke själv): uppvuxen i en småstad, svamp-
entusiast, juridikstudier. Barndomsvän-
nen har dock, till skillnad från berättaren
(och Handke själv), avlagt examen i äm-
net och arbetar som försvarsadvokat för
slaver som står anklagade av en krigsför-

brytartribunal. Här märks en tydlig själv-
biografisk blinkning: Handke tog, som be-
kant, på 1990-talet ställning för Slobodan
Milošević och serberna. Berättaren
ger sig dessutom snart till känna som för-
fattaren till Handkes roman *Mitt år i In-
genmansbukten* (1991), i vilken han hävdar
att barndomsvännen också förekommer.
Klart står att ett självbiografiskt spel på-
går i texten. Men man ska nog inte dra allt-
för stora växlar på detta, Handke själv hål-
ler sig alltid på armslängds avstånd, och
där han framträder är det alltid med en
ironisk sidoblick på sig själv. Svampfantas-
tens liv kommer från och med den nästan
religiöst upplevda upptäckten av en karl-

VERSUCH ÜBER DEN PILZNARREN PETER HANDKE

Suhrkamp Verlag 2013

johansvamp att allt-
mer kretsas kring just
svamp, ”det evigt gu-
la”. När berättaren
anklagar honom för
att överdriva den-
na upplevelse, sva-
rar vännen med att påpeka att berättaren
gjort precis detsamma i sin (Handkes) bok
Die Wiederholung (1986), där han vid åsy-
nen av ett fikionlöv i minst lika lyriska or-
dalag besjunger upplevelsen av ”det första
fikionträdet”. Att den äldrande Handke är
skämtsamt råder det inga tvivel om.

Svampen blir för barndomsvännen suc-
cessivt till ett slags ideologi: ”... så
länge dessa de sista världsväxterna mot-
står odlingen, så länge kommer mitt och
vårt svampsamlade att vara del i detta
motstånd och motståndets äventyr!”, an-
förtror han berättaren. Att plocka svamp
innebär för honom att röra sig längs ”den
sista gränsen”, det står för vildhet och oin-
skränkt frihet. Men det som till en början
utgör en lidelsefull flykt från tid och rum
börjar snart övergå i besatthet. Gradvis
fjärmar sig barndomsvännen från sitt bor-
gerliga liv, han blir alltmer likgiltig inför
sina rättsliga uppdrag och tankarna bör-
jar i stället kretsas kring en bok om svamp-
plockning. Hans fru och barn lämnar ho-
nom och till sist försvinner han helt so-
nika. När han flera år senare plötsligt dy-
ker upp utanför berättarens hus i en för-
ort till Paris (där även Handke bor) är han
bara marginellt förändrad: ”Han berätta-
de, till slut med mig som enda åhörare, he-
la dagen och kvällen lång om ett svamp-
ställe som om det rörde sig om en stor sak,
och yttrade inte ett ord om de dagliga ka-
tastroferna, de anhopande, världshisto-
rien; han ville inte sluta med sitt frambe-
svärjande och sitt oväsen.” Svampplock-
ning som flykt från världen, således.

Men här mot slutet händer så något. Be-
rättaren erkänner att hans historia hittills
stilistiskt har hållit sig till ”den homeris-
ka källan”. Men för det efterföljande, för-
klarar han, är så inte längre fallet. Tillsam-
mans tillbringar de två vännerna dagarna
i huset på den nordfranska slätten. Berät-
taren skriver på boken om vännen. Vän-
nen ägnar sig åt att skörda jordens fruk-
ter. På hans födelsedag bestämmer de sig

>>

Karljohan: en religiös uppenbarelse i skogsgläntan.

FOTO: SIGFRID LUNDBERG
/CC BY SA / FLICKR

för att gå och äta på ett värdshus. De bryter upp före gryningen och går hela dagen, "stapplande" som två medeltida rid-dare. Stilen övergår under vandringen i en pastisch på de traditionella folksagornas. "Till sist" når de värdshuset L'Auberge du Saint Graal, "Den heliga graalens härbärge", där de "lyckliga och nöjda" dinerar på kungligt vis tillsammans med vännens fru och en oidentifierad fjärde person. "Men är det inte väl mycket saga?" frågar sig berättaren å läsarens vägnar. Nej, ty det sagolika är det "allverkligaste, det nödvändiga". Sagoelementet är naturens femte element, "tillsatselementet", och det fyller sin funktion då det motarbetar det "dagliga giftiga pladdret".

Så det är detta som det hela har handlat om? Ja. Svampsorter och mycelologiska utflykter i all ära – bokens egentliga tema är berättelsen, sagan. Tillsammans bildar dessa enheter – skogspromenaden, svampen, sagan – en treenighet som värnar jagets rätt att glömma: tiden, världen, sig själv. Med sagans språk gör Handke sitt "försök" till ett slags essäistisk performance, i vilken han iscensätter textens ämne. Visst finns här också mer renodlat essäistiska inslag (bland annat en flyktig men underhållande genomgång av svampens roll i den västerländska litteraturen), men helheten är en berättelse om berättandet. Att den äldre Peter Handke inte hyser samma betänkligheter inför språkets möjligheter som det yngre författarjaget, står sedan länge klart. Lika klart står dock att en viss ironisk distans mellan sägandet och det sagda aldrig tycks kunna överbryggas. Ett visst mått av skepsis inför språket tycks förbli konstant, men den fungerar numera som en integrerad del av författarens världsbild. Emellanåt framstår språket hos Handke som något som man likt ett par handskar kan råka slarva bort. Vid sådana tillfällen har man bara att skriva en bok eller gå och plocka svamp (eller på toaletten) för att hitta det igen. Ensamhet, kontemplation, uppenbarelse och språklig innovation tycks vara beständiga grundelement i hans författarskap. Några patetiska försök att hänga med sin tid och dess "giftiga pladder" kan man inte anklaga honom för. I den tyskspråkiga världen, där han har uppnått status av *grand old man*, tas den ibland ostentativt otidsenlige, sene Handke emot med en blandning av underdanighet och ömsint överseende. Men med åren märks också ett alltmer uppskattat stråk av humor i verken – det är *Versuch über den Pilznarren* ett läsvärt om än lite ostyrgt exempel på. Resultatet är en uppsluppen betraktelse över berättandets väsen i allmänhet och sagans funktion i synnerhet. Och i viss mån även svamp.

Jonas Elvander

Romney vs Obama: maskineriet mal vidare.

FOTO: ANDREW INNERARITY/REUTERS/TT

Att kränga en kappvändare

POLITIK

När en kollega och jag år 2010, i slutet av en kongressvalrörelse som hade skakats om av Tea Party-rörelsens intåg, besökte mediehuset Politicos huvudkontor i Arlington utanför Washington, berättade man gång på gång för oss om framgångsreceptet för att locka nya läsare. Det handlade, fick vi höra, om att fokusera på "politics and politicians, not policy", det vill säga: att låta det politiska spelet och maskineriet stå i centrum och att i möjligaste mån bortse från själva politiken och dess innehåll.

Att Mark Halperin och John Heilemann har förstått vad det är som får personer som har konsumerat många spalt-

mil av tidningsartiklar, tweets och blogg-inlägg, och som har spenderat hundratals timmar med tv-sändningar, radioprogram och podcasts, att därutöver gå och köpa en nästan 500 sidor tjock bok om en för länge sedan avslutad valrörelse, är tydligt. De erbjuder en bakom kulisserna-journalistik av allra högsta klass, där läsaren bjuds in i kampanjbubblan och inte tillåts lämna den förrän berättelsen om valet är över och spekulationerna om vad som ska hända, och vem som ska se till att det händer, i nästa valrörelse kan börja.

Duon Halperins och Heilemanns *Game Change. Obama and the Clintons, McCain and Palin, and the Race of a Lifetime* om presidentvalet 2008 var ett stycke inside-rapportering som fick

många att häpna. Den mängd av källor, och det faktum att personer som inte bara funnits runt kampanjen utan mitt i rummen där besluten hade fattats valde att sätta sig ned med Halperin och Heilemann gjorde att jämförelser redan då gjordes med Bob Woodwards sätt att arbeta. De jämförelserna lär inte bli färre efter *Double Down. Game Change 2012*, där presidentvalrörelsen förra året, den som slutligen ledde fram till Barack Obamas omval, dissekteras. Demokrater och republikaner ger sina versioner, skvallret dras fram, citaten är äkta – och analysen är frånvarande. Inte analysen av vad som får strateger att explodera och kampanjer att implodera, men den djupa analysen av vad valrörelsen 2012 – en valrörelse som egentligen började långt tidigare – faktiskt betydde för landet.

Filmrättigheterna till *Double Down* är redan sålda, men att den här boken ska kunna förvandlas till en lika uppskattad film som

seger, i kombination med Sarah Palins osannolika upphöjelse och närmast patetiska fall, skapade en enorm efterfrågan på journalistik som kunde berätta om hur resonemangen gick i kampanjerna, vem som sade och gjorde vad, och förklaringen till hur några av de största misstagen i presidentvalshistorien kunde fattas.

Valet 2012 blev i jämförelse en gäspning.

Mark Halperin och John Heilemann har gjort sitt jobb och har, med den status som *Game Change* har givit dem, fått ännu bättre insyn och ännu större tillgång till källor; den som trott sig vara något under kampanjen 2012, men som inte blivit kontaktad av Halperin och Heilemann inför arbetet med *Double Down*, har uppenbarligen trott fel.

Visst finns det en mängd intressanta redogörelser i *Double Down* som förvånar, men den största förtjänsten som boken har

hur kampanjer organiseras och ideologiska meningsmotståndare – och även en och annan frände – desavoueras, den läsaren hittar hem hos Halperin och Heilemann. Att det lär komma ännu en bok efter valet 2016 – och den valrörelsen börjar så snart mellanårsvalet nästa höst är bortstädat – känns givet. I likhet med Bob Woodward, som med *Bush at War*, *Plan of Attack*, *State of Denial* och *The War Within*, kunde teckna en detaljrik bild av spelet i Bush den yngres Vita hus som ingen annan journalist klarade av, kommer Halperin och Heilemann med all säkerhet att återanvända det vinnande konceptet ännu en gång. Det väcker intresse, det säljer och det går att bygga vidare på.

Double Down är historien om de sista kampanjerna för både Barack Obama och Mitt Romney; ingen av dem kommer någonsin att försöka vinna ett val igen. Den ger dock också läsaren en glimt av vad som komma skall. Medlemmarna i familjen Clinton har spelat nyckelroller i amerikansk politik sedan 1980-talet och kommer att fortsätta göra det i många år och kanske i fler generationer; entusiasmen för det politiska spelet är något som både Bill och Hillary Clinton delar med författarna, som berättar om dem i *Double Down*. Bill Clinton gjorde avgörande insatser för Barack Obama under 2012, och det var Clintons innersta cirkel som skapade det konventtal som gav presidenten en skjuts in i höstspurten, inte Obamas förtrogna från Chicago. Den innersta cirkel lär vara redo 2016.

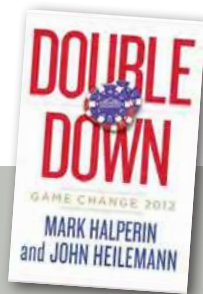
Det lär också Chris Christie vara, New Jerseys populäre republikanske guvernör, som får ett relativt stort utrymme i *Double Down* med tanke på att han inte ens kandiderade 2012. Men Christie fanns hela tiden med, som en potentiell presidentkandidat, som en potentiell vicepresidentkandidat och slutligen som en potentiell syndabock. Christies nyfunna vänskap med Barack Obama under valets sista timmar, med anledning av orkanen Sandys påverkan på New Jersey, verkar ha varit svårt för många Romneyanhängare att smälta.

Att Halperin och Heilemann redan nu har kommit över uppgifter som kan komma att skada Christie 2016 – uppgifter som har läckt från det Romneyläger som vid en tidpunkt övervägde att göra New Jerseyguvernören till vicepresidentkandidat – visar att republikanerna fortfarande inte har skakat av sig den bitterhet som präglade primärvalssäsongen 2012. Om demokraterna kan återupprepa det, i alla fall i jämförelse med republikanerna, väldigt disciplinerade arbetet med massiv organisering, negativa attacker och en budskapsformulering – och paketering – baserad på "big data", lär Obama kunna lämna över till en partikamrat när han lämnar Vita huset i januari 2017.

Anders Rönmark

"Efter primärvalssäsongen framstod republikanernas kandidat mest som primus inter pares i ett gäng förlorare."

Game Change, där Julianne Moore spelade rollen som republikanernas vicepresidentkandidat Sarah Palin, är föga troligt. Ingredienserna finns helt enkelt inte där. I *Game Change* kunde Mark Halperin och John Heilemann berätta historien om två kampanjer som ingen Hollywoodmanusförfattare hade haft kreativitet nog att hitta på. Den ena kampanjen förde den första afrikansk-amerikanska mannen till Vita huset, detta efter en kamp internt inom partiet där den första riktigt seriösa kvinnliga presidentkandidaten – dessutom hustrun till en tidigare president – hade besegrats redan i primärvalen. Den andra kampanjen tillintetgjorde en amerikansk krigshjältes status som frispråkig rebell och skapade ett av de största frågetecknen i amerikansk politisk historia (hur kunde McCain välja just Palin som sin parhäst?). Barack Obamas historiska

DOUBLE DOWN
GAME CHANGE 2012
MARK HALPERIN OCH
JOHN HEILEMANN
The Penguin Press 2013

är att den bekräftar den bild som de flesta hade på valnatten 2012. Det här var aldrig Mitt Romneys val att vinna. Hur dålig – eller kanske främst ointresserad – president Barack Obama än må vara när det gäller att utföra det politiska grovarbete som Halperin och Heilemann har blivit experter på att rapportera om, så hade det behövts en sittande president i ännu sämre form för att Mitt Romney skulle ha kunnat stå som segrare den där novembertisdagen. I ett republikanskt parti som slet sönder sig självt under primärvalen, där deltagarna tävlade om att visa förakt för varandra och ge den slutliga kandidaten sämsta möjliga förutsättningar i kampen mot Barack Obama, var Mitt Romney mannen som vann flest pyrrussegrar. Den slipade Chicagomaskin som ledde Obama till segern 2008 kunde på ett tidigt stadium i valrörelsen 2012 definiera den i sammanhanget politiskt orutinerade miljardären Romney som en konservativ extremist och en kappvändare på samma gång; efter primärvalssäsongen framstod republikanernas kandidat mest som *primus inter pares* i ett gäng förlorare.

Den som söker efter analysen som förklarar hur Barack Obama kunde bibehålla en relativt stark ställning hos den amerikanska medelklassen trots en första mandatperiod präglad av budgetkrisen, och hur Obama kunde segra med en så stor marginal trots att nationen var delad, får leta någon annanstans än i *Double Down*. Den som vill lära sig hur politiska budskap paketeras,

De sista gyllene åren på kredit.

FOTO: DPA/IBL BILDBYRÅ

Välfärdsstaten som pyramidspel

EKONOMI

V i har i vårt land något som kallas Pensionsmyndigheten som med jämna mellanrum kommunicerar med medborgarna via försändelser inneslutna i orange. Det talas mycket om dessa orangea kuvert och den viktiga information de innehåller. Man kan undra litet grand om vad som är anledningen till denna uppståndelse kring de kulörta kuverten med tanke på att inte ens på maxnivå handlar det om några särskilt betydande penningssummor. Den som i framtiden avser att leva på allmän pension utan andra intäktsströmmar av privat karaktär, kommer att få hålla sig till kattmat av enklare, generisk sort. Det blir alltså inte fråga om någon Whiskas-lyx.

Jag är inte säker på att folk faktiskt har klart för sig att den statliga pensionen numera är av närmast symbolisk karaktär, en liten skojig extrapeng från det allmänna som kanske kan räcka till ett par restaurangbesök för den som har varit förutseende och välavlönad nog att själv spara

ihop till sin försörjning på sin ålders höst, men betraktad som en grundplåt för att reglera månadens samlade utgifter är den ett dåligt skämt, närmast en förolämpning. Jag tror att vi får se kravaller på gatorna den dag sanningen om pensionerna står klar för det stora flertalet.

Och det gäller inte bara pensionerna. På samma sätt som vi låtsas att vi har ett gemensamt pensionssystem som tar hand om oss när vi blir gamla, låtsas vi, till exempel, att vi har ett försvar som klarar av att försvara landet om det utsätts för angrepp. Mycket länge har vi även låtsats att vi tar itu med de allt allvarligare problemen inom skolan genom att ställa olika sorters formaliserade krav på lärarna och insistera på behörighet och legitimation, samtidigt som vi systematiskt försämrar deras utbildning och vägrar att höja deras svårt eftersläpande löner. Vad det i grunden handlar om är en sofistikerad form av politisk voodoo: suggestiva besvärjelser och religiöst färgade förhoppningar istället för åtgärder som har minsta utsikt att vara verkningsfulla i verkligheten.

Vi diskuterar ibland välfärdsstatens lämpliga storlek, men i grunden råder det

inga betydande åsiktsskillnader. Några vill skruva litet hit medan andra vill skruva litet dit, och inför varje val betyder varje parti sin kärlek till värden och skolan och omsorgen. Och vi låtsas tro att det betyder någonting och att valets segrare faktiskt tänker genomdriva reformer som märkbart skulle förbättra någon av dessa verksamheter. Vad vi däremot sällan diskuterar är välfärdsstaten som ett kroniskt underfinansierat pyramidspel som nu har nått vägs ände eftersom pengarna i praktiken är slut och de där massiva tillväxtökningarna som vi har hoppats på och på olika sätt försökt stimulera fram efter den senaste finanskrisen av allt att döma inte finns i korten, tyvärr.

Denna uteblivna diskussion om pengarna som faktiskt tar slut och vad detta får för konsekvenser, innebär att det inte finns någon särskilt betryggande beredskap inför de svårigheter som väntar i form av konstruktiva idéer om vad som ska hända med munnen när matsäcken faktiskt krymper. Det innebär, i sin tur, att det finns all anledning till oro gällande samhällsutvecklingen. Historien lär oss ju att allvarliga och långvariga problem inom

ekonomin ofta resulterar i politiska obehagligheter när syndabockar skall utses och ansvar skall utkrävas.

Om det nu är någon tröst, är detta inte bara, och inte ens i huvudsak, ett svenskt problem. Vi vet eller vi anar åtminstone hur det står till bland EU:s sydliga medlemsländer, och då behöver vi inte ens fördjupa oss i Grekland eller Portugal. Frankrike har alldeles oavsett konjunktorens svängningar över decennierna inte lyckats prestera en balanserad budget sedan någon gång i ett fjärran 1970-tal. Man lånar i goda tider och man lånar i dåliga tider. Man lånar, kort sagt, hela tiden. Och pengarna går till... tja, inte minst till att uppfylla vackra löften till väljarna om ett rikt liv efter en tidig pensionering, plus diverse andra trevliga förmåner som fransmännen synnerligen ogärna avstår ifrån men som ingen har någon riktigt tydligt artikulerad uppfattning om hur och av vem de ska betalas.

I väst är vi helt enkelt så vana vid att tillväxten ständigt rakar i höjden att vi ser detta som sakernas naturliga ordning, och utan att blinka intecknar vi framtidens prognostiserade intäktsströmmar för att möjliggöra dagens välfärdskonsumtion, samtidigt som vi lovar oss själva och varandra höjd levnadsstandard även fortsättningsvis. Men nu är det hög tid att blinka sömnen ur ögonen och kraftfullt ifrågasätta hela detta idylliska drömscenario där ett stadigt stigande välstånd är garanterat för evig tid: detta är i all korthet det kärva budskapet i *When the Money Runs Out* av Stephen D King, chefsekonom på banken HSBC.

Problemet är inte att ännu en förödande depression av 1930-talssnitt väntar om hörnet, utan istället att den underliggande tillväxttakt som ligger till grund för den förväntade återhämtningen är så markant mycket lägre än vad politiker och ekonomer räknar med. Olika skolor träder om huruvida det är åtstramning eller stimulans som snabbast resulterar i en återgång till gamla tiders tillväxttakt, men den bistra sanningen, hävdar King, är att varken det ena eller det andra leder till önskat resultat. Aldrig har mörkret varit så kompakt, aldrig har så många ekonomier världen över varit så försvagade på samma gång, och aldrig har världens finanssystem varit så illa skadat.

En låg men dock tillväxt kanske inte låter som det allra sämsta här i världen, ekonomin växer ju trots allt, men saken är ju den att vårt

samhälle är helt konstruerat efter en kraftfull tillväxt, och att en blott blygsamt växande eller stillastående ekonomi i praktiken innebär en tillbakagång med tanke på de skulder som har ackumulerats och hur den demografiska utvecklingen ser ut i västvärlden. Med en ekonomi som växer sakta eller knappt alls finns det inga utsikter att samhället ska kunna leva upp till utställda löften om ständigt ökande välfärdsleveranser. Vi blir då tvungna att börja montera ner stora delar av apparaten, vilket i många läger uppfattas som något otänkbart. Se hur resonemangen går i Frankrike. Det går inte ihop med vår självbild, som är kraftigt färgad av upplysningens framstegstro enligt vilken varje motgång egentligen mest är en synvilla, ett

”Adrig har så många ekonomier världen över varit så försvagade på samma gång, och aldrig har världens finanssystem varit så illa skadat.”

försvinnande litet hack i en stor och lång utvecklingskurva som stiger brant uppåt. Ekonomiska bakslag är med det synsättet alltid cykliska och aldrig strukturella. Följaktligen ligger det närmare till hands att vänta ut dem än att göra något åt dem, i synnerhet som det senare är så mycket jobbigare.

Jamen Kina och resten av Asien? Kommer inte dessa växande ekonomier till vår räddning med sin starka framryckning? Nej. Vad den asiatiska tillväxten under det senaste decenniet har inneburit för väst är framför allt två saker; dels att lönerna för tillverkning och administration har pressats nedåt, dels att priserna på energi, råvaror och livsmedel har pressats uppåt, vilket sammantaget innebär minskad köpkraft.

Med en stagnerande ekonomi följer en sjunkande tillit: för politiker, för andra intressen och för systemet som helhet. Skälet är enkelt: Det är bara inom en kraftigt växande ekonomi som man själv kan bli rikare utan att någon annan för den skull måste bli fattigare. Med en krympande ekonomi blir arbetslivet ett nollsummespel på liv och död. De fördelningsfrågor som aldrig försvinner från radarn annars heller blir nu brännande akuta. Och när tilliten i samhället tynar bort, avmattas den ekonomiska aktiviteten samtidigt som det uppstår en god jordmån för olika typer av missnöjespartier.

King pekar ut tre ”schismer” som uppträder i ett samhälle med avstannande tillväxt och krympande tillit. Den första är de växande inkomstskillnaderna, som ju Robert Reich och andra också har skrivit om. Låg tillit och breda klyftor går hand i hand, och det gör dessvärre också ekonomisk tillväxt och en dynamisk medelklass. Att stora klyftor tvärtom stimulerar tillväxt är en idé från det sena 1800-talet som möjligen har stöd i viss ideologi, men inte i någon särskilt övertygande empiri.

Den andra schismen uppstår mellan olika generationer när de äldre pensionerar sig med relativt angenäma villkor på de yngres bekostnad genom att låna pengar och sopa allt som indikerar ekono-

miska problem under mattan – man tillämpar vad King kallar ”the Nick Leeson approach”. Samtidigt blir de yngres utbildning antingen sämre eller dyrare (eller bägge delarna), och ovanpå detta har de att se fram emot kraftiga skattehöjningar (för att täcka räntor) samtidigt som deras egen välfärd urholkas. De unga är de stora förlorarna.

Den tredje schismen är den mellan låntagare och långgivare. Vi kan se en tidig förstudie av detta drama utspela sig i dagens Grekland, där politikernas benägenhet – de är ju politiker – att smeka åtstramningströtta väljare med hårs sällan sammanfaller med landets åtaganden gentemot de fordringsägare av vilka man begär fortsatta låneutbetalningar.

Med dessa schismer följer än mer av instabilitet och dålig politik. Det kortsiktiga intresset sammanfaller långtifrån alltid med det långsiktiga.

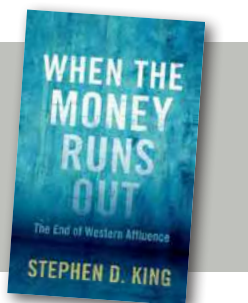
King pekar på det Asien som i slutet av 1990-talet gick in i en svår och flerårig kris. De asiatiska länderna hade då inte råd med en rigid självbild som uteslöt kända bara uppoffringar i form av lönesänkningar och diverse nedskärningar över hela linjen. Man anpassade sig till verkligheten, och svaret på den aldrig uttalade frågan om hur politiker och väljare i väst kommer att agera i en liknande situation får man som läsare själv formulera.

Klarar vi av att tänka nytt och verklighetsanpassat om de stora välfärdssystemen? Vad som klart framträder i denna otäckt klarsynta och synnerligen läsbara studie i hybris och förblindelse är att framtiden tillhör dem med en flexibel själv- och världsbild. Är det vi?

Jan Söderqvist

WHEN THE MONEY RUNS OUT THE END OF WESTERN AFFLUENCE

STEPHEN D KING
Yale University Press 2013

Jag har funderat på om jag är Jason, men har inte kunnat bestämma mig. Vi lever visserligen i en tid där varje individ har ett absolut tolkningsföreträde vad gäller den egna personen, dess kön, diagnoser och ursprung. När en rad svenska kändisar fick för sig att de alla var Jason Diakité, artisen och antirasisten gemenligen kallad Timbuktu, såg jag därför inget rimligt skäl att neka dem det.

Nu är jag inte lika säker.

Framstående uttolkare av relevanta texter har förklarat att Tomas Ledin inte får vara Jason, eftersom han är en vit medelklassman med "nedärvda privilegier till följd av historiska förtryck av oss andra". Ledins bekväma plats i "den rådande maktstrukturen" begränsar starkt hans acceptabla identiteter.

Exakt var dessa gränser går var inte klarlagt vid denna tidnings pressläggning. Vi kommer säkert att använda våren och en stor del av sommaren till fängslande resonemang om den saken. Kan Tomas Ledin vara Oprah, som visserligen lider av den rådande maktstrukturens otillräckliga färg- och viktblindhet, men också är en av Amerikas rikaste individer? Kan han vara Börje, en arbetslös betongarbetare från Borlänge, som dricker för mycket och har förlorat villan, men i egenkap av vit man ändå rent filosofiskt har sitt på det torra?

I väntan på sådana avgöranden får vi vita medelålders män nöja oss med att visa vår solidaritet genom att hälsa varandra med denna fras:

Jag är Tomas Ledin.

Nelson Mandela och jag blev aldrig särskilt nära vänner, men jag saknar honom ändå. För vänstern måste saknaden vara outhärdlig.

Mandela var unik. Av alla de marxistiska och leninistiska potentater vänstern gått i armkrok med – Mugabe, Castro, Pol Pot, Ortega, Chávez – var det egentligen bara Mandela som inte utvecklades till en maktgalen folkmördare eller fifflande diktator. Kanske därför att han under åren i fängelse slapp läsa postkoloniala debattskrifter och istället var hänvisad till Shakespeares samlade verk. Mandelas godmodiga leende kändes hursomhelst igen från andra före detta militanta marxister, som insett hur löjlig kommunismen är.

Många i min närhet har hävdade att Mandelas död vore ett lämpligt tillfälle för vänstern att be om ursäkt för att de, med Mandela som enda undantag, konsekvent stött postkoloniala fähundar. Jag är tveksam. Om politiker tvingades be om ursäkt för allt de fått om bakfoten, skulle offentligheten helt domineras av skamsenhet och tårar. Det är inte den sortens frimodiga miljö som vi vill uppföstra våra barn i.

Mitt råd är istället att, liksom Nelson Mandela, uppmuntra det positiva som finns, även i de mest korrupta och missriktade grupper.

Gratulera vänstern till att den åtminstone

lyckades dra en vinstlott bland alla nitar i det globala demokratiska lotteriet. Det var antagligen ren tur, men med lite positiv uppmuntran kanske de har tur en gång till.

Kulturåret 2013 avslutades traditionsenligt med Stockholms poesifestival. Många med mig gladdes särskilt åt de frejdiga flickorna i den feministiska performancegruppen Per.får.mens, vars interaktiva hyllningar av lesbiskhet i form av "flashmobs på stadens hetaste klubbar", varit en sådan krydda under året.

Å andra sidan verkar deras poetiserande medsystrar ha drabbats av en direkt morbid depressivitet. Jag hörde en knappt tjuogoårig flicka skalda om "hur känselminnen krälar på obduktionsbordet". Den likaledes spåda Julia Gerdner dikta- de om ett besök i kyrkan:

*jag sväller upp av allt blod och kött och vätska
min puls förvandlar mitt huvud till något
dunkande pulserande rött
sedan börjar jag sakta spricka
mina sömmar rivs upp och slits isär och all
kroppslig vätska rinner ur mig med ett litet pys.*

"Vid en publicerad diktsamling befordras kulturarbetaren till kulturtjänsteman av lägre grad."

Det är svårt att frigöra sig från intrycket att våra poetissor har mer än en gång oplockad med livet. Något borde göras för att muntra upp dem.

Eftersom vi har att göra med självständiga unga yrkeskvinnor, står förklaringen till melankolin antagligen att finna på arbetsmarknaden.

Ett slående faktum är då att

festivalens poeter, oavsett tjänstgöringstid, oftast tituleras "kulturarbetare". Trots år av högskolestudier, skrivarseminarier och festivaler, sker alltså inget avancemang. Poeten förblir en enkel arbetare.

Vem skulle inte bli besviken på en så flack karriärbana?

Lösningen borde därmed vara enkel: Vid en publicerad diktsamling befordras kulturarbetaren till kulturtjänsteman av lägre grad. Tre eller fyra diktsamlingar ger titeln kultursekreterare. Fem eller sex diktsamlingar kunde göra en kulturbyråchef alternativt kulturdirektör. I den tunnare luften däröver kan man tänka sig graden kulturgeneralsekreterare.

En reform av det slaget borde ge våra unga, kvinnliga poeter nytt framtidshopp. Om det inte räcker, föreslår jag att de börjar rimma. Min erfarenhet är att inget är så bra för humöret som ett väl fungerande rim.

**FÖRSTA MÅNADEN
GRATIS!**

SE HELA AXESS TV:S UTBUD PÅ WEBBEN!

Få Axess TV Live, Axess Play och tidskriften Axess digitalt – Allt i ett paket!

Endast 49 kronor i månaden och ingen bindningstid.

Läs mer och beställ på www.axess.se

Vetenskap, bildning och tradition på **Axess TV**

Klassisk bildning på **AXESS TV**

OYSTER PERPETUAL DATEJUST

— 1851 —
NYMANS UR

WATCHES & JEWELRY
STOCKHOLM | VÄSTERÅS
WWW.NYMANSUR.COM